

‘Ontdaen van de radicale qualiteyten ende de hooge bedieninge’

*Johan van Reede, heer van Renswoude (1593-1682). Een
politieke biografie*

Ferry Gouwens
0814849
Bouwelouwensteeg 51-53
2312 VS Leiden

MA thesis
M.A. Ebben
27 juni 2013

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk I Het staatsbestel van de Republiek der Verenigde Nederlanden	6
§1 <i>Fragmentatie of eenheid? De interpretatie van de sociaal-politieke verhoudingen in de Republiek</i>	6
§2 <i>De Staten-Generaal: vergaderen met de hete adem van Holland in de nek</i>	9
§3 <i>De positie van Van Renswoude in de Staten-Generaal en Staten van Utrecht</i>	15
Hoofdstuk II Het gezantschap naar Engeland: Contact onderhouden met het thuisfront (1644-1645)	22
§1 <i>De spanningen lopen op: Van Renswoude, Joachimi en Boreel als bemiddelaars in Londen</i>	22
§2 <i>Het gevaar van ontvoerteling: het contact met Constantijn Huygens</i>	27
Hoofdstuk III Tussen oorlog en vrede: De Eerste Munsterse Oorlog, de Tweede Engelse Oorlog en de Vrede van Breda (1665-1667)	33
§1 <i>De nood aan de man: De Witt neemt de leiding na de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654)</i>	33
§2 <i>De commissie voor Engelse zaken 1666-1667: Van Renswoude zet zich in voor de vrede</i>	37
§3 <i>De correspondentie tussen de twee neven Van Renswoude en Van Amerongen</i>	44
Hoofdstuk IV De plicht roept: een oude baas in dienst van stadhouder Willem III (1674-1676)	48
§1 <i>Bloed krupt waar het niet gaan kan: Van Renswoudes terugkeer in de politiek van de Republiek</i>	48
§2 <i>Van Renswoude als informant en politiek breekijzer</i>	51
Conclusies en besluit	56
Bibliografie	60

Inleiding

Het is 7 februari 1682 in de hofstad Den Haag. Op zijn sterfbed blaast de hoogbejaarde Johan van Reede, heer van Van Renswoude na een lang ziekbed zijn laatste adem uit op de leeftijd van 89 jaar. Het oude lichaam wil niet meer, al heeft de geest waarschijnlijk nog tot het einde het naderende afscheid niet willen accepteren. De heer van Van Renswoude heeft in al die jaren veel gezien en meegemaakt: de verschrikkingen van de Tachtigjarige Oorlog en het Rampjaar 1672, de blijdschap na het ondertekenen van de Vrede van Münster, drie maritieme oorlogen met Engeland, de stadhouderschappen van Maurits, Frederik Hendrik, Willem II, Willem III en het Eerste Stadhouderloos Tijdperk. Maar op die bewuste zevende dag van februari is na al die jaren de dag gekomen dat hij zijn vrouw Jocamina (1595-1671) in de dood volgt. Dat Van Renswoude niet sterft in zijn thuisstad Utrecht of op zijn heerlijkheid Van Renswoude, maar in Den Haag zegt veel.

Van Renswoude was een politieke duizendpoot en acteerde in meerdere hoedanigheden op het politieke toneel. Vanaf 1634 was hij afgevaardigde van zijn gewest Utrecht naar de Staten-Generaal, in twee periodes (1652-1671 en 1674-1680) was hij president van de Staten van Utrecht en werd als gezant naar zowel het hof van Karel I van Engeland als naar het hof van Frederik III van Denemarken gezonden. Door zijn politieke bagage en zijn invloedrijke posities binnen het staatsbestel van de Republiek der Verenigde Nederlanden lijkt het gerechtvaardigd om Van Renswoude te beschouwen als een politiek zwaargewicht, zeker wanneer ook wordt gewezen naar zijn politieke samenwerking met zijn neef Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen (1613-1700). Als tegenwerping zou naar voren kunnen worden gebracht dat Van Renswoude geen Hollander was, maar een vertegenwoordiger van een gewest dat slechts een fractie (5,75%¹) van de totale lasten van de Generaliteit voor zijn rekening nam, waardoor hij door de Hollandse regenten makkelijk kon worden overvleugeld. Immers, wie betaalt bepaalt.

De historiografie heeft zich lange tijd geconcentreerd op de echte ‘grote mannen’ uit de politieke geschiedenis als Van Oldenbarnevelt, Willem van Oranje en Johan de Witt. Studies van minder invloedrijke politieke figuren zijn daardoor zeer schaars.² Een ander bezwaar is ook dat deze nogal gericht zijn op het gewest Holland en de positie van dit gewest in de gehele Republiek.³ Tot slot hebben historici zich lange tijd blind gestaard op de ‘high politics’ en de formele kanten van het staatsbestel, waardoor de informele aspecten lange tijd onderbelicht zijn gebleven. Hoewel de studies van onder meer Robert Fruin en Fockema Andreae nog altijd als basis dienen voor het onderzoek naar het staatsbestel in de Republiek, beschrijven zij slechts de taken en bevoegdheden van de verschillende colleges en instellingen. Het daadwerkelijke besluitvormingsproces en de actoren en factoren die dit kunnen beïnvloeden behandelen zij niet of nauwelijks.⁴ Hierin is vanaf ongeveer de jaren ’60 van de vorige eeuw verandering in gekomen

---

¹ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 2001) 315.

² Een uitzondering op de regel vormt bijvoorbeeld een studie van M.A.M. Franken, *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684* (Groningen 1966).

³ Het meest sprekende voorbeeld is J.L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century* (Oxford 1994).

⁴ Zie: R.J. Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1980) en S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek* (Amsterdam 1969).

onder invloed van de sociale wetenschappen. Er kwam meer aandacht voor de informele kanten van het staatsbestel, zoals bijvoorbeeld geheimhouding, patroon-cliënt relaties en politieke netwerken. Er vond dus een verschuiving plaats van de formele naar de feitelijke gang van zaken.

Fruin – voor wie de constitutionele monarchie het referentiekader vormde – zette in zijn synthetiserende opstel ‘De drie tijdvakken der Nederlandse geschiedenis’ de negatieve toon. Hij zag het tijdvak van de Republiek, het tweede tijdvak na de landsheerlijke periode, als een noodzakelijk kwaad. Hij roemde het tijdvak om haar bevochten vrijheid, maar van de staatsvorm moest hij duidelijk niets hebben:

De vrijheid onzer republiek ging gepaard aan machteloosheid der regering; de zelfstandigheid der deelen van den staat leidde tot tweedracht, tot tegenwerking. Willekeur en revolutionair geweld moesten in hachelijke oogenblikken het pleit beslechten, bij gemis aan een erkend en geëerbiedigd gezag. De krachten, die, wel aangewend, jets groots hadden kunnen stichten, gingen niet zelden bij gebrek aan leiding nutteloos te loor, of keerden zich zelfs vijandig tegen elkander. Bij het beschouwen der lotgevallen onzer republiek hebben wij het gedurig te bejammeren, dat het vrije en wakkere volk van Nederland onder een zoo ondoelmatig ingericht en zoo machteloos bestuur geplaatst was.⁵

De uitingen van Fruin bepaalden de visie van de historici na hem. Gezien de economische en militaire macht van de Republiek werkte de besluitvorming echter beter dan Fruin ons wil doen geloven. In de zoektocht naar de oorzaken voor de daadkracht van de Republiek wordt dan met name gewezen naar het overwicht van Holland en Oranje en de constante oorlogvoering en –dreiging.⁶ Engelse historici hebben daarentegen weer een overdreven positief beeld van het besluitvormingsproces. Waar J.L. Price wijst op een redelijk harmonieuze samenwerking tussen de verschillende politieke actoren, daar benadrukt Jonathan Israel dat het soepel lopende besluitvormingsproces uitermate geschikt was om de dominantie in de wereldhandel te consolideren.⁷ Het is echter maar de vraag of het proces van besluitvorming nu wel zo soepel verliep als zij doen voorkomen.

Simon Groenveld betoogt dat het besluitvormingsproces met name werd bevorderd doordat slechts een klein deel van de gedeputeerden aanwezig was bij de beraadslagingen in de Staten-Generaal. Ten tijde van De Witt (1653-1672) lag dit aantal tussen de 40 en 50 personen. Daarvan waren in eerste instantie slechts 15 tot 20 daadwerkelijk aanwezig. Later werden dit er ongeveer 25 à 30. Zodoende ontstond er een ‘kerngroep’ die vorm gaf aan het grootste deel van het beleid van Hare Hoog Mogende Heren.⁸ Als vanzelfsprekend waren meer plekken leger in tijden van vrede dan in oorlogstijd, maar feit blijft dat het

---

⁵ Fruin, ‘De drie tijdvakken der Nederlandse geschiedenis’, *De Gids* 29 (1865), 245-271: 250.

⁶ G. de Bruin, ‘Het staatsbestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (hierna: *BMGN*) 114.1 (1999), 16-38: 17.

⁷ J.L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the seventeenth century* (Oxford 1994); Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740* (Oxford 1989) 411-415.

⁸ S. Groenveld, ‘De institutionele en politieke context’ in: J. Th. de Smidt e.a. ed., *Van tresorier tot thesaurier-generaal: zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 55-88: 57.

vrijwel nooit voorkwam dat alle gedeputeerden bij een vergadering aanwezig waren. De meest ervaren leden in de Staten-Generaal bleven over, waarvan Van Renswoude er duidelijk een was.⁹

De ontworsteling aan de strikt formele kijk op het staatsbestel van de Republiek en de hierboven aangehaalde nieuwe inzichten hebben ruimte gemaakt voor nieuw onderzoek. Doel van dit werk is om de positie van Johan van Reede van Renswoude in de Staten-Generaal te beschrijven en te analyseren: hoe functioneerde Van Renswoude in de kerngroep van de Staten-Generaal en wat zegt dit ons over het functioneren van deze kerngroep in het algemeen? Een politieke biografie, waarin getracht wordt om zowel de politieke activiteiten van de persoon Van Renswoude te analyseren als het functioneren van de Staten-Generaal in het algemeen en de kerngroep in het bijzonder. Niet alleen geeft dit de mogelijkheid om de gang van zaken vanuit een niet-Hollands perspectief te bezien, maar ook om het proces van besluitvorming tot op detail te beschrijven en te analyseren.

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is gebruik gemaakt van zowel egodocumenten als verbalen en resoluties uit de archieven van de Staten-Generaal en Staten van Utrecht. De egodocumenten bestaan voornamelijk uit de correspondentie van Van Renswoude met zijn politieke contactpersonen, zoals stadhouder Willem III, Godard Adriaan van Reede van Amerongen en Constantijn Huygens sr. (1596-1687), secretaris van de opeenvolgende stadhouders Frederik Hendrik en Willem II. Hoewel een groot deel van de oorspronkelijke correspondentie van Van Renswoude vermoedelijk al tijdens zijn leven in het haardvuur is beland, moet het mogelijk zijn om uit de overgebleven documenten zijn politieke activiteiten te reconstrueren. Met name de correspondentie is een vrijwel onuitputtelijke bron van informatie, niet alleen over politieke, maar ook privékwesities, zoals bijvoorbeeld duidelijk is uit zijn brievenwisseling met Van Amerongen. Als *pater familias* van de familie Van Reede werd Van Renswoude in vrijwel alle belangrijke familie zaken betrokken.

Het primaire bronnenmateriaal heeft zo zijn mogelijkheden en beperkingen. Zo geven de verbalen en notulen wel goed weer welke besluiten zijn genomen en wie aanwezig waren bij de beraadslagingen, maar niet hoe de genomen resoluties precies tot stand kwamen. Voor de historicus blijft het slechts bij speculeren over de gedachtegangen van de individuele regenten. De correspondentie van Van Renswoude vormt daarom een zeer welkome aanvulling op de verbalen en resoluties. Niet alleen uit inhoud van de brieven valt het een en ander aan bruikbare informatie te halen, ook de toon die in de brieven wordt gebezigd zegt bijvoorbeeld veel over de verhoudingen tussen de correspondenten. De bronnen zijn dus overvloedig en geven ook veel informatie die een tegenwicht bieden aan het strikt institutionele blikveld in de historiografie van de politiek in de Republiek.

Dit werk is opgebouwd in vier delen. In het eerste deel zal in worden gegaan op de politiek in de Republiek en de positie van Van Renswoude binnen de Staten-Generaal. Vervolgens wordt door middel van drie casestudies meer licht geworpen op het functioneren van de kerngroep in de Staten-Generaal in het algemeen en van Van Renswoude in het bijzonder. Om een volledig beeld te kunnen geven van zijn functioneren binnen de Staten-Generaal, zal allereerst de deputatie naar Engeland in de jaren 1644-1645

---

⁹ Dit baseer ik op de presentielijsten in de resolutieboeken van de Staten-Generaal in de hier behandelde periode. Hieruit blijkt dat Van Renswoude slechts een enkele keer meer dan twee vergaderingen oversloeg.

aan bod komen, vervolgens zijn commissiewerk in de jaren van de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) en tot slot zijn inspanningen om Willem III stevig in het zadel te helpen als stadhouder. Voor het laatste deel is gebruik gemaakt van zijn correspondentie met Willem III, welke wordt bewaard in het Koninklijk Huisarchief te Den Haag.¹⁰ Ik heb niet alleen voor deze opzet gekozen om een goed beeld te geven van de verschillende taken binnen de Staten-Generaal, maar ook omdat deze indeling drie verschillende politieke periodes beslaat, namelijk het stadhouderschap van Frederik Hendrik, het Eerste Stadhouderloos Tijdperk en tot slot het stadhouderschap van Willem III.

---

¹⁰ De correspondentie van Van Renswoude is uitgebreider; er bevinden zich ook correspondenties van Van Renswoude met de stadhouders Frederik Hendrik en Willem II in het Landesarchiv Dessau (Oranienbaum). Daarnaast zijn er ook brievenwisselingen tussen de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau en Van Renswoude in het Tresoar te Leeuwarden.

Hoofdstuk I Het staatsbestel van de Republiek der Verenigde Nederlanden

§1 *Fragmentatie of eenheid? De interpretatie van de sociaal-politieke verhoudingen in de Republiek*

The way in which a political system works is only partly described by its formal or constitutional aspects and this is particularly true for the Dutch Republic. Indeed, it is only a slight exaggeration to say that the official Dutch system was literally unworkable, and that what really ran the state was an informal system, or rather systems, which underlay and to some extent subverted the formal constitution.¹¹

In deze twee zinnen heeft Price de hele essentie te pakken van de discrepantie tussen de theorie en praktijk. Waar op het eerste gezicht het gedecentraliseerde en collegiale staatsbestel van de Republiek der Verenigde Nederlanden onwerkbaar leek, daar namen de informele circuits het over om de besluitvorming op gang te brengen, daar waar het nodig werd geacht. Het besluitvormingsproces verliep desondanks vaak nog traag en moeizaam, omdat met name de praktijk van ruggespraak nogal voor wat vertraging kon zorgen. De Engelse reiziger Fynes Moryson (1566-1630), die in de jaren '90 van de zestiende eeuw door Europa reisde, had al door dat het particularisme en de praktijk van ruggespraak een rookgordijn moest zijn: '(...) it is a remarkable art when in difficult cases they desire to protract time, or delude agents, how the Generall States answers, that they must first consult with the Provinciaall States, and they again answere that they must know the pleasure of their communities (...).'¹² Als de politieke praktijk werkelijk over zoveel schijven ging, leek het inderdaad vrijwel onmogelijk om snel en efficiënt tot een weloverwogen besluit te komen. De onderliggende vraag is bij wie nu de soevereiniteit lag in de Republiek. Waren dit nu de stedelijke vroedschappen, de Gewestelijke Statenvergaderingen of de Staten-Generaal?

De collegiale staatsinstellingen in de Nederlandse Republiek stamden grotendeels uit de door Fruin zo bewierookte landsheerlijke periode. Met het uitbreken van de Nederlandse Opstand bleven deze instellingen weliswaar bestaan, maar veranderden hun bevoegdheden, vooral door het ontbreken van een soevereine macht. Waar bijvoorbeeld de door Karel V in 1555 bijeengeroepen Staten-Generaal slechts een overlegorgaan voor de vorst en zijn onderdanen, daar waren zij enkele decennia later een overlegorgaan tussen zeven autonome gewesten, waarin gezamenlijk werd beslist over onder meer oorlog en vrede, financiën en het bestuur over de Generaliteitslanden. Ook de Gewestelijke Statenvergaderingen ondergingen een rigoureuze verandering: waren ze eerst ondergeschikt aan de vorst, zeker in de zeventiende eeuw waren ze geheel autonoom. Deze veranderingen werden tot stand gebracht met het opstellen van de Unie van Utrecht in 1579, waarin de zeven gewesten (Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, Groningen, Gelderland en Overijssel) beloofden naar buiten toe op te treden als een gewest, met

---

¹¹ Price, *Holland and the Dutch Republic*, 3.

¹² Geciteerd uit: J. Pollmann, 'Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuuridealen en politieke werkelijkheid in de Republiek' in: D. Bos, M. Ebben en H. te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2011) 134-151: 136.

een gezamenlijk leger en gedeelde verantwoordelijkheden.¹³ Hoewel de Unie van Utrecht voornamelijk was bedoeld als een samenwerkingsverbond om militair daadkrachtiger op te treden en niet als een constitutioneel kader, werden in 1651 de bepalingen uit de Unie van Utrecht nogmaals bevestigd bij de Grote Vergadering.¹⁴

Omdat de Unie van Utrecht niet was opgesteld met de bedoeling een constitutioneel kader te creëren, kregen de verscheidene politieke entiteiten in de Republiek een redelijke mate van bewegingsvrijheid, zowel de colleges als individuen. Het staatsrecht bestond dan ook voor het overgrote deel uit het ongeschreven recht. De discussie over wie nu de soevereiniteit bezat in de Republiek bleef op de achtergrond echter wel een rol spelen. Waar Johan van Oldenbarnevelt nog de soevereiniteit van de Staten-Generaal nog rustig plaatste boven die van de Staten van Holland, daar verdedigde Johan de Witt juist de soevereiniteit van de Staten van Holland ten opzichte van de Staten-Generaal toen het gewest in 1654 op eigen houtje de Akte van Seclusie afkondigde als een geheime clausule in het Verdrag van Westminster. Toen deze clausule de oren bereikten van de Zeeuwse Statenvergadering schreven zij een lange brief aan de Staten-Generaal waarin zij bezwaar aantekenden tegen het handelen van Holland. Volgens de Zeeuwen ging het hier om een buitenlandse kwestie, Holland had dus geen enkel recht om de Staten-Generaal in dit geval buitenspel te zetten, waarbij zij expliciet refereerden aan de Unie van Utrecht. De Witt reageerde hierop met zijn welbekende *Deductie*, waarin hij verdedigde dat het wel of niet aanstellen van een stadhouder nog altijd een gewestelijke aangelegenheid was.¹⁵ Dit voorbeeld laat duidelijk zien dat de Unie van Utrecht geen strikte kaders had gecreëerd waarbinnen de politieke actoren moesten bewegen.

Zoals gezegd had deze soevereiniteitskwestie haar weerslag op de besluitvorming. Consensus was de norm, wat het besluitvormingsproces nog stroperiger maakte. Dit leverde een federaal machtsevenwicht op wat doorgaans doorsloeg ten faveure van Holland. De overige gewesten moesten veel moeite doen om nog enige weerstand te bieden aan de macht van Holland, reden waarom de Zeeuwen en andere gewesten zo fel van leer trokken tegen het optreden van Holland met betrekking tot de Akte van Seclusie. De uitbreiding van het aantal staatszaken en de groeiende complexiteit ervan, maakten machtsconcentratie echter noodzakelijk. Zeker omdat de aanhoudende oorlogsdruk noopte tot slagvaardigheid. Met zijn demografische en financiële overwicht werd Holland de natuurlijke leider van de

---

¹³ Er zijn naderhand pogingen gedaan om een vervangende soeverein te vinden, maar na het vertrek van de landvoogd de graaf van Leicester in 1587 werden deze pogingen gestaakt.

¹⁴ A.Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780' in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* V (Haarlem 1980) 350-379: 350-352; Fockema Andreae *De Nederlandse Staat*, 11-13. Hoewel Drenthe de Unie ook had ondertekend, nam het nooit deel aan de vergaderingen van de Staten-Generaal. Dit recht werd later ook niet toegekend, hoewel Drenthe wel lid van de Unie bleef en in de tweede helft van de zeventiende een kleine financiële bijdrage leverde. Voor de toepassing van de Unie van Utrecht zie ook: S. Groeneveld en H.L.Ph. van Leeuwenberg ed., *De Unie van Utrecht* (Den Haag 1979), met name het artikel van A.Th. van Deursen 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie van Utrecht als fundamentele wet', 136-154.

¹⁵ G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek ('s Gravenhage 1991)* 119-121; H.H. Rowen, *John de Witt. Statesman of the "True Freedom"* (Cambridge 2002) 42-45. Voor de kwestie van de soevereiniteit in de beginjaren van de Republiek zie: F.E. Beemon, 'We Have No Such Word: The Concept of Sovereignty and the Rise of the Dutch States-General, 1578-1587', *Contributions to the History of Concepts* 3 (2007) 181-204 en De Bruin, 'De soevereiniteit in de Republiek: een machtsprobleem', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (hierna BMGN) 94 (1979) 27-40.

Republiek. Daarnaast werden net zoals in de rest van Europa staatszaken steeds meer gedelegeerd naar gespecialiseerde raden en commissies, in de Republiek zowel in de Generaliteit als in de Statenvergaderingen.¹⁶ Hierdoor werd het aantal personen dat zich in de praktijk bemoeide veel kleiner dan lang in de historiografie is aangenomen. Ondanks de sterke fragmentatie van de bevoegdheden werden de Generaliteitszaken in redelijk kleine kring behandeld, waardoor het beleid ondanks de formele belemmeringen toch daadkrachtig kon zijn.

De sociologe Julia Adams schreef in 2005 haar gezaghebbend *The Familial State*, waarin zij de oude vraag poneerde over de ‘rise and decline’ van de Nederlandse Republiek binnen het kader van de grotere historiografische discussie over de aard en de oorzaken van de grotere politieke ontwikkelingen in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Zoals de titel van de monografie al doet vermoeden, betoogt Adams dat de Republiek als een zogenoemde *patriomonal state* (Lat. *patrimonium* = vaderlijk erfgoed) kan worden beschouwd, waarin de elite bestaat uit de *patres familias* van de machtigste families, die vervolgens de verworven privileges trachten te versterken en consolideren om aan de volgende generatie door te spelen. Het lijkt geen twijfel dat hierin een kern van waarheid ligt; zo zijn er in de zeventiende eeuw bijvoorbeeld de families Bicker en de Graeff in Amsterdam, de Van Reedes in Utrecht, de Van Haersoltes in Overijssel en de onvermijdelijke familie Oranje-Nassau. Echter, de gehele Nederlandse Republiek kon onmogelijk worden gedomineerd door deze families, in ieder geval niet zoals bijvoorbeeld de familie De Medici heerste over Florence. Daarvoor bleek de fragmentatie in de Republiek veel te groot.¹⁷

Voor de periode van de ‘Ware Vrijheid’ is wel duidelijk wie de leidende personen van ieder gewest zijn. In Holland was dit vanzelfsprekend Johan de Witt, samen met tal van andere invloedrijke figuren. Voor Gelderland, van oudsher het gewest met de meeste status en leverancier van de commissievoorzitters, komen de namen van Rutger Huygens, Adolf Hendrik Ripperda, Rudolph van Ommeren en Johan, baron van Ghent zeer regelmatig voor. Met name Huygens, de burgemeester van Arnhem, die al in de jaren ’30 zitting had in de Staten-Generaal kan als leider van zijn gewest worden gezien. Na zijn overlijden in 1666 nam Van Ommeren zijn leidersrol over. Grever deelde de regenten nog op in een Staatse partij en een Orangistische Van de hier genoemde namen was volgens Grever alleen Ripperda een Orangist, de rest behoorde tot de Staatse partij. Omdat Zeeland haar afgevaardigden voor het leven benoemde, hadden de Zeeuwen ook enkele zeer ervaren afgevaardigden in Den Haag. In dit verband waren met name Marinus van Crommon uit Goes, Bonifacius van Vrijbergen uit Tholen, Jacob van Reygersberg en tot 1668 Johan Kien uit Veere belangrijk. Uit Utrecht waren de vaste klanten Van Amerongen, Van Renswoude en de oud-burgemeester van Utrecht, Gijsbert van der Hoolck. Deze drie hielden er verschillende politieke opvattingen op na. Van Amerongen en Van Renswoude waren beide Orangist, terwijl Van der Hoolck een overtuigend aanhanger van de Staatse partij was, al had hij zo nu en dan wel een meningsverschil met Johan de Witt. Ook binnen de gedeputeerden van Overijssel was amper sprake van eensgezindheid, omdat hier twee facties tegenover elkaar stonden: de factie van Rutger van Haersolte en die van Adolf Hendrik van Raesfelt. Daartussenin stond de drost van Veldhoven Johan van

---

¹⁶ De Bruin, ‘Staatsbestel’, 27-30.

¹⁷ J. Adams, *The familial state*, 3-6.

Ijsselmuijden. Andere noemenswaardige afgevaardigden van de overige gewesten zijn Willem van Haaren en Epo Bootsma (beide Friesland), Hendrik Gockinga en Johan Isbrants uit Groningen.¹⁸

De hier door Grever geschetste tegenstelling tussen twee partijen, namelijk de Staatse en Orangistische, is te zwart-wit voorgesteld. Deze tegenstelling heeft zeker tot in de tweede helft van de negentiende eeuw standgehouden. Ook Fruin zag met zijn negentiende-eeuwse constitutionele blikveld politiek tegenovergestelde partijen die de verschillende gewesten van de Republiek uit elkaar dreven. Fruin trachtte om voor de constitutionele monarchie, het eindproduct van de twee voorgaande tijdvakken, een afstamming te vinden. Door deze teleologische interpretatie zag Fruin echter partijen die er in werkelijkheid niet waren.¹⁹ Fruin zag echter, anders dan zijn voorgangers, een derde groep opkomen: de democraten.²⁰ Daniël Roorda schreef met zijn gezaghebbende *Partij en Factie* een krachtig antwoord op de strikte partijgedachte van Fruin. Ook Roorda blijft de term ‘partij’ gebruiken, al hanteert Roorda een andere (zeer onduidelijke) definitie. Roorda concentreert zich meer op factiestrijd, waarbij het vooral ging om lokale vetes met als inzet de vergeving van ambten.²¹ Ook deze factietheorie gaat voorbij aan de tegenstellingen binnen de Generaliteit en de gewesten, zoals Franken en Groenveld terecht opmerken.²² Kijkend naar de Staten-Generaal is er nog geen goede interpretatie gegeven van de sociaal-politieke verhoudingen. Met het verkleinen van de groep van ingewijden is het sowieso maar de vraag of het noodzakelijk is om te spreken in termen van partijen en facties. Ongetwijfeld zullen er tegenstellingen zijn geweest, maar deze lagen vermoedelijk eerder op het persoonlijk-praktische vlak. Het is daarnaast ook maar de vraag of de kerngroep een vergadering was waarin de *patres familias* met elkaar in deliberatie gingen. Het idee van een *patrimonial state* lijkt niet geschikt om op de Staten-Generaal te plakken, omdat Adams de basis hiervan zag in de steden, welke uiteindelijk doorwerkte tot in de Generaliteit.

§2 De Staten-Generaal: vergaderen met de hete adem van Holland in de nek

De Staten-Generaal kwamen vanaf 1593 permanent bijeen en vergaderden vrijwel dagelijks, dit in tegenstelling tot de Statenvergaderingen. De vergaderingen vonden plaats op het Binnenhof in Den Haag, waar ook de Staten van Holland resideerden. De Staten-Generaal voelden zodoende immer de hete adem van Holland in de nek. De vergaderingen van de Staten-Generaal vingen normaal gesproken om elf uur in de ochtend aan. Iedere week mocht een ander gewest de president leveren, die zelf kon bepalen welke zaken in deliberatie werden genomen. Regelmatig raadpleegde de president voor de voorbereiding de

¹⁸ Vlg. J.H. Grever, ‘Committees and deputations in the Assemblies of the Dutch Republic 1660-1668’, *Parliaments, Estates and representation* 1 (1981) 13-33: 16-17; Idem, ‘The structure of decision-making in the States-General of the Dutch Republic 1660-1668’, *Parliaments, Estates and representation* 2 (1982) 125-153: 130-136.

¹⁹ D.J. Roorda, *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1978) 14-19.

²⁰ Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990) 7-8.

²¹ Roorda, *Partij en Factie*, 2-5.

²² Franken, *Coenraad van Beuningen*, 66-67; Groenveld, *Evidente factiën*, 10-13.

griffier, die de benodigde stukken moest verstrekken, en de raadpensionaris van Holland. Dat het presidentschap iedere week, of zelfs iedere dag veranderde, zorgde niet bepaald voor een stabiele besluitvorming. De kleinere gewesten waren echter huiverig voor de gevolgen van een vaste (waarschijnlijk Hollandse) president en namen dit nadeel voor lief.²³

Een groot probleem dat de slagvaardigheid van de Hoog Mogende Heren verkleinde, naast het particularisme en de praktijk van ruggespraak, was het in de inleiding genoemde structurele tekort aan afgevaardigden in de Staten-Generaal. Deze werden, Holland uitgezonderd, bij toerbeurt gekozen uit de stemhebbende leden van het gewest. In principe mochten de Gewestelijke Staten zoveel gedeputeerden naar de Staten-Generaal sturen als zij wilden, al was dat natuurlijk voor eigen rekening. In de praktijk was de animo om als afgevaardigde naar de Staten-Generaal te gaan niet bijster groot, voornamelijk omdat dan de kans bestond dat de regenten in Den Haag na enige tijd ontworteld raakten van het thuisfront. Dit betekende dat de afgevaardigden van de gewesten vaak voor een lange periode in de Staten-Generaal zitting hadden, al was echter wel zo dat slechts een fractie van die afgevaardigden daadwerkelijk aanwezig was. Alleen de Hollandse afgevaardigden hadden een kort ambtstermijn, namelijk een jaar of drie.²⁴

Door het tekort aan afgevaardigden ontstond in de Staten-Generaal een zekere kerngroep die aan een groot deel van het beleid vorm gaf. De uitvoering ervan was echter moeilijk met een zo kleine groep, zeker in tijden van oorlog, wanneer de werklust eigenlijk te groot werd voor de aanwezige leden van de Staten-Generaal. Met een tekort aan gedeputeerden én een steeds groter wordende werkdruk, moest de werkwijze van de Staten-Generaal worden veranderd. In eerste instantie werd daarvoor een eigen ambtelijk apparaat ingericht: de Griffie van de Hoog Mogenden. Ondanks de verhoging van de werklust, bleef de griffie vrij beperkt. Tussen 1582 en 1618 waren slechts twee klerken in dienst, in 1658 waren het er 6 en vervolgens groeide het apparaat tot elf klerken in 1667.²⁵ De griffier van de Hoog Mogenden had echter slechts voorbereidend werk en kon de belangrijke uitvoerende taken niet uit handen nemen. In de eeuw kwam om deze reden een al ouder gebruik steeds meer naar voren in het beleid van de Staten-Generaal, namelijk de instelling van commissies, waarschijnlijk naar het voorbeeld van de Staten van Holland, die reeds tijdens de landsheerlijke periode gebruik maakten van verscheidene *ad-hoc* commissies. Dit waren commissies met een beperkte levensduur (van enkele dagen tot enkele weken) die voor uiteenlopende kwesties werden samengesteld uit de eigen gelederen. Omdat na 1572 de werkdruk voor de Staten van Holland steeds groter werd, maakten de Hollandse Staten er steeds vaker dankbaar gebruik van. Waar in de periode 1574-1588 nog sprake was van de instelling van ongeveer 90 commissies per jaar, daar waren het er rond 1650 al 110 per jaar. Daarnaast werden de besognes ook steeds groter: van twee tot vijf personen aan het einde van de zestiende eeuw tot vijf of zes personen in de zeventiende eeuw.²⁶

---

²³ De Bruin, *Geheimhouding*, 137.

²⁴ Ibidem, 139.

²⁵ Groenveld, 'De institutionele context', 58; T.H.F. van Riemsdijk, *De griffie van Haar Hoog Mogenden* (Den Haag 1885) 19-22.

²⁶ J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (Groningen 1990) 91-94, 199-201. Ook in de Statenvergaderingen van de overige gewesten werd gebruik gemaakt van (geheime) besognes, maar deze hadden met uitzondering van Friesland een aanzienlijk minder groot aandeel, zie met name: De Bruin, *Geheimhouding*, 251-300.

Ook het commissiewezen in de Staten-Generaal was zeer uitgebreid. Ook de Hoog Mogende Heren maakten in de loop van de zeventiende eeuw steeds vaker gebruik van commissies. Waren het er rond 1600 50 per jaar, rond 1625 waren het er al 250 per jaar en omstreeks 1650 maar liefst 350 per jaar. Een vast besogne was er in tegenstelling tot bij de Staten van Holland niet voor 1650. Ook bij de Staten-Generaal werd het ledental van de commissies groter. In de jaren '20 van de zeventiende eeuw had 70 % van de commissies een ledental van 1-3 personen, maar in de jaren '40 was dit nog de helft. Commissies van 7-8 leden hadden in 1625 een aandeel van 15%, maar een aandeel van 28% in 1650. De commissies en besognes kenden niet alleen verschillen in grootte, maar ook op andere gebieden kenden ze grote onderlinge verschillen. Het zou dus verkeerd zijn alle besognes over één kam te scheren. Het is noodzakelijk een onderscheid te maken tussen beleidsvoorbereidende/adviserende commissies aan de ene kant en de beleidsuitvoerende commissies aan de andere kant. De beleidsuitvoerende commissies waren vaak in de vorm van deputaties in zowel binnen- als buitenland. In de praktijk kwam het ook geregeld voor dat een adviescommissie naderhand de opdracht kreeg haar eigen advies daadwerkelijk uit te voeren.²⁷ Een adviescommissie kon dus ook uitvoerende macht verkrijgen van de Staten-Generaal.

Aan het eind van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw hadden alle samengestelde besognes een *ad-hoc* karakter. Daarnaast kregen zij slechts een adviserende taak toegedeeld. Naarmate de zeventiende eeuw vorderde en steeds meer zaken commissoriaal werden gemaakt, kregen de commissies meer bevoegdheden. Na 1650 doemden voor de eerste maal vaste commissies op in de Staten-Generaal, waarvan de besognes voor militaire zaken, buitenlandse zaken, maritieme zaken, de financiën en de handelscompagnieën de belangrijkste waren. Voor bijna elk land waar de Republiek contacten mee onderhield werden commissies samengesteld. Deze waren weliswaar niet voortdurend in vergadering, maar kwamen geregeld terug op het politieke podium, al dan niet in een veranderde samenstelling, waardoor zij toch een redelijk duurzaam karakter kregen. Dit was met name het geval voor de commissies voor Engelse zaken en Franse zaken.²⁸ Dit had hoogstwaarschijnlijk vooral te maken met het gegeven dat de Republiek vrij regelmatig militair werd bedreigd door minstens één van deze buitenlandse machten.

De vergaderingen van de commissies vonden in de regel of 's morgens voor of 's middags na de vergadering van de Staten-Generaal plaats in de besognekamer (hoewel er meerdere commissies tegelijkertijd bestonden was er slechts één kamer). Net als bij de Staten-Generaal verliepen de commissievergaderingen volgens een vaste procedure, al bestonden er tussen beide vergaderingen wel verschillen. Eén van de verschillen was dat de voorzitterskamer bij de commissievergaderingen niet rouleerde. Zoals eerder al aangegeven was het Gelderse lid van de commissie de president. Wanneer de voorzitter van de griffier de benodigde stukken had ontvangen en de vergadering bijeen had geroepen, konden de op de agenda staande zaken in deliberatie worden gebracht. Allereerst kon elk lid in de vaste rangorde zijn standpunten bekend maken, uiteraard met de erbij horende argumenten. Vervolgens werd de stand van zaken kenbaar gemaakt, waarna zo nodig een nieuwe rondvraag kwam. Het gehele staatsbestel van de Nederlandse Republiek was gebaseerd op consensus en ook de besognes vormden

---

²⁷ De Bruin, *Gebeimbouding*, 253.

²⁸ Grever, 'Committees and deputations', 16-18.

hierop geen uitzondering. Stemmen werd dan ook zoveel mogelijk vermeden. Pas wanneer er geen uitzicht was op het bereiken van een overeenstemming, viel de beslissing bij meerderheid van de stemmen.²⁹ Vooral dit laatste kon het besluitvormingsproces versnellen, omdat bij afwezigheid van enkele gedeputeerden ook met een kleinere groep beslissingen konden worden genomen.

In tijden van oorlog groeide de behoefte om bepaalde staatszaken aan het oog te onttrekken van onbevoegden. Onder het stadhouderlijke bewind van Frederik Hendrik kwamen om deze reden de ‘secrete’ besognes opzetten, die in de regel uit negen personen was samengesteld: twee Hollanders, één uit elk ander gewest en ten slotte de griffier. Samen met een geheime commissie droeg de stadhouder zorg voor de voorbereiding op de komende veldtocht. De leden van deze commissies werden door de stadhouder zelf uitgekozen, al was hij afhankelijk van wie er toevallig aanwezig waren. Tijdens veldtochten vergezelde de commissie de stadhouder als militaire deputatie, de zogenoemde gedeputeerden te velde. Het verschil met de gedeputeerden te velde ten tijde van prins Maurits was het feit dat onder Frederik Hendrik de deputaties regelmatig volmachten kregen. Aan de ene kant zorgde het geheime commissiewezen voor een kleinere groep ingewijden, aan de andere kant ook voor een minder omslachtig besluitvormingsproces. Niet alleen de gedeputeerden te velde verkregen volmachten om de besluitvorming te versoepelen. Ook andere geheime commissies verkregen – al was het bij hoge uitzondering – een volmacht om de desbetreffende commissie in staat te stellen daadkrachtig op te kunnen treden.³⁰ Vanaf de jaren veertig van de zeventiende eeuw was het recht om volmachten te vergeven slechts voorbehouden aan de Staten-Generaal, een besluit dat de macht van de stadhouder sterk inperkte. De Staten van Holland hadden samen met de Staten van Zeeland de overige gewesten daartoe kunnen bewegen, hoewel de Staten van Utrecht zich lang tegen het plan verzetten.³¹

Het geven van volmachten aan geheime commissies had zowel voor- als nadelen. De voordelen waren zoals gezegd de vergroting van de daadkracht, doordat de praktijk van ruggespraak achterwege werd gelaten. Daarnaast kon de geheimhouding binnen de commissies veel beter worden bewaard door de zaken binnen kleine kring te houden. Het grootste nadeel voor de Staten-Generaal was de onmogelijkheid om de besognes streng te controleren. De commissies moesten weliswaar verantwoording afleggen, maar dit gebeurde soms wel maanden nadat de beslissingen waren genomen.³² Deze konden zodoende zelden met terugwerkende kracht worden teruggedraaid. Het gaf de leden van de commissie de vrijheid om een eigen koers te varen, waarbij achteraf pas kon blijken of deze koers in de rest van de Staten-Generaal wel genoeg draagvlak had. Wanneer de werkdruk te groot werd, zoals ten tijde van oorlog, wogen de voordelen zeker op tegen de nadelen. De Staten-Generaal konden er ook voor kiezen om een commissie

---

²⁹ De Bruin, *Geheimhouding*, 144-145.

³⁰ Daarnaast kregen verschillende deputaties naar het buitenland volmachten, al kregen de deputaties in dat geval wel strikte instructies mee. De Staten-Generaal waren hiertoe min of meer gedwongen aangezien de geografische afstand te groot bleek om hen te controleren.

³¹ Groenveld, *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646* (Amsterdam 1984) 86-88; De Bruin, *Geheimhouding*, 257-259.

³² In de verbalen van de commissies in de Staten-Generaal werd altijd de datum van voordracht in de vergadering van Hare Hoog Mogende Heren aangegeven met het woord ‘Exhibitum’ (Latijn voor ‘gepresenteerd’) gevolgd door een datum.

pas na enkele maanden of zelfs jaren volmachten te geven. De instructies voor de betreffende commissies werden elk jaar weer herformuleerd, waarbij het verkrijgen van volmachten de uitkomst vormde van een proces van machtsconcentratie dat zich al veel eerder had voltrokken.³³

De besluitvorming binnen een commissie kon nog verder worden geconcentreerd door een deel van de commissie met volmachten te deputeren naar bijvoorbeeld de vloot, vredesonderhandelingen of Generaliteitslanden, naar het voorbeeld van de gedeputeerden te velde.³⁴ De deputatie van Johan de Witt, Rutger Huygens en Johan Boreel naar de vloot in 1666 moest op eenzelfde wijze gaan functioneren, ‘als daerop de heeren haer Ho; Mo; Gedep(uteerde)n met den Leger vanden Staet eertijts plachten te Velde te gaen.’³⁵ De vergelijking met de gedeputeerden te velde is dus geheel gerechtvaardigd. De gedeputeerden te velde kregen van de Staten-Generaal absolute volmachten mee om snel beslissingen te kunnen nemen. De gedeputeerden te velde bestond echter wel uit een groep van zeker acht man, welke ook nog met een negende kon worden uitgebreid. Andere soorten deputaties, zoals die naar de vloot in 1665, 1666 en 1667, waren kleiner: twee of drie personen werden doorgaans genoeg geacht. Maar ook zij konden beslissingen nemen ‘sonder verdere ruggespraeck daer over te houden, ofte daer van aen haer Ho; Mo; nader rapport te doen’.³⁶

Raadpensionaris Johan de Witt is nogal eens anachronistisch afgeschilderd als een vroegmoderne versie van een hedendaagse minister-president, om zijn controle over de binnenlandse politiek te illustreren.³⁷ Inderdaad, lijkt geen enkele twijfel dat De Witt, als leider van het gewest Holland een grote invloed had op het besluitvormingsproces. Het was echter niet direct zijn ambt dat hem zo invloedrijk maakte, maar zijn vermogen om de mogelijkheden en gelegenheden die zich voordeden ten volle te benutten, net zoals Van Oldenbarnevelt dat had kunnen doen, al was dat onder totaal andere omstandigheden. Hoewel De Witt als raadpensionaris in theorie slechts een zuiver administratieve functie bekleedde, was De Witt in staat om het informele circuit te beheersen. Daarvoor zijn een aantal factoren aan te wijzen: allereerst kon de raadpensionaris met wisselend succes een groot particulier netwerk opzetten met de gezanten in het buitenland, de gedeputeerden te velde en de gedeputeerden op de Staatse vloot. De Witt was hiervoor wel afhankelijk van de bereidwilligheid van de afgevaardigden zelf. Als vanzelfsprekend waren de Hollanders sneller geneigd om aan de wensen van De Witt gehoor te geven, maar niet iedereen was even gemakkelijk tot een privé correspondentie te bewegen, apart van de correspondentie met de Staten-Generaal. De Witt kon hen hiertoe niet dwingen, aangezien hij geen enkele bevoegdheid hiertoe bezat. De Staten-Generaal waren van deze praktijk op de hoogte, maar zagen ook wel

---

³³ De Bruin, *Geheimhouding*, 253-271.

³⁴ In het geval van de deputaties naar de Generaliteitslanden werd er gesproken van ‘commissaris-deciseurs’, waarbij over het algemeen twee vooraanstaande regenten uit de Staten-Generaal er op uit werden gestuurd om eventuele problemen in goed overleg op te lossen met betrekking tot met name financiële en militaire kwesties, zoals bijvoorbeeld het controleren van de vestingwerken ofwel een ‘visitatie vande fortificatien’. Zie bijvoorbeeld de verballen van Rutger Huygens naar Staats-Vlaanderen: Nationaal Archief (hierna NA), Archief Staten-Generaal (hierna SG), inv. nr. 8977, en van Raesfelt en Van Gockinga naar Staats-Limburg: NA, Archief Raad van State (hierna RvS), inv. nr. 1703.

³⁵ Resoluties 25 juli 1665, NA, SG, inv. nr. 3272.

³⁶ Resoluties 3 april 1665, NA, SG, inv. nr. 3271.

³⁷ Bijvoorbeeld door zijn Engelse biograaf Rowen, *John de Witt*, 35, 225-226.

de noodzaak ervan in. Om de kans op uitlekken te verkleinen, nam De Witt vaak zijn toevlucht tot cijferschrift.³⁸

Naast het onderhouden van een particulier correspondentennetwerk wist de raadpensionaris een grote invloed uit te oefenen op het commissiewezen. Met name in de secrete besognes hadden zowel De Witt als de stadhouders een grote invloed. Geholpen door het particulier briefverkeer met de verschillende afgevaardigden in het buitenland waren zij van veel zaken eerder op de hoogte dan de andere leden van de commissies. Volgens De Witt zelf was het zelfs zo dat 'het werck in alle de commissiën meest op my te laeten aencomen ende my de saecken genoegsaem alleen ende absolutelyck toe te betrouwen'.³⁹ Hoewel de stadhouders, met name Willem III, zelden persoonlijk zitting hadden in de commissies, hadden zij genoeg invloed om hun vertrouwelingen in de commissies te krijgen. Zo was Willem III via Caspar Fagel, de opvolger van De Witt als raadpensionaris van Holland, in staat om de besognes naar zijn hand te zetten. Waar de raadpensionaris overtuigingskracht en listigheid aan de dag moest leggen, daar bedienden de stadhouders zich van hun autoriteit en dwang om iets voor elkaar te krijgen.⁴⁰

De meest effectieve manier voor de stadhouder en raadpensionaris om iets voor elkaar te krijgen was door middel van het voeren van preliminair beraad. De Witt maakte er een gewoonte van om belangrijke staatszaken allereerst te bespreken met enkele Hollandse regenten, waaronder enkele Amsterdammers. Het grote aandeel van Amsterdam mag geen verassing heten; niet alleen was het de meest invloedrijke stad van Holland door zijn welvaart, maar De Witt was door zijn huwelijk met Wendela Bicker aangetrouwd in de twee meest invloedrijke regentengeslachten van Amsterdam, namelijk de familie Bicker en De Graeff-Zuidpolsbroek. Met name de oom van Wendela, Cornelis de Graeff-Zuidpolsbroek (1599-1664) was een grote steun en toeverlaat, een man die Herbert Rowen met de raadpensionaris gelijkstelt:

'Zuidpolsbroek, a man of sober temperament and sharp intelligence, had a political vision that extended far beyond the walls of his own city. De Witt's relations with him combined the closeness of family and the mutual respect of two strong minds; he was De Witt's equal as no one else was.'⁴¹

Ook de stadspensionaris van Amsterdam, Coenraad van Beuningen was een medestander van De Witt, zoals de biografie van Franken duidelijk toont.⁴² Het preliminair beraad vond over het algemeen plaats in Den Haag, op het Binnenhof, bij De Witt thuis of zelfs in een stedelijk logement. Bij uitzondering gebeurde het ook buiten de hofstad, zoals bijvoorbeeld op het buitenhuis van De Graeff te Soestdijk of die van zijn zwager Gerard Bicker van Swieten in Leiderdorp.⁴³ Aan dit informeel handelen kleefden

---

³⁸ De Bruin, *Geheimhouding*, 318-332.

³⁹ In een brief aan zijn zus Johanna: *Brieven van De Witt* III, 90.

⁴⁰ Franken, *Coenraad van Beuningen*, 36.

⁴¹ Rowen, *John de Witt*, 71.

⁴² Het is typerend voor hun relatie dat Van Beuningen noot zijn steun heeft ontzegd en in de jaren voor 1672, toen er spanningen waren tussen de raadpensionaris en Amsterdam, heeft bemiddeld in zijn functie van stadspensionaris: Franken, *Coenraad van Beuningen*, 250-251..

⁴³ De Bruin, *Geheimhouding*, 334-335.

enkele grote voordelen: niet alleen kon de besluitvorming veel soepeler verlopen, maar ook geheimhouding kon veel beter worden bewaard. Daarnaast konden grote tegenstellingen tussen de heren regenten binnenskamers worden gehouden.

§3 De positie van Van Renswoude in de Staten-Generaal en Staten van Utrecht

In de zeventiende eeuw hadden de Van Reedes een bijna oppermachtige positie in de Staten van Utrecht weten te verwerven. Dit wordt met name duidelijk wanneer we het onderhandelingsproces bij de Vrede van Münster (1648) nader bekijken. De Utrechtse afgevaardigde was Godard van Reede van Nederhorst (1588-1648), de oudere broer van Van Renswoude. Van Nederhorst genoot de bescherming van stadhouder Frederik Hendrik, die in de Staten van Utrecht veel meer bevoegdheden bezat dan bijvoorbeeld in het gewest Holland. Vanaf het moment dat Frederik Hendrik in 1625 zijn broer Maurits (1567-1625) opvolgde als stadhouder van onder meer Utrecht, vormde zich een proces van Adriaan Ploos van Amstel in 1639. Vanaf dat moment wist Van Nederhorst samen met zijn tweelingbroer Ernst, zijn jongere broer Van Renswoude en de jongste Barend Adolf de Staten van Utrecht te beheersen, samen met andere medestanders als Pieter van Hardenbroek.⁴⁴ Door dit proces van machtsconcentratie wist Van Nederhorst met goedkeuring van zijn gewest lange tijd de vrede met Spanje uit te stellen. Van Nederhorst betoogde dat een separate vrede met Spanje ervoor zou zorgen dat Frankrijk de gehele last van de oorlog zou gaan dragen, wat weer voor een verwijdering tussen de Republiek en Frankrijk zou betekenen.

Omdat broers niet tegelijkertijd in de ridderschap van het gewest mochten worden beschreven, moest Van Renswoude een andere manier vinden om zijn eigen positie te versterken, zowel voor zichzelf als voor de familie Van Reede. Een van de middelen daartoe was het kiezen van een geschikte huwelijkspartij. De keuze viel op Jacomina van Eeden (1595-1671, zie het schilderij hiernaast door Paulus Moreelse uit 1616, uit de collectie van het Utrechts Archief), een telg uit een schatrijke Gelders adellijke familie, met wie hij in 1616 zou trouwen. Het duurde nog wel ene tijd voor Van Renswoude zich daadwerkelijk op de voorgrond mocht vertonen. In 1642 onderhandelde hij bijvoorbeeld over een huwelijk tussen de zoon van Frederik Hendrik en de dochter van de Engelse

⁴⁴ R.E. de Bruin en D.E.A. Faber, 'Tegen de vrede. De Utrechtse ambassadeur Godard van Reede van Nederhorst en de onderhandelingen in Münster' in: J. Dane ed., 1648. *Vrede van Münster: feit en verbeelding* (Zwolle 1998) 107-134: 111-115. Over het proces van besluitvorming rond de onderhandelingen van de vrede van Münster zie ook: M.A. Ebben, 'Twee wegen naar Munster. De besluitvorming over de Vrede van Munster in de Republiek en Spanje' in: D. Bos, M. Ebben en H. te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2011) 49-71. Een zoon van deze Van Hardenbroek zou later trouwen met een dochter van Van Renswoude.

koning Karel I. Met succes, wat hem niet alleen de Engelse titel 'baron Reede' opleverde, maar ook een sterkere band met de stadhouder. In 1646 was Van Renswoude als afgevaardigde van Utrecht aanwezig bij het huwelijk tussen de dochter van Frederik Hendrik, Louise Henriëtte (1627-1667) met keurvorst Frederik Willem van Brandenburg (1620-1667).⁴⁵

Met de dood van Van Nederhorst in 1648 – Van Nederhorst was nog net op tijd om de Vrede van Munster te ondertekenen – brak er een nieuwe fase aan in de politieke carrière van Van Renswoude. Nu het hoofd van de familie was weggevallen moest hij die positie in gaan nemen. Zijn broer had reeds een stevig fundament gelegd dat Van Renswoude in de jaren erna kon verstevigen. In het spoor van Van Nederhorst verwierf hij de gunst van de stadhouder en wist hij zijn eigen positie en daarmee dat van zijn familie in het gewest nog te versterken. Belangrijk daarin was zijn verkiezing tot president van de Staten van Utrecht in 1652, dat hij met een kleine onderbreking in de jaren 1671-1673, zijn gehele leven zou blijven. Ook belangrijk was de opkomst van andere familieleden, zoals bij de toelating van zijn zoon Gerard (1617-1666) in de ridderschap in 1642 en zijn neef Van Amerongen vanaf 1659.

Gerard van Reede van Nederhorst, Gerard ter Borch (1617-1681), 1646, olieverf op koper, 11 x 14 cm.

Collectie slot Zuylen

---

⁴⁵ De Bruin en Faber, 'Tegen de vrede', 118-119.

Hoewel Van Renswoude jarenlang voorzitter is geweest van de Staten van Utrecht, kan niet worden gezegd dat Van Renswoude ook daadwerkelijk regelmatig fysiek aanwezig was bij de vergaderingen van de Utrechtse Staten. Sterker nog, hij was er vrijwel nooit; in de jaren 1675-1682 woonde hij slechts vijf van de 172 Statenvergaderingen bij.⁴⁶ Wanneer Van Renswoude zich niet in het buitenland bevond, was hij normaal gesproken op het Binnenhof te vinden, of in ieder geval dichtbij het centrum van de macht. Van Renswoude bezat een huis vlakbij het Binnenhof, zodat hij te allen tijde zijn opwachting kon maken bij de Staten-Generaal of in de stadhoudelijke vertrekken. Blijkbaar was Van Renswoude niet, zoals veel andere regenten, bang om ontworteld te raken van het thuisfront om op die manier de machtsbasis in de stad of het gewest te verliezen. Ook in het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk achtte Van Renswoude de fundamenten van zijn invloed in Utrecht sterk genoeg om het gemis van zijn fysieke afwezigheid op te vangen, mede mogelijk gemaakt door de invloed van de Van Reedes en aanverwanten in het gewest. Daarnaast waren de geschillen in het gewest vooral een gevolg van de strijd tussen de stad Utrecht en de adel.⁴⁷ Voor andere adellijke families was het dan ook vanzelfsprekend om Van Renswoude te steunen, zodat hij met een gerust hart in Den Haag kon verblijven zonder continue bezorgd te zijn om zijn positie in het gewest.

Zoals blijkt uit de presentielijsten in de resolutieboeken van de Staten-Generaal was Van Renswoude, net als Van Amerongen vanaf 1659, bij een zeer groot deel van de vergaderingen aanwezig, behalve wanneer hij in het buitenland verbleef of naar een van de Generaliteitslanden werd gezonden. Wanneer Van Renswoude in Den Haag verbleef, was hij vrijwel altijd aanwezig. In de inventaris van de Staten-Generaal komt de naam van Van Renswoude voor het eerst voor in 1641, wanneer hij samen met Willem Boreel en Albert Sonck naar de conferentie van Stade werd gezonden in verband met de afhandeling van geschillen tussen de Republiek en Denemarken. Het jaar erop onderhandelde hij, zoals al eerder genoemd, met succes over het huwelijk tussen de latere stadhouder Willem II en de dochter van Karel I. In 1644 werd Van Renswoude, wederom met Willem Boreel, gezonden als extraordinaris ambassadeur naar Engeland. Eind jaren veertig en in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw werd Van Renswoude met name ingezet in verschillende binnenlandse zendingen. In 1649 en 1650 werd hij bijvoorbeeld naar Maastricht gezonden; in 1649 in een deputatie van in totaal vijf man, in 1650 als commissaris-deciseur samen met een zekere Mauregnault. In 1653 boog hij zich samen met vier anderen over de titulatuur van de Hare Hoog Mogenden en ‘andere ceremoniële zaken’. In de periode 1657-1661 voerde Van Renswoude samen met onder meer De Witt en Van Beverningk onderhandelingen met de Spaanse ambassadeur De Gamarra, omdat er geschillen waren ontstaan over de landen van Overmaze.⁴⁸ Verder komt de naam van de Utrechtse edelman alleen voor in de jaren 1665-1667, toen Van Renswoude zitting had in de commissie voor Engelse zaken en optrad als een van de gedeputeerden te velde.

⁴⁶ C.P. Wilders, *Dienstbaarheid uit eigenbaat : regenten in het makelaarsstelsel van stadhouder Willem III tijdens het Utrechts regeringsreglement, 1674-1702* (ongepubliceerd proefschrift UvA, 2010) 91, n. 21.

⁴⁷ Wilders, *Dienstbaarheid*, 23-25.

⁴⁸ Zie het archief van de Staten-Generaal: Nationaal Archief, Archief Staten-Generaal (hierna NA, SG) inv. nrs. 8393 (conferentie van Stade), 8396-8397 (bezending naar Engeland), 8972-8975 (onderhandelingen met De Gamarra), 9163 (bezending Oost-Friesland), 12548.305 (titulatuur), 12553.31 (eerste bezending Maastricht), 12553.36A (tweede bezending Maastricht).

Daarover meer in het derde hoofdstuk. Opvallend is echter wel dat er een verbaal ontbreekt over de bezending naar Denemarken. Dit geeft aan dat niet alle activiteiten in de Staten-Generaal zijn vastgelegd of aan ons zijn overgeleverd. Wellicht had Van Renswoude zitting in meer commissies, maar uit de inventaris van Hare Hoog Mogenden valt dit niet op te maken. Van Renswoude bleef in ieder geval wel trouw de vergaderingen van de Hoog Mogende Heren bezoeken; hij bleef Duidelijk is wel dat Van Renswoude in diverse zaken betrokken was, zowel binnen de Republiek als daarbuiten.

Zoals gezegd werd Van Renswoude in vele politieke zaken betrokken in de Staten-Generaal en is hij vele malen uitgezonden als gedeputeerde van Hare Hoog Mogende Heren naar zowel de gewesten en het leger als naar het buitenland.⁴⁹ Daarnaast had Van Renswoude in verschillende commissies zitting, waaronder dus de belangrijke commissie voor Engelse zaken.⁵⁰ Mede door deze ervaringen zal het politieke gewicht van Van Renswoude met de jaren zijn toegenomen, reden waarom hij in al zijn politiek actieve jaren een prominente rol kon blijven spelen. Wat hierbij hielp was zijn uitgebreide netwerken van correspondenten en familie- en vriendschapsbanden met regenten uit Utrecht en andere gewesten. Niet in de laatste plaats moet hier zijn verbondenheid met het huis Oranje-Nassau worden aangestipt. Deze verbondenheid heeft historici zoals Grever ertoe gebracht hem te bestempelen als een overtuigd Orangist. Hoewel het inderdaad onmogelijk valt te ontkennen dat Van Renswoude goede contacten onderhield met Willem Frederik van Nassau, Frederik Hendrik, Willem II en zeker ook Willem III, gaat het te ver om Van Renswoude als Orangistisch af te schilderen.⁵¹

Buiten het hof van de Oranjes onderhield Van Renswoude ook goede contacten met bijvoorbeeld raadpensionaris De Witt. Hoewel de twee heren slechts sporadisch met elkaar schreven, is het wel duidelijk dat zij prima samen konden werken. In een van de schaarse brieven die De Witt aan Van Renswoude stuurde dankt hij hem immers voor de ‘goede correspondentie’ en bedankt hij Van Renswoude bij diens eerste afscheid van de politiek voor alle goede dingen die hij in het belang van de Republiek had gedaan.⁵² Daarnaast kon Van Renswoude blijkbaar ook goed overweg met de Goudse regent Hiëronymus van Beverningk, die zelf weer vriendschappelijke banden met De Witt onderhield. Toen Willem III immers op 24 maart 1673 voorstelde om namens de Staten van Holland Van Beverningk en Van Renswoude – een afgevaardigde van Utrecht nota bene – aan te wijzen als afgevaardigden van de Staten-Generaal, wees hij op de goede verstandhouding die Van Renswoude en Van Beverningk met elkaar hadden.⁵³ Hoewel Van Renswoude in die jaren kan worden gezien als een verlengstuk van de latere

---

⁴⁹ Van Renswoude werd, voor zover uit de bronnen bekend is, voor de eerste maal in 1640 samen met Gerard van Arnhem naar Friesland en Groningen gestuurd door de Staten-Generaal op aandringen van Frederik Hendrik. De stadhouder had hierop aangedrongen, omdat hij ook het stadhouderschap van de twee noordelijke gewesten ambieerde. De twee gedeputeerden moesten de Staten van Groningen en Friesland dan ook overtuigen om Frederik Hendrik als stadhouder aan te nemen. Een belangrijke taak, wat doet vermoeden dat Van Renswoude zijn sporen reeds had verdiend. De deputatie was helaas voor Van Renswoude en Frederik Hendrik niet succesvol: G.H. Janssen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005) 43-47.

⁵⁰ Voor de commissie voor Engelse zaken zie Grever, ‘Committees and deputations’, 18-19. Meer hierover in hoofdstuk III.

⁵¹ Groenveld, *Evidente factiën*, 76.

⁵² *Brieven van De Witt* IV, Fruin en Colenbrander ed. (Utrecht 1919) 242.

⁵³ Franken, *Coenraad van Beuninghen*, 114.

koning-stadhouder, zou Willem III zich ongeloofwaardig maken wanneer het argument uit de lucht zou zijn gegrepen.

De goede banden die Van Renswoude met zowel de Oranjes als invloedrijke Hollandse regenten als De Witt en Van Beverningk onderhield, zorgden ervoor dat Van Renswoude niet geheel afhankelijk was van de gunsten van de Oranjes, waardoor hij in staat was zijn positie in het Eerste Stadhouderloze Tijdperk te behouden. Zeker na de mislukte aanslag op Amsterdam in 1650 door Willem II werden personen uit zijn omgeving met argwaan bekeken. Doordat Van Renswoude zich kon identificeren met de Hollandse regenten en niet direct in verband werd gebracht met de aanslag van Willem II, kon Van Renswoude op het pluche blijven zitten en zelfs zijn activiteiten in jaren zestig uitbreiden.⁵⁴ Dit laatste had ook te maken met het gegeven dat de Staten-Generaal na de Grote Vergadering meer generaliteitszaken naar zich toe trokken, uiteraard mogelijk gemaakt door het machtsvacuüm dat was ontstaan door de dood van Willem II en de minderjarigheid van de pasgeboren prins Willem III. Hij werd daarbij geholpen door de opkomst van zijn neef Van Amerongen, die in de jaren zestig van de zeventiende eeuw steeds vaker naar voren trad als een van de afgevaardigden van de Staten van Utrecht.⁵⁵

Godard Adriaan van Reede, heer van Amerongen, Jurriaan Ovens (1623-1678), 1659, olieverf op paneel. Collectie Het Utrechts Archief

Zoals blijkt uit de correspondentie tussen Van Amerongen en Van Van Renswoude intensiverde hun relatie vanaf het moment dat Van Amerongen in de Staten-Generaal opduikt. Vanaf de Tweede

⁵⁴ Janssen, *Creaturen*, 200. Zo verschijnt de naam van Van Renswoude vanaf de jaren zestig op in de verballen van verschillende commissies, zoals de commissie voor Engelse zaken en voor geheime maritieme zaken.

⁵⁵ Wilders, *Dienstbaarheid*, 27.

Engelse Oorlog (1665-1667) trachtte Willem III zich van de steun van met name Van Renswoude te verzekeren door hem regelmatig bij zich te laten komen in Den Haag en hem korte briefjes te sturen. Het lijkt er echter op dat Willem III zich via Van Renswoude wilde verzekeren van de steun het gewest Utrecht, zaken met betrekking tot de Generaliteit lijken nog geen rol te hebben gespeeld.⁵⁶ Dat Willem III in die jaren steeds vaker contact zocht met Van Renswoude is niet geheel verwonderlijk; de prins had te maken met enkele tegenslagen, zoals het Eeuwig Edict uit 1667, waardoor zijn positie als toekomstig stadhouder verkeken leek. Om de band tussen Van Renswoude en Willem III nog eens te versterken werd de kleinzoon van Van Renswoude, Frederik Adriaan (1659-1738), page van de prins.⁵⁷

Naast het uitgebreide informele netwerk dat Van Renswoude in de jaren had opgebouwd, speelden ook de financiën een grote rol. Hoewel exacte cijfers ontbreken over het vermogen van Van Renswoude, moge het duidelijk zijn dat hij zich financieel niet veel zorgen hoefde te maken. Naast het kasteel Van Renswoude bezat hij ook een huis in Den Haag, vlakbij het Binnenhof en de huizen van bevriende regenten, onder andere Van Amerongen, die ook in de hofstad een huis bezat met uitzicht op de Hofvijver en de Gevangenpoort. Daarnaast had Van Amerongen ook nog een tweede huis in Den Haag, met een paardenstal en een koetshuis achter de Kloosterkerk.⁵⁸ Het is niet duidelijk of Van Renswoude er ook zo geriefelijk bij zat in de hofstad, maar men mag aannemen dat ook Van Renswoude mocht genieten van een mooi optrekje. Voor Van Renswoude was die noodzaak groter dan voor zijn neef, aangezien Van Amerongen veel vaker dan Van Renswoude in het buitenland verbleef. Zoals gezegd verbleef Van Renswoude niet vaak op kasteel Van Renswoude, maar verkoos hij een verblijf dicht in de buurt van het Binnenhof. Over de financiële situatie van Van Renswoude is weinig tot niets bekend. Onbemiddeld kan Van Renswoude echter niet geweest zijn, mede door zijn huwelijk met Jacomina van Eeden. Van Renswoude bezat immers aardig wat onroerend goed. Daarnaast moest Van Renswoude als extraordinaris ambassadeur naar verschillende hoven over genoeg financiële middelen beschikken om in zijn onderhoud te voorzien tijdens de reizen.⁵⁹

Het gegeven dat Van Renswoude een eigen huis bezat in Den Haag is redelijk veelzeggend. Het overgrote deel van de gedeputeerden van de gewesten moesten hun intrek nemen in openbare logementen, gehuurde woningen of bij particulieren thuis. Daartoe waren zij gedwongen, omdat de Gewestelijke Statenvergaderingen geen eigen vaste logementen hadden in de hofstad. Alleen Zeeland had in de periode 1692-1702 een vast logement voor de gedeputeerden, maar Middelburg stak daar uiteindelijk

---

⁵⁶ T. Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III: de houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III* (Utrecht 2000) 76-77.

⁵⁷ Volgens Wilders gaat het hier om de zoon van Van Renswoude, maar ik heb het idee dat hij de twee door elkaar haalt. Het was immers Frederik Adriaan die zich in latere jaren in de omgeving van Willem III bevond en op wiens last hij verschillende keren werd gedeputeerd. Vgl. Wilders, *Dienstbaarheid*, 29.

⁵⁸ L. Panhuysen. *Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009) 249.

⁵⁹ Hoewel Van Renswoude in tegenstelling tot Amerongen niet wordt genoemd in de lijst van 250 rijksten van de Gouden Eeuw, kan met zekerheid worden gesteld dat deze lijst niet altijd even betrouwbaar is. Zo heeft Kees Zandvliet het vermogen van Amerongen veel te laag ingeschaald. Waar Zandvliet Amerongen een vermogen toedicht van 300.000 gulden: K. Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2006) 249-250, daar heeft dezelfde Zandvliet in het werk van Panhuysen het vermogen bepaald op 768.666 gulden: Panhuysen, *Rampjaar*, 452 n. 12.

een stokje voor.⁶⁰ Voor een langer verblijf in de buurt van het binnenhof was deze situatie niet ideaal, wat wellicht ook een van de redenen was voor de onwelwillendheid van regenten om naar de Staten-Generaal te worden gestuurd. Van Renswoude en Van Amerongen bezaten dus wel een permanent onderkomen. Het lijkt aannemelijk dat ook andere welgestelde regenten uit de kerngroep een huis in Den Haag hadden, naast de raadpensionaris, die eerst woonde in Westeinde, vervolgens verhuisde naar de Herengracht en vanaf 1669 aan de Kneuterdijk woonde, op zeer korte loopafstand van het Binnenhof en daar ook een buurman was van Van Amerongen.⁶¹

---

⁶⁰ De Bruin, *Gebeimbouding*, 137.

⁶¹ Panhuysen, *Het Rampjaar*, 183; Rowen, *John de Witt*, 49-50.

Hoofdstuk II Het gezantschap naar Engeland: Contact onderhouden met het thuisfront

§1 De spanningen lopen op: Van Renswoude, Joachimi en Boreel als bemiddelaars in Londen

Begin 1641 begonnen de langlopende spanningen tussen de koning van Engeland Karel I en het Parlement hoog op te lopen. De koning had getracht om door middel van machtsvertoon het Parlement te onderwerpen aan zijn wil door vijf leden van het Lagerhuis te arresteren, wat echter niet lukte. Hoewel de Fransen aanboden om te bemiddelen, werd het aanbod door beide partijen van de hand gewezen. Aan de ambassadeur van de Republiek Albert Joachimi (1560-1654) werd echter wel te kennen gegeven dat bemiddeling door de Staten-Generaal wel op prijs werd gesteld. Op 17 mei 1642 werd uiteindelijk besloten om naast Joachimi ook Willem Boreel en Van Renswoude aan te stellen, die zich daarop zo spoedig mogelijk naar Engeland dienden te begeven. De omstandigheden daartoe bleken echter verre van ideaal, waardoor de reis uiteindelijk lang werd uitgesteld. Nadat de Staten-Generaal en Frederik Hendrik in oktober 1643 akkoord gingen met het takenpakket van de ambassadeurs, konden de heren eindelijk uitvaren, al duurde het nog steeds tot 16 januari 1644 voordat het zover was.⁶²

In de tussentijd moesten de heren Van Renswoude en Boreel in de Republiek blijven. Van Renswoude bleef in Den Haag om bij de vergaderingen van de Staten-Generaal aan te kunnen schuiven. Ook hier bleven de spanningen tussen de koning en het Parlement voelbaar. Karel I had op 27 augustus 1642 een officiële oorlogsverklaring uitgevaardigd tegen het Parlement. Voordat het zover was gekomen, had het Parlement reeds zijn eerste vertegenwoordiger naar het buitenland, in dit geval de Republiek, gestuurd in de persoon van Walter Strickland. Het Parlement wilde een ‘more near League and Union’ op basis van het gedeelde protestantse geloof. De religie lag volgens het Parlement ook aan de basis van de geschillen tussen hen en Karel. Naast de nadere samenwerking tussen de twee landen vroeg het Parlement de Staten-Generaal ook om de wapentransporten naar de royalisten te stoppen en reeds vertrokken officieren officieel uit Staatse dienst te ontslaan. Strickland arriveerde op 6 september in de Republiek, alwaar hij direct vroeg of hij zijn opwachting mocht maken. De koninklijke resident Boswell drong er bij de Hoog Mogenden nog wel op aan om hem niet ontvangen, maar Strickland maakte wel zijn opwachting op 8 september. Holland schaarde zich achter Strickland, maar de overige gewesten wilde niet zomaar de aanbevelingen van Holland overnemen. Het zou betekenen dat de Republiek Karel I tegen zich in het harnas zou jagen en zichzelf de schijn van partijdigheid zou aanmeten. Uiteindelijk gingen de overige gewesten alsnog deels akkoord: de Staten-Generaal beloofden de wapenhandel te stoppen en een bijdrage te leveren aan de beëindiging van de tegenstellingen.⁶³ Strickland bleef na de door de Hoog Mogende Heren gedane beloftes in de Republiek om de zaken in de gaten te houden. Niet voor niets, want de

---

⁶² Groenveld, *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646* (Dieren 1984) 100-102, 112-113.

⁶³ Groenveld, *Verlopend getij*, 103-106.

wapentransporten bleven gewoon doorgaan. Bijna dagelijks kwam Strickland met nieuwe rapporten, waarin duidelijk naar voren kwam dat er nog altijd officieren naar Engeland gingen om daar in dienst te treden van het leger van Karel I. Daarop besloten de Staten-Generaal de controle op de export door te delegeren aan de admiraliteitscolleges.⁶⁴

Strickland zou in 1643 voor meer opschudding in de Staten-Generaal zorgen. In de vergadering van de Staten-Generaal was er aan de kant van de Hollandse gedelegeerden ergernis ontstaan over het zelfstandige optreden van Frederik Hendrik, die openlijk de koning steunde tegen het Parlement. Frederik Hendrik stuurde in zijn functie van admiraal-generaal ook persoonlijke orders naar Maarten Harpertsz Tromp, luitenant-admiraal van de admiraliteit van de Maze, wat zowel Strickland als de delegatie van Holland in het verkeerde keelgat schoot. De prins van Oranje had immers aan Tromp het bevel gegeven om alle schepen met hulp voor Karel door te laten te varen. In de Staten-Generaal kwamen Strickland en Holland tegenover de Prins en de overige gewesten te staan, die hun prins niet openlijk wilden afvallen ten faveure van Holland. Eind april 1643 kwam Strickland openlijk een bezwaarschrift indienen tegen de orders van Frederik Hendrik. Die week werden de Staten-Generaal echter voorgezeten door Van Renswoude. Onder zijn voorzitterschap werd het bezwaarschrift op alle punten verworpen, met als vage verklaring dat de aantijgingen ‘valsch ende onwaerachtig’ waren.⁶⁵ Hoewel het door een gebrek aan correspondentie onduidelijk is welke rol Van Renswoude exact speelde in deze kwestie, kan wel met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid worden gezegd dat zijn invloed aanzienlijk is geweest. Als voorzitter had hij de mogelijkheid om de agenda voor de vergadering op te stellen en andere bevriende regenten daarvan op de hoogte te stellen. Om de agenda op te kunnen stellen moest Van Renswoude alle nodige stukken in handen hebben gehad. Dit gaf de gewesten de tijd om een antwoord te formuleren tegen de aantijgingen van Strickland aan het adres van de stadhouder.

De situatie in Engeland was in de tussentijd veranderd. Hoewel er al enkele gevechten hadden plaatsgevonden waren beide partijen nog altijd van zins om tot een snelle vrede te komen. Zowel Denemarken als Schotland hadden gepoogd de twee partijen tot een verzoening te bewegen, maar zonder succes. Karel I bevond zich in een gunstige onderhandelingspositie, aangezien hij op het militaire vlak aan de winnende hand was. De koning stelde echter eisen waarmee het Parlement niet akkoord wilde gaan. Volgens Joachimi, die zich al in Londen bevond, zouden beide partijen nu zeker akkoord gaan met de bemiddeling van de Republiek. Het Engels Parlement had reeds in oktober 1643 al voorbereidingen getroffen om hen te ontvangen. Daarnaast zouden de verblijfkosten van de drie heren door het Parlement worden betaald. Aan goede wil ontbrak het bij hen dus niet. Hoewel de ambassadeur niet op een grotere wijze konden worden onthaald door het Parlement, zouden diens inspanningen echter voor niets zijn geweest, want Van Renswoude en Boreel trokken niet in het hun aangeboden logement, maar werden door Joachimi in zijn huis ontvangen.⁶⁶

---

⁶⁴ Groenveld, *Verlopend getij*, 106-107.

⁶⁵ J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978) 537-538.

⁶⁶ Groenveld, *Verlopend getij*, 112-113.

Hoewel Van Renswoude reeds sinds 1634 in de Staten-Generaal zitting had, was het voor Van Renswoude in 1644 voor het eerst dat hij naar het buitenland werd gestuurd als extraordinaris ambassadeur van de Republiek. Willem Boreel (1591-1668) en Joachimi, degene met wie Van Renswoude de tocht naar Engeland zou maken, waren in dat opzicht meer ervaren. Joachimi, die in 1644 al de respectabele leeftijd van 84 had bereikt, was al in 1610 voor de eerste maal ambassadeur in Engeland geweest. In de jaren daarna had de man zich bijzonder bekwaam getoond in de diplomatieke missies, waarna hij in 1624 voor de tweede maal naar Engeland werd gestuurd, alwaar hij in 1625 na het overlijden van ambassadeur Noel de Caron tot ordinaris ambassadeur in Engeland werd benoemd, een in hoog aanzien staande positie dat normaal gesproken aan een Zeeuw werd toevertrouwd.⁶⁷ Dat Van Renswoude aan de ambassade werd toegevoegd kan door toedoen van Frederik Hendrik zijn geweest, met wie hij in deze jaren een goede verstandhouding had. Voor Van Renswoude hadden deze contacten vele voordelen: om zijn positie in zowel de Staten-Generaal als de Staten van Utrecht te verstevigen was het noodzakelijk om Frederik Hendrik te benaderen voor het recommeren van zichzelf. Van Renswoude was in deze periode nog niet het hoofd van de Van Reede-clan in Utrecht, dat zou pas gebeuren na de dood van zijn oudere broer Godard van Reede-Nederhorst. De noodzaak voor Van Renswoude om zichzelf in de kijker te spelen zal zodoende ook nog hebben meegespeeld.⁶⁸

De benoeming van Van Renswoude als extraordinaris ambassadeur in Engeland kan niet los worden gezien van de goede relatie tussen Van Renswoude en Frederik Hendrik. Als stadhouder had Frederik Hendrik een buitengewoon grote invloed op de benoeming van de nieuwe ambassadeurs. Voor de stadhouder was het belangrijk om minimaal één vertrouweling met de ambassade mee te sturen. Dit had voornamelijk te maken met. Zoals De Bruin het formuleert, het dicht slibben van de informatiekkanalen.⁶⁹ Voor het gezanten in het buitenland was het immers lastig om de vertrouwelijke berichten die zij naar de Republiek stuurden geheim te houden; vaak doken zij weer op in andere missiven of in de couranten. Door het probleem met de geheimhouding bleven de Staten-Generaal en de stadhouder verstoken van informatie, ook omdat het gevaar bestond dat brieven werden onderschept.⁷⁰ Voor de stadhouder was het daarom geen overbodige luxe om Van Renswoude als aparte informatiekanaal te hebben. Zoals we zullen zien in de volgende paragraaf vormde Huygens de schakel tussen de stadhouder en Van Renswoude.

Voordat de ambassade naar Engeland vertrok kregen de heren door de Staten-Generaal nogmaals uiteengezet hoe zij te werk moesten gaan. Doel was een verzoening tussen Karel I en het Parlement tot stand te brengen, zonder dat de Republiek enige toezeggingen deed wat betreft allianties of economische samenwerking. Toenadering moest niet zozeer worden gezocht bij het Parlement – hoe goed die ook hun best deden om hen te plezieren – maar bij de koning. De instructies voor de ambassadeurs heb ik niet kunnen vinden in de resolutieboeken van de Staten-Generaal, maar worden wel uitgebreid door Lieuwe

⁶⁷ J. Heringa, *De eer en de hoogheid van de staat: over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961) 71-73.

⁶⁸ Perlot, *De Staten van Utrecht*, 17.

⁶⁹ De Bruin, *Geheimhouding*, 437.

⁷⁰ Ibidem, 436-438.

van Atzema⁷¹ (1600-1669) behandeld in z'n *Saken van Staat en Oorlogh*. Van Aitzema stond erom bekend vele officiële documenten in zijn werk op te nemen, waarvan de instructies aan de ambassadeurs er één van is. Het document bestaat uit maar liefst 57 artikelen, wat de indruk wekt dat de diplomatieke vrijheid zoveel mogelijk door de Staten-Generaal was ingeperkt.⁷² Welke invloed de Van Renswoude, Boreel en Joachimi hierop hebben gehad is niet duidelijk.

Stap voor stap werden de heren geïnstrueerd, beginnend met het uitvaren: 'Omme met den eerste bequamen wint naer Engelandt te vertrecken' tot de contante betalingen die moesten worden gedaan. Alle aspecten van de diplomatieke missie komen hierin naar voren. Zo moesten de ambassadeurs volgens artikel zeven er bij de koning vooral op wijzen dat de Republiek en Engeland niet alleen verbonden waren door een gedeeld geloof, maar door het huwelijk van prins Willem II met de dochter van Karel:

'Ende aen sijne Majesteyt dienvolgens verklaren dat de hooghgelmelte Princesse sijn Dochter nae hare qualiteyt hier te Lande wert ge-eert ende gelieft, *als een pandt getrocken uyt het herte van sijn Majesteyt*, voor den welstant van desen Staet, met by-voeginge van soodanige complimenten als de voornoemde Ambassadeurs naer gheleghentheyten sullen oordeelen te behooren (...)⁷³

De koning van Engeland werd dus overladen met complimenten en met argumenten voor de grote verbondenheid die er tussen beide landen bestond. Bij het Parlement werd slechts verwacht dat de heren melding zouden maken van hun aankomst en na te gaan welke positie de beide Huizen van het Parlement innamen in de problemen tussen hen en de koning. Verder werden de heren geïnstrueerd over wie er binnen het koninklijk hof en het Parlement moesten worden gepaaid, zoals de jongste dochter en echtgenoot van Karel en de 'principaelste Heeren die teghenwoordich by sijne Majesteyt in credijt sijn.' De strategie was dus om zoveel mogelijk de omgeving van de koning gunstig te stemmen alvorens een tweede audiëntie bij Karel te verzoeken. Bij deze audiëntie zou dan uiteindelijk worden voorgesteld om te bemiddelen om 'wegh te moghen helpen nemen de dissentie die tusschen deselve over ende weder souden moghen zijn'. Een omslachtig en tijdrovend, maar ook noodzakelijk proces.

De koning ontving de ambassade zeer welwillend en ondanks pogingen van zijn kant om een wig te drijven tussen het Parlement en de ambassadeurs werden zij wel als tussenpersonen door Karel geaccepteerd. Met deze toezegging konden de ambassadeurs half maart weer terug naar Londen om besprekingen te voeren met de heren van Parlement. Daar was de situatie echter dusdanig veranderd dat de besprekingen op zijn zachtst gezegd moeizaam verliepen. Binnen het Parlement waren er namelijk grote tegenstellingen ontstaan over de te varen koers. Er waren drie 'partijen' te ontwaren: een vredespartij, die hoopte dat onderhandelingen met Karel voldoende zouden zijn om tot overeenkomst te komen. Daar recht tegenover stond een oorlogspartij, die een militaire overwinning wilden behalen om de

⁷¹ Over Van Aitzema is er voorlopig nog weinig geschreven, zie voor een enigszins recente studie G. van der Plaats, *Eendracht als opdracht. Liemve van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2003).

⁷² Voor de instructies zie L. van Aitzema, *Saken van Staat en Oorlogh in ende omtrent de Verenighde Nederlanden II* (Den Haag 1669) 953-987.

⁷³ Van Aitzema, *Saken van Staat en Oorlogh II*, 984.

koning een aantal regelingen te dicteren en daartussenin was er nog een middenpartij dat wel militaire druk wilde uitoefenen, maar slechts om een goede onderhandelingspositie te creëren.⁷⁴

Door deze onenigheid binnen het Parlement werden de ambassadeurs gedwongen om te wachten, want door het Parlement werden zij voorlopig niet ontvangen. In het verbaal van de ambassade en de brieven die Joachimi, Boreel en Van Renswoude schreven aan de Staten-Generaal staan dan ook maar weinig gegevens over gevoerde besprekingen.⁷⁵ Hoewel ze enige *Lords* en *Commons* te spreken kregen, was de boodschap dat er voorlopig nog geen plannen waren om hen te ontvangen. De leden van het Parlement wisten ook niet meer of de ambassadeurs nog wel te vertrouwen waren nu ze ook door Karel waren ontvangen. Het treuzelen van het Parlement wekte veel ergernis op bij Van Renswoude en zijn twee mede ambassadeurs. In de lente van 1644 vroegen de heren daarom al een paspoort aan om weer afscheid te nemen van Karel I en terug te keren naar de Republiek. Daarop kregen ze van het Parlement te horen dat zij hen graag wensten te ontvangen. Uiteindelijk gebeurde dit wel, maar wederom zonder veel concrete toezeggingen van de kant van het Parlement. De welwillendheid bespeurden de ambassadeurs wel bij Karel, waardoor het Parlement zichzelf in een kwaad daglicht stelde, iets wat ze juist hadden willen voorkomen.⁷⁶

In de brieven aan de Staten-Generaal probeerden de ambassadeurs erop te wijzen dat ze de instructies tot in elk detail probeerden uit te voeren, maar dat dit niet altijd werkbaar was in de praktijk. De koning een veel van zijn naaste vertrouwelingen waren geregeld bij de royalistische troepen te vinden en de leden van het Parlement waren zoals gezegd veel minder welwillend dan de royalisten. Desondanks bleven de ambassadeurs proberen om volgens de instructies te handelen. Na afloop van de missie zou immers de handelingswijze moeten worden verantwoord. Door de geografische afstand konden zij maar moeilijk worden gecontroleerd, maar ze wilden of konden hun strategie niet aanpassen aan de veranderende omstandigheden. De vooraf gegeven instructies lieten die ruimte in ieder geval niet toe. Om van de missie een succes te maken, hadden echter enkele instructies op een andere wijze uitgevoerd of geïnterpreteerd moeten worden. Tot dat inzicht waren Van Renswoude, Boreel en Joachimi al gekomen, maar de Staten-Generaal verwierpen hun eerste verzoek om terug te keren naar de Republiek.⁷⁷

Vervolgens begon de ambassade steeds meer van het eigenlijke doel van de bezending af te dwalen. Met name in het Kanaal werden Nederlandse schepen op redelijk grote schaal door de Engelsen genomen.⁷⁸ Hoewel dit uitdrukkelijk tegen de instructies inging van de Staten-Generaal traden de heren met een speciaal daartoe ingestelde *committee* met hen daarover in bespreking, nadat Van Renswoude, Joachimi en Boreel daartoe een toespraak hadden gehouden in zowel het Hogerhuis als het Lagerhuis. De Engelse commissie mocht echter geen toezeggingen doen zonder eerst met het Parlement daarover in

⁷⁴ Groenveld, *Verlopend getij*, 111-115.

⁷⁵ Voor het verbaal en bijbehorende brieven zie NA, SG, inv. nrs. 12576.52, 12576.83.2, 12576.83. Ook Van Aitzema behandelt de missie naar Engeland: Van Aitzema, *Saeken van Staet en Oorlogb* III, 35-40.

⁷⁶ Groenveld, *Verlopend getij*, 116-118.

⁷⁷ Van Renswoude c.s. aan de Staten-Generaal, 18 juni 1644, NA, SG, inv. nr. 12576.83.

⁷⁸ Van Renswoude schrijft daar reeds op 5 augustus 1644 over aan Huygens: 'Nietthegestaende onse groote devoiren worden hier daegelyxs de opgebrochde Nederlantsche goederen en schepen, willende naer 's Coninkxs havens, vercocht.'

overleg te treden. Ook hier trad zodoende een voor de ambassadeurs welbekend probleem op: door de te plegen ruggespraak werd de besluitvorming in de commissie ernstig vertraagd. Daardoor werd er bij deze besprekingen ook geen enkele vooruitgang geboekt. Na maanden van verzoeken indienen, wachten op bevestiging en besprekingen hadden de drie heren nog helemaal niks bij het Parlement bereikt. In december 1644 waren Boreel en Van Renswoude het zo zat dat zij bij het Parlement kenbaar maakten dat ze hun diensten gingen aanbevelen bij Karel in Oxford. Daarop werd hen wederom een audiëntie verleend, maar ook deze keer zonder concrete toezeggingen.⁷⁹

In februari 1645 vertrokken de Staatse vertegenwoordigers naar Oxford om met de Engelse koning in overleg te treden. Juist tijdens hun aanwezigheid in Oxford begon het Parlement vredesbesprekingen te voeren met afgevaardigden van Karel. De ambassadeurs werden dus volledig buitenspel gezet. De bemiddelingspositie van met name de twee extraordinaris ambassadeurs Van Renswoude en Boreel was ook nooit door het Parlement geaccepteerd, voor het Parlement de legitimatie voor deze handelswijze. Toen de heren in maart 1645 weer in Londen waren en direct om een audiëntie vroegen, werd hen dan ook doodleuk medegedeeld dat het Parlement geen plannen van Staatse zijde zou accepteren. Van Renswoude en Boreel schreven daarop aan de Staten-Generaal dat zij weer naar huis wensten te gaan, nu zij onmogelijk nog konden bemiddelen.⁸⁰ Hoewel een eerder verzoek daartoe was afgewezen, werd hen deze keer toestemming verleend. Nadat zij afscheid hadden genomen van het Parlement en Karel vertrokken ze in april naar de Republiek. Als ordinaris ambassadeur bleef Joachimi in Engeland.

Uit het verbaal, dat ze op 6 mei in de Staten-Generaal presenteerden, blijkt dat heren Van Renswoude en Boreel de schuld van de mislukking van de missie niet bij zichzelf zochten, maar in het geheel bij het Parlement. Hoewel hen was geïnstrueerd om te allen tijde onpartijdig te blijven, is het duidelijk dat zowel Boreel als Van Renswoude naarmate de tijd vorderde een steeds sterkere voorkeur kregen voor de Engelse koning, die hen steeds behulpzaam en welwillend was geweest. Waarschijnlijk was de koning op de hoogte van de ergernissen over het Parlement en hoopte door zijn toegeeflijkheid de ambassadeurs voor zich te winnen. Wat dat betreft was zijn opzet geslaagd. Het Parlement stuurde de Staten-Generaal nog een memorie, waarin zij stelden dat de ambassadeurs zich niet als bemiddelaars hadden opgesteld, maar een schijn van partijdigheid over zich heen hadden gekregen na hun eerste bezoek aan Karel. Bij een van de volgende gelegenheden had Karel I zowel Boreel als Van Renswoude tot baron verheven, waardoor deze schijn voor het Parlement nog eens extra werd versterkt.⁸¹ Met de klachten werd door de Staten-Generaal uiteindelijk niks gedaan en ze lieten ze onbeantwoord.

Als we de correspondentie tussen de heren ambassadeurs en de Staten-Generaal bekijken valt een aantal dingen op. De ambassadeurs schreven zeer frequent; vrijwel elke dag zonden de heren en brief naar Hare Hoog Mogende Heren met de laatste tijdingen. Vaak waren dit de laatste nieuwtjes met betrekking tot de krijgsverrichtingen, omdat over het algemeen op het diplomatieke toneel weinig nieuws te melden was. De Staten-Generaal hadden daartoe niet gevraagd en het lijkt niet zo te zijn dat de Staten-Generaal

---

⁷⁹ Groenveld, *Verlopend getij*, 116-117.

⁸⁰ Van Renswoude en Boreel aan de Staten-Generaal, 13 maart 1645, NA, SG, inv. nr. 12576.83.

⁸¹ Parlement aan de Staten-Generaal, NA, SG, inv. nr. 12576.83.2.

op de nieuwe militaire ontwikkelingen op de een of andere manier diplomatiek wilden anticiperen, aangezien zij geen aangepaste instructies naar Engeland zonden. Verder stuurden de ambassadeurs verschillende soorten van Engels drukwerk, bijvoorbeeld over enkele door het Parlement genomen besluiten. Deze hielden niet direct verband met het doel van de missie, waardoor het onduidelijk is met welk doel deze stukken naar Den Haag werden gestuurd. Een voorbeeld hiervan is een proclamatie van het Parlement ‘For the encouragement of Adventurers to make new subscriptions for Townes, Cities and Lands in Ireland.’⁸² De proclamatie stamt van 16 juli 1643, dus was al ruim voor de aankomst van Boreel en Van Renswoude uitgevaardigd.

Concluderend kan zeker worden gesteld dat de bezending een grote mislukking was. Weliswaar was de relatie met Karel I ogenschijnlijk verbeterd, maar de relatie met het Parlement was in de loop van de missie verslechterd door wederzijds wantrouwen en ergernis doordat het Parlement de ambassadeurs aan het lijntje hield. De afwijzing van het verzoek van Boreel en Van Renswoude om terug te keren naar de Republiek zorgde ervoor dat de ambassadeurs noodgedwongen in een keurslijf moesten blijven, gebonden aan instructies die niet werkbaar waren. Om die reden dwaalden zij van het door de Hoog Mogende Heren geëffende pad af, om op die manier nog iets van nut tot stand te brengen. Voor de Staten-Generaal was dit ook het teken om hen toestemming te geven naar de Republiek terug te keren al was het doel van de missie, de verzoening tussen de koning en Parlement, verre van bereikt.

De brieven van de ambassadeurs aan de Staten-Generaal geven weliswaar het onderhandelingsproces en de handelingswijze van de heren in Engeland weer, maar geven weinig prijs over de politieke ideeën van Van Renswoude als individu. Duidelijk is wel dat zowel Van Renswoude als Boreel en Joachimi liever onderhandelden met Karel I en het Parlement het liefst buiten de onderhandelingen lieten. De koppige houding van het Parlement droeg daar zeker aan bij. Mocht Van Renswoude in eerste instantie nog enige sympathie hebben gehad voor de standpunten van het Parlement, dan was die na enkele maanden zeker verdwenen.

§2 Het gevaar van ontworteling: het contact met Constantijn Huygens

Het is maar de vraag of Van Renswoude nu wel zo gelukkig was met de bezending naar Engeland. Het gevaar bestond immers dat Van Renswoude ontworteld zou raken van zijn thuisbasis. Op korte termijn zou dit niet gaan gebeuren, want als lid van de ridderschap in het Sticht zou zijn plek in de Staten van Utrecht zijn gewaarborgd. Daarnaast was hij een van de weinigen die wel bereid was naar de vergadering van de Staten-Generaal te gaan. Om verder te komen en de belangen van zijn familie te behartigen diende Van Renswoude echter wel contacten te onderhouden met het thuisfront en dan met name met stadhouder Frederik Hendrik. Het is ook niet voor niets dat Van Renswoude een redelijk uitgebreide brieuwwisseling met Constantijn Huygens, de Raad van de Prins, onderhield tijdens zijn afwezigheid in de

---

⁸² Bijlage brieven aan de Staten-Generaal, NA, SG, inv. nr. 12576.83.2.

Republiek.⁸³ Waar Van Renswoude voor 1644 slechts sporadisch een brief stuurde naar Huygens, daar stuurde hij tijdens de bezending naar Engeland vaak meerdere malen per week een brief.⁸⁴ De twee heren zullen elkaar voor 1644 waarschijnlijk regelmatig op het Binnenhof hebben gesproken, al dan niet in de stadhoudelijke vertrekken.

Ook met Frederik Hendrik zelf heeft Van Renswoude in deze periode contact gehouden. Hoewel deze brieven niet bewaard zijn gebleven blijkt immers uit de correspondentie dat Van Renswoude aan Frederik Hendrik zo nu en dan schreef om bijvoorbeeld een van zijn familieleden aan te bevelen voor een vacante post. Om de stadhouder zich aan zijn gedane beloftes te houden schakelde Van Renswoude toch weer Huygens in. Zo schreef Van Renswoude bijvoorbeeld op 7 april 1644: ‘Wanneer ick van Den Hage ging, deed sijn Hooch^t mijn die ere te willen bij gelegentheijt schrijven aende edelen tot Utrecht en recommanderen mijn swaeger (...) soo versoecke dat U. Ed. de penne soo gelieve dit te doen drucken.’ Huygens moest er dus zorg voor dragen dat Frederik Hendrik zich aan zijn woord zou houden. Drie maanden later, op 7 juli, later vraagt Van Renswoude aan Huygens om ook zijn schoonzoon Gijsbert Hardenbroeck verder te helpen. Huygens besloot daarop de brief bij te sluiten aan een brief voor de echtgenote van Frederik Hendrik, Amalia van Solms, met de vraag of ze deze aan haar man wilde laten zien als hij weer eens in Den Haag was. Een deel van het contact verliep ook via Huygens, voornamelijk wanneer de militaire ontwikkelingen werden besproken. Omdat de stadhouder openlijk partij had gekozen voor Karel I was het ook niet altijd even goed voor diens humeur om het laatste nieuws te ontvangen. Soms had Van Renswoude dan ook niks aan Frederik Hendrik te melden, omdat het voor hem ‘te pynelyck’⁸⁵ zou zijn.

In de hiervoor genoemde brief laat Van Renswoude ook al merken bang te zijn om zijn contacten in de Republiek te verliezen: ‘Tck vrees dat ick door mijne lange wtbleyven mijn vrienden sal verliesen (...) daerom wilder nae huis, doch het staet niet aen mij.’⁸⁶ De vrees om ontworteld te raken van het thuisfront was er dus al tamelijk vroeg; de man was in juli een half jaar van huis. Op 7 oktober klaagde Van Renswoude nogmaals: ‘syn wij hier nae mijn oordeel inutil en souden onsen tijt in de Hage beter connen imployeren.’⁸⁷ De beste man voelde zich dus totaal nutteloos en wilde weer zo snel mogelijk naar Den Haag terugkeren. Met zijn ‘vrienden’ bedoelde Van Renswoude niet de vriendschappen gesloten op basis van vertrouwelijkheid en intimiteit, maar zijn vriendschappen in de politieke of materiële sfeer. Hoewel deze elkaar niet perse uitsluiten, moeten ze zeker niet worden gelijkgesteld. Vriendschap in de zeventiende eeuw was immers in de eerste plaats op basis van wederzijdse materiële belangen. Ook Huygens past

---

⁸³ Over de functies van Huygens aan het stadhoudelijk hof zie H.A. Hofman, *Constantijn Huygens (1596-1687). Een christelijk-humanistisch bourgeois-gentilhomme in dienst van het Oranjebuis* (Utrecht 1983).

⁸⁴ Afgaande op de uitgegeven correspondentie van Huygens zijn er voor 1644 slechts drie brieven bekend, de eerste uit 1630, de tweede uit 1637 en de derde uit 1643.

⁸⁵ Van Renswoude aan Huygens, 16 maart 1645. Voor het gemak is voor de correspondentie met Huygens gebruik gemaakt van de digitale versie via <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Huygens>. De originele stukken worden bewaard in het Koninklijk Huisarchief, in het archief van Constantijn Huygens, inv. nr. G1-08.4.

⁸⁶ Van Renswoude aan Huygens, 7 juli 1644.

⁸⁷ Van Renswoude aan Huygens, 7 oktober 1644.

prima binnen dit concept van 'vriendschap'.⁸⁸ Deze 'vrienden' van Van Renswoude waren in deze fase van zijn carrière zeer belangrijk. Niet alleen was hij tot 1648 nog niet het hoofd van de Van Reedes, maar ook was Van Renswoude nog niet tot voorzitter van de Staten van Utrecht benoemd. De fundamenten waarop hij zijn invloed uit kon bouwen waren zodoende nog zwak. Dat Van Renswoude zich daarom zorgen maakte om het verliezen van zijn contacten en zijn politieke bondgenoten is dus wel begrijpelijk.

In Engeland probeerde Van Renswoude op de hoogte te blijven van de gebeurtenissen in de Republiek, niet alleen met betrekking tot familie zaken, maar uiteraard ook de politieke ontwikkelingen. Huygens was door zijn verbondenheid met de stadhouder een uitermate geschikte bron van informatie en was van alle zaken in de Generaliteit op de hoogte. Helaas zijn er echter geen brieven van Huygens aan Van Renswoude aan ons overgeleverd, waardoor er slechts fragmentarisch informatie beschikbaar is. Huygens probeerde hem zoveel als mogelijk was van dienst te zijn, bijvoorbeeld dus door aan Frederik Hendrik de wensen van Van Hardenbroeck voor promotie over te brengen of hem te verzoeken de schoonzoon van Van Renswoude naar Emmerik over te plaatsen, wat echter pas na lange tijd geschiedde.⁸⁹ Van Renswoude was waarschijnlijk gewend om op informele wijze de belangen van zijn familie te regelen met Huygens of Frederik Hendrik zelf. Hij voelde dat de afstand tussen hem en zijn contacten in Den Haag ervoor zorgde dat zijn pogingen om goede posities te verkrijgen voor zijn familieleden minder effectief werden als er niet iemand zorg droeg voor de afhandeling van zijn verzoeken. Ook Huygens had niet altijd tijd om Van Renswoude van dienst te zijn.

Om Huygens te plezieren probeerde Van Renswoude voor de secretaris van de prins zowel enkele Engelse raspaarden (voornamelijk hengsten) als enkele sloepen te regelen.⁹⁰ Waarschijnlijk waren zowel de boten als de paarden bedoeld om in de veldtochten van Frederik Hendrik te gebruiken; Van Renswoude getrooste zich in ieder geval veel moeite om het voor hem te regelen. Sowieso was het al lastig om de juiste paarden te vinden en er ook paspoorten voor te regelen om naar Holland te sturen. Hiervoor moest Van Renswoude met de stalmeester van Karel gaan praten, wie hij het meest geschikt achtte om hem in te lichten over paarden.⁹¹ Tot overmaat van ramp werden de passen voor de paarden ook nog eens in eerste instantie geweigerd, waardoor Van Renswoude zich gedwongen zag om iemand van het Parlement daarover aan te spreken. Uiteindelijk kon Van Renswoude daardoor uiteindelijk de paspoorten regelen.

Het interessantst aan de correspondentie tussen Van Renswoude en Huygens is dat Van Renswoude niet schroomt om zijn eigen visie op de stand van zaken te geven. Duidelijk naar voren komt zijn afkeer van de heren van het Parlement. Naar de mening van Van Renswoude waren de leden van het Parlement in het begin weliswaar de ambassadeurs welwillend geweest, maar viel er met hen niet te onderhandelen. Meerdere keren spuwde hij zijn gal over het Parlement. Wanneer Van Renswoude zijn gedachten liet gaan over het Parlement, schreef Van Renswoude in cijferschrift, omdat hij het risico niet wilde lopen dat iemand de brief in handen zou krijgen en zijn opmerkingen te lezen zou krijgen. Terecht,

⁸⁸ Zie over het idee van 'vriendschap' in de zeventiende eeuw: L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).

⁸⁹ Van Renswoude aan Huygens, 25 november 1644.

⁹⁰ Van Renswoude aan Huygens, 25 november 1644 en 6 januari 1645.

⁹¹ Van Renswoude aan Huygens, 2 december 1644.

want zijn commentaar op de leden van het Parlement is verre van mals; zo schrijft hij in oktober aan Huygens als afsluiting van zijn brief: ‘In *de regeringe van 't Parlement* leyt de *ruïne van onsen Staet*.’⁹² In januari 1645 sneert hij: ‘hier is met geen menschen te doen te hebben, sy sijn bedriechlijk.’⁹³ De voorkeur van Van Renswoude ging zodoende dus waarschijnlijk wel uit naar Karel I, die hem in ieder geval bij wijze van goede wil al eerder tot baron had gemaakt. Bij Van Renswoude stapelden de ergernissen zich op, niet alleen over het lange wachten op het Parlement, maar ook op de wijze waarop de leden in het Parlement zich in de vergaderingen gedroegen. Ook het gedoe met de paspoorten zat hem hoog, want hij wees Huygens er nogmaals op dat ‘met dit volck niet te handelen’ was.⁹⁴ Zijn wantrouwen jegens het Parlement wordt nog het beste duidelijk in een schrijven van 14 april 1645, waarin Van Renswoude op zeer cryptische wijze – hij spreekt onder meer van ‘catten’ en ‘vogeltijen’ – de balans opmaakt van de missie. Volgens Van Renswoude was de missie op voorhand al kansloos, omdat ‘(...) met dien verrekijker men sou hebben gesien selfs in de harten, en daer sou men *hypocrisie* gevonden hebben, en daer was *den oorlogh met uijt* geweest, en men *socht geen vrede*, maer *republiq*.’⁹⁵

Het is veelzeggend dat de correspondentie tussen Van Renswoude en Huygens vol staat met geheimschrift. Uit angst dat de inhoud van deze brieven openbaar werden, koos Van Renswoude ervoor om door middel van cijferreeksen gevoelige informatie door te spelen. Die informatie bestond uit de eigen standpunten van Van Renswoude, maar ook over de politieke ontwikkelingen, met name over de sentimenten in het Parlement. Het is zeer waarschijnlijk dat Huygens deze informatie doorspeelde aan de stadhouder, die zich in die jaren meer moest bezig houden met de oorlogvoering. Zo kreeg de stadhouder de beschikking over informatie die in de Staten-Generaal onbekend bleef. De correspondentie tussen Van Renswoude, Huygens en Frederik Hendrik werkte zo twee kanten op: Van Renswoude bleef op de hoogte van de politieke ontwikkelingen in de Republiek en kon zo het contact met zijn ‘vrienden’ in stand houden en voor de stadhouder werkte Van Renswoude als een hoognodig extra informatiekanaal.

Zijn aanwezigheid in Engeland viel Van Renswoude zwaar en hij zal blij zijn geweest op het moment dat hij thuis in Den Haag weer in een vertrouwde omgeving verkeerde. Zijn angst dat hij zijn ‘vrienden’ zou verliezen lijkt ongegrond, want in de daaropvolgende jaren zou Van Renswoude onafgebroken in de Staten van Utrecht en Staten-Generaal actief blijven en in 1652 zelfs tot voorzitter van de Staten van Utrecht worden benoemd, wat zonder de juiste vrienden niet mogelijk zou zijn geweest. Daarnaast werd de mislukking van de missie hem niet door de Staten-Generaal aangerekend, want Van Renswoude zou in 1646 aanwezig zijn bij het huwelijk tussen keurvorst Frederik Willem van Brandenburg (1620-1688, ook wel bekend als de ‘Grote Keurvorst’) en de oudste dochter van Frederik Hendrik, Louise Henriëtte van Nassau (1627-1667). Ook vertrok hij later als gezant naar Denemarken.⁹⁶

---

⁹² Van Renswoude aan Huygens, 7 oktober 1644. De cursieve tekst is geheimschrift, Huygens schreef de oplossing erboven.

⁹³ Van Renswoude aan Huygens, 13 januari 1645.

⁹⁴ Van Renswoude aan Huygens, 20 januari 1645.

⁹⁵ Van Renswoude aan Huygens, 14 april 1645.

⁹⁶ Vlg. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (hierna *NNBW*) III, P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed. (Leiden 1914) 1037.

Het is lastig om te bepalen welke rol de jaren in Engeland hebben gehad in de politieke vorming van de Utrechtse edelman. Is zijn aversie tegen het republikeins staatsbestel hier gevormd of was deze reeds in zijn gedachtegoed aanwezig? Of heeft het ambassadeurschap in Engeland ervoor gezorgd dat deze aversie zich wat duidelijker in zijn hoofd nestelde? Helaas, het zijn vragen die hier onbeantwoord moeten blijven. Duidelijk is wel dat Van Renswoude de gunst van de stadhouder zocht en deze ook wilde vasthouden, om zo zijn eigen politieke carrière en de carrières van familieleden te bevorderen. Het is mogelijk dat in de jaren 1644-1645 een nieuwe vriendschap ontstond, namelijk tussen Van Renswoude en Huygens. Deze connectie was voor Van Renswoude uiteraard zeer waardevol, omdat Huygens dicht bij drie stadhouders stond. Zo had de Stichtenaar altijd een ingang bij het stadhouderlijk hof en kon hij zijn relatie met Frederik Hendrik en zijn opvolgers bestendigen. Zulke connecties waren voor een politicus als Van Renswoude essentieel. Tot slot is het duidelijk dat Van Renswoude een prima band had met Karel I. Niet alleen was hij al eerder door de Engelse koning tot baron verheven, maar ook de onderhandelingen met de koning verliepen in een bijna gemoedelijke sfeer. Het is daarom ook des te interessanter om te zien hoe Van Renswoude op het politiek toneel van de Republiek acteerde gedurende het Tweede Stadhouderloos Tijdperk.

Hoofdstuk III Tussen oorlog en vrede: De Eerste Munsterse Oorlog, de Tweede Engelse Oorlog en de Vrede van Breda (1665-1667)

§1 *De nood aan de man: De Witt neemt de leiding na de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654)*

Al enkele decennia voerden de Republiek en Engeland een machtsstrijd met als inzet de suprematie ter zee. In 1652 kwamen de spanningen voor het eerst tot uitbarsting met het uitbreken van de Eerste Engelse Oorlog, welke duurde tot mei 1654 met de ondertekening van de voor de Republiek ongunstige Verdrag van Westminster. In de Eerste Engelse Oorlog was gebleken dat de Staatse vloot bij lange na niet was opgewassen tegen die van de Engelsen. Engeland had al in 1651 een ambitieus vlootbouwprogramma opgezet, wat resulteerde in een goed – en vooral ook zwaar – bewapende vloot van zeker 86 schepen. Om de kracht van de Engelse vloot te illustreren: minstens veertien Engelse oorlogsbodems waren wat betreft aantal stukken geschut gelijk of zelfs ook de meerdere van het vlaggenschip van Maarten Harpertsz Tromp (1598-1653), de *Brederode*. Het mag dan ook geen verassing heten dat deze maritieme oorlog werd gezien als een Engelse overwinning, hoewel Tromp nog wel zegevierde in de Slag bij de Singels.⁹⁷

Hoewel in de Republiek nog wel redelijk wat moeite was gedaan om de Staatse vloot goed uit te rusten, was het dus in 1654 wel duidelijk dat de Staatse vloot behoefte had aan nieuwbouwprogramma's.⁹⁸ De oude oorlogsbodems voldeden niet meer en het ombouwen van koopvaardij schepen bleek niet langer toereikend te zijn. De meeste schepen kwamen al gereed in de tweede helft van 1653, maar deze namen, op een enkele uitzondering na, niet deel aan de krijgsverrichtingen van de vloot in dat campagne seizoen. In de jaren zestig van de zeventiende eeuw werd de vloot wederom uitgebreid, ditmaal met het oog op de onvermijdelijke tweede maritieme oorlog met Engeland.⁹⁹ Ditmaal waren de Staten-Generaal de situatie de baas; voortvarend werden de admiraliteiten betaald, waarna uiteindelijk in de jaren 1664-1667 ongeveer acht miljoen gulden werd geïnvesteerd, wat een verdubbeling betekende van de gedane investeringen in de Eerste Engelse Oorlog. In totaal kwamen er in de jaren zestig 44 schepen van zowel particuliere als 's lands werven.¹⁰⁰ Dat deze investering goed was besteed, zou blijken uit het verloop van de krijgsverrichtingen van de Staatse vloot.

Het was raadpensionaris De Witt die de katalysator was achter de vlootbouwprogramma's. De Witt was de eerste raadpensionaris die een meer dan oppervlakkige interesse voor de vloot liet zien. Deze interesse ontstond doordat De Witt de mogelijkheden zag om van de vloot een instrument te maken van

⁹⁷ J.R. Bruijn, *Varend Verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17de en 18de eeuw* (Amsterdam 1998) 90-95.

⁹⁸ Voor de gedane inspanningen in 1651-1654 zie: J.K. Oudendijk, *Johan de Witt en de zeemacht* (Amsterdam 1944) 20-42. Er waren in deze jaren al commissies voor 'de saecke vande Zee' ingesteld met als hoofdtak de uitrusting van de Staatse schepen.

⁹⁹ Over de oorzaken van de Tweede Engelse Oorlog bestaan verschillende opvattingen die hier niet zullen worden behandeld. Zie hiervoor: G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War 1665-1667. International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum 2006), J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740* (Oxford 1990), J.R. Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (Londen 1996) en C.R. Boxer, *The Anglo-Dutch Wars of the 17th Century 1652-1674* (Londen 1974).

¹⁰⁰ Bruijn, *Varend Verleden*, 101-102.

zijn binnenlandse en buitenlandse politiek. De Staatse vloot had als hoofdtaak het konvoieren van koopvaarders, maar De Witt wilde de vloot ook gebruiken om de maritieme concurrentiestrijd aan te gaan met Engeland en om de Europese wateren schoon te vegen van kapers, die met name bij Duinkerken zorgden voor veel economische schade. In de ogen van De Witt moest zowel de Europese als de intercontinentale handel worden beschermd, omdat de handel van de Republiek gebaat was bij vrede in Europa, reden waarom de Staten-Generaal besloten om te interveniëren in de Noordse Oorlog (1655-1660). Doel was om de handel met de Oostzee, met name via de rivier de Sont, te beschermen.¹⁰¹

Een oorlog was in 1664 onontkoombaar. Niet alleen werden veel Nederlandse schepen door Engelse kapers genomen, maar werd met name aan Engelse kant de vloot in staat van oorlog gebracht. De werf bij Chatham stond al vol met mastloze schepen, maar waren duidelijk als oorlogsbodems herkenbaar. Daarbij kwam het nieuws binnen dat de Engelse admiraal Robert Holmes het eiland Goeree en enkele forten op de kust van Guinee in Afrika had veroverd, terwijl een ander Engels oorlogseskader Nieuw-Nederland veroverde. Beide gebieden waren het eigendom van de WIC. Maatregelen moesten worden genomen om een oorlog tegen de Engelsen aan te kunnen. Vice-admiraal De Ruyter was in het voorjaar van 1664 op een geheime expeditie gestuurd om met name de Barbarijse kapers te bestrijden, maar kreeg later de opdracht om een strafexpeditie te ondernemen tegen de Engelsen in zowel Afrika als Amerika.¹⁰² Om deze geheime beslissing door de vergadering van de Staten-Generaal te brengen, bracht De Witt een concept-resolutie in de commissie voor maritieme zaken, waarna de commissie het concept doorstuurde naar de Staten-Generaal. In de vergadering van de Staten-Generaal bracht de Gelderse gedeputeerde (hoogstwaarschijnlijk de met De Witt bevriende regenten Van Ommeren of Rutger Huygens) in zijn hoedanigheid als voorzitter van de vergadering verslag uit van een brief van vice-admiraal De Ruijter, waarin heimelijk het concept-besluit was opgenomen om hem naar Guinea te sturen. Tijdens het voorlezen, dat in een uitzonderlijk rap tempo werd gedaan, werden enkele regenten, waaronder Van Renswoude, uit de vergadering gelokt of bezig gehouden. De vergadering stemde in met het besluit en ook Van Renswoude zette zonder de resolutie na te lezen zijn handtekening eronder.¹⁰³ Dit voorbeeld geeft aan dat, hoewel Van Renswoude en De Witt over het algemeen prima konden samenwerken, de raadpensionaris Van Renswoude niet genoeg vertrouwde om hem deelgenoot te maken van zijn plannen. Sterker nog, in dit geval werd Van Renswoude als een obstakel gezien dat overwonnen moest worden, reden waarom juist hij ook op subtiële wijze buiten de beraadslagingen werd gehouden.

Omdat in tijden van oorlog de werkdruk van de Staten-Generaal en de behoefte aan een snel besluitvormingsproces steeg, werden er in 1665, 1666 en 1667 geheime commissies ingesteld die het beleid met betrekking tot de oorlogvoering ter zee moesten vormgeven en uitvoeren.¹⁰⁴ Hoewel Van Renswoude in deze specifieke commissie geen zitting had, is het desondanks toch interessant om de commissies eens nader te bekijken. Het betreft hier een geheime *ad-hoc* commissie, die bij voltooiing van de gegeven taken

¹⁰¹ Oudendijk, *Joban de Witt*, 58-64; Rowen, *John de Witt*, 85-88.

¹⁰² Bruijn, *Varend Verleden*, 103; Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 105-106; De Bruin, *Geheimhouding*, 312.

¹⁰³ De Bruin, *Geheimhouding*, 311-312.

¹⁰⁴ Resoluties 3 april 1665, NA, SG, inv. nr. 3271. De resolutie werd in gewijzigde vorm vernieuwd op 13 maart 1666 en 25 maart 1667: NA, SG, inv. nrs. 3273 (1666) en 3275 (1667).

weer opgeheven zou worden. Vandaar ook dat de resolutie van 3 april 1665 tweemaal werd vernieuwd in de jaren erna. In de verbalen komen we veel bekende namen tegen: Johan de Witt, Van Ommeren, Cornelis Witsen, Bonifacius van Vrijbergen, Van der Hoolck, Willem van Haren, Zeger van Regteren van Almelo en Hendrick Ludolph Gockinga. In de jaren 1666 en 1667 vonden er enkele verschuivingen plaats. In 1666 verving Rutger Huygens Van Ommeren, kwamen een zekere Kann en Coeverden in de plaats van Van Haren en Van Regteren. In 1667 keerde Van Ommeren weer terug, werd Witsen vervangen door Johan Meerman, en kwamen Johannes van Scheltinga en Elbert Anthony van Pallandt in de plaats van Coeverden en Kann. Als de drie namenlijsten naast elkaar worden gelegd, kan worden geconcludeerd dat er wel sprake was van enkele verschuivingen, maar dat er ook een zekere continuïteit te bespeuren valt. Een aantal namen bleef namelijk elk jaar terugkeren: De Witt, Van Vrijbergen, Van der Hoolck en Gockinga. Daarnaast hadden zowel Witsen als Van Ommeren twee van de drie jaren zitting in het besogne.¹⁰⁵

Van 30 september tot en met december 1665 werd Van Renswoude zelf samen met Willem van Raesfelt, Cornelis de Witt, Everhard van Weede, Johan de Merode, Arnold van Nijeveen, Van Pallandt, Marinus Crommon en Epeus van Glinstra als gedeputeerden te velde gestuurd om toezicht te houden op de veldtocht tegen de troepen van Bernhard von Galen, de bisschop van Münster (1606-1678). Deze bisschop hield duidelijk meer van oorlog voeren dan een geestelijke betaamt, reden ook waarom hij de bijnaam 'Bommen Berend' verkreeg. Ook bij deze groep van gedeputeerden te velde komen wederom een aantal bekende namen naar voren: Van Renswoude, Van Pallandt, Cornelis de Witt, Van Raesfelt, Crommon en Van Glinstra. Daarnaast zou Van Weede in de Staten van Utrecht en de Staten-Generaal in het decennium hierna steeds prominenter op de voorgrond treden na het (tijdelijk) wegvallen van Van Renswoude in 1671.¹⁰⁶ Uit de rapporten van deze groep gedeputeerden kan verder weinig informatie worden gehaald wat betreft de besluitvorming. Wat wel duidelijk naar voren komt is de abominabele staat van het Staatse landleger. Het rapport staat immers vol met adviezen over de noodzaak voor extra soldaten, reparaties aan schansen en stadswallen.¹⁰⁷ Gelukkig voor de Republiek werden de Münsterse troepen door het te hulp geschoten Franse leger teruggedrongen.

Om het dreigende gevaar vanuit Engeland te kunnen weerstaan werd zoals gezegd een commissie voor geheime maritieme zaken ingesteld met volledige volmachten. Dit betekende dus dat deze commissie beslissingen kon nemen zonder dat er met de Staten-Generaal ruggespraak gepleegd hoefde te worden, wat weer betekende dat de Staten-Generaal geen ruggespraak hoefde te plegen met de gewesten. Deze commissie opereerde zodoende geheel onafhankelijk. Dat Johan de Witt deze commissie domineerde is wordt duidelijk aan de hand van de instructies die het besogne en de daaraan gelieerde deputaties mee kreeg. Oorspronkelijk had de commissie naast het uitrusten van de vloot slechts de bevoegdheid om de

---

¹⁰⁵ Deze namen baseer ik op de namenlijsten die zijn gegeven in de verbalen van het besogne in 1666 en de resolutie van 25 maart 1667. Voor de verbalen van 1666 zie: NA, SG, inv. nrs. 9248-9249. Overigens staat voor 9 april 1666 Johan van Isselmuden nog enkele malen als aanwezige genoteerd. Coeverden lijkt hem daarna te vervangen, die op zijn beurt plaats maakte voor ene Gerlacius.

¹⁰⁶ Zie hiervoor Wilders, *Dienstbaarheid*, 110-127, 152-155.

¹⁰⁷ Voor het verbaal zie: Rapport van de gecommiteerden te velde 1665, NA, SG, inv. nr. 9177.

hoofdofficieren te instrueren en het rendez-vous punt te bepalen, maar daar kwam al in mei 1665 verandering in.¹⁰⁸ De gedeputeerde heren Huygens, Boreel en de raadpensionaris zelf mochten werkelijk alles bepalen wat op de vloot moest gaan gebeuren. De bemoeienissen van de drie gedeputeerden werden steeds sterker voelbaar op de vloot. Niet alleen coördineerden zij de bouw van de nieuwe schepen, ook werden er verregaande veranderingen doorgevoerd. In overleg met Cornelis Tromp, de tijdelijke bevelhebber van de Staatse vloot, werden bijvoorbeeld voor de eerste maal mariniers getraind om op de vloot als soldaat te dienen.¹⁰⁹

In de daaropvolgende jaren wist De Witt de besluitvorming steeds verder naar zich toe te trekken. Van der Hoolck en De Witt haastten zich na de Tweedaagse Zeeslag naar Texel om de vloot binnen te halen, de schade te inspecteren en zo snel mogelijk weer in zee te krijgen. De rest van de commissieleden was om de een of andere reden niet in staat om te komen. Van der Hoolck werd na enkele weken door de Staten van Utrecht teruggedroepen. Doordat de rest van de commissieleden niet in de gelegenheid was om werk te verrichten binnen het besogne, werd tussen 26 september en 23 oktober 1666 de raadpensionaris als enige naar de vloot gezonden, met behoud van alle taken en verantwoordelijkheden die de gehele deputatie had gehad. Het gehele maritieme beleid was hiermee in handen gelegd van slechts één man. Een passage op de eerste pagina van het bijbehorende verbaal is veelzeggend:

(...) alsoo Wij niet minder als in't voorleden jaar (...) nodigh hebben geacht, dat door eenige weijnige personen, die wij betrouwen, dat Godt Almachtig met goedt beleijt ende stantvasticheijt begaift heeft, onse autoritheijt bij representatie ende delegatie in 's Lants Vloote gebragt (...). Soo ist dat Wij, ons betrouwende op de goede qualiteijten, wijsheijt, voorsichticheijt, beleijt ende stantvasticheijt vande Heeren Johan de Witt, Raadpensionaris van Hollandt ende West-Vrieslandt.¹¹⁰

In de commissie voor maritieme zaken had Van Renswoude nog een bescheiden rol. Bij zeer grote uitzondering mocht hij op 22 april 1666 eenmaal aanschuiven bij de beraadslagingen: 'D'heer van Van Renswoude heeft ter vergaderinge gecommuniceert seeckere secrete advisen bij hem becomen, van't geen tot naedeel vanden Coning van Groot Bretagne (...) bij divertie souden connen worden ondernomen.'¹¹¹ Hoe of van wie de geheime adviezen waren gekomen wordt hieruit niet duidelijk. Hoewel het slechts een eenmalige actie betrof, is deze passage toch redelijk veelzeggend. Het was immers ongebruikelijk om iemand eenmalig van buiten de commissie toe te laten bij de beraadslagingen; de geheimhouding moest immers worden gegarandeerd. Vermoedelijk bracht Van Renswoude een van de leden van de commissie

¹⁰⁸ Het rendez-vous punt was noodzakelijk, omdat de verschillende admiraliteiten een eigen aandeel in de vloot hadden. Deze aparte delen van de vloot moesten uiteindelijk worden samengevoegd.

¹⁰⁹ Oudendijk, *Johan de Witt*, 142-143.

¹¹⁰ Verbaal deputatie Johan de Witt 1666, NA, SG, inv. nrs. 9240-9242. De Witt hield de Staten-Generaal in verschillende brieven wel op de hoogte van zijn voornemens en beslissingen. Hierin geeft de raadpensionaris zijn verlangen aan om de Engelsen een definitieve klap toe te brengen. Zie voor de brieven: *Brieven van Johan de Witt 1665-1669* III 259-264.

¹¹¹ Verbaal maritiem besogne 1666, 22 april 1666, NA, SG, inv. nr. 9248.

op de hoogte van zijn verkregen informatie, waarna hij vanwege de grote importantie van zijn bericht toch bij de vergadering werd toegelaten om het toe te lichten.

Uiteraard kan de commissie voor maritieme zaken een uitzondering zijn geweest, maar het lijkt aannemelijker dat ook in andere commissies de invloed van De Witt zeer sterk was. Het is daarom interessant ook naar andere commissies te kijken. In ongeveer dezelfde periode werd namelijk ook een commissie voor Engelse zaken ingesteld. In deze commissie had Van Renswoude wel zitting en biedt ons daarom een beter inzicht in zijn politieke activiteiten in de jaren zestig. De meest spraakmakende en roemrijke episode uit de Tweede Engelse Oorlog moest namelijk nog komen: De Tocht naar Chatham in juni 1667.

§2 *De commissie voor Engelse zaken 1666-1667: Van Renswoude zet zich in voor de vrede*

Van Renswoude had zich vanaf het begin van de oorlog al ingezet voor de vrede. Uit een brief van 25 juni 1665 van de Engelse ambassadeur George Downing aan Henry Bennet, graaf van Arlington, blijkt niet alleen de inzet van Van Renswoude voor de vrede, maar ook zijn pro-Engelse houding in het algemeen:

Moreover old Reynswowde who was ambassador from this country at Oxford in his late Majeties time, lett me know this weeke that there was a kinsman of his one captain Reede that is now a prisoner in England, having bin taken in the late fight in a ship called *Tromp*, though the ship was let goe and since brought into Zeland, and that he had written to his cousin van der Doose to move his Majestie for for his releasement for his sake, and he did earnestly desire of me that I would write also to the same effect, and that he would take it as an obligeing favour done to him, and that he hoped his Majestie would not deny it him upon the account of the good afection he had chewen in former time to the royall family (...), and he added farther that his Majestie doeing hereof would give him credit here in the Estates Generall, which credit he would imploy for his Majeties service, and trully of late he hath expressed a great forwardness and zeale for the indeavouring of the removing of the present difference with his country (...)¹¹²

Uit deze ene brief zijn al enkele belangrijke zaken te halen. Allereerst is het duidelijk dat Van Renswoude ook met de Engelse ambassadeur contact had. Downing schreef de brief vanuit Den Haag, dus de twee heren kunnen elkaar op het Binnenhof hebben gesproken of wellicht in een huiselijke sfeer. Daarnaast had Van Renswoude dus ook connecties die hem indirect bonden aan de koning van Engeland, al is het onduidelijk welke rol zijn in de brief genoemde neef hier had. Omdat hij het hoofd was van de familie Van Reede en blijkbaar ook in de beste positie was, zag Van Renswoude het als zijn taak om de kapitein Van Reede uit gevangenschap te krijgen. Met de contacten die hij had moest dit zeker mogelijk zijn. Of Downing de koning ook daadwerkelijk geschreven heeft blijft echter onduidelijk. Daarnaast was Van

¹¹² Geciteerd uit: *Bescheiden uit vreemde archieven omtrent de groote Nederlandsche Zeeoorlogen 1652-1676* I, H.T. Colenbrander ed., *Rijks-geschiedkundige Publicatiën* (Den Haag 1919) 228.

Renswoude, pro-Engels als hij was, sterk geneigd om met Downing in overleg te treden over generaliteitszaken. Van Renswoude werd in de Staten-Generaal dan ook als een van Downing's 'friends' gezien.¹¹³ Deze pro-Engelse houding zal hem in de ogen van De Witt verdacht hebben gemaakt.

Zoals in het tweede hoofdstuk is gebleken had Van Renswoude met Karel I een prima verstandhouding. Van Renswoude hoopte blijkbaar dat dit gegeven ook Karel II ertoe zou bewegen om hem een relatief kleine gunst te verlenen. Het aanbod van Van Renswoude om zijn invloed aan te wenden ten behoeve van de wensen van de Engelse koning is daarom ook wel een vrij forse tegenprestatie. Wellicht stond Van Renswoude bij Karel II al in het krijt, maar het lijkt er eerder op dat Van Renswoude zich op de een of andere manier verbonden voelde met het huis Stuart. Al in 1652 voerde hij een brievenwisseling met Karel, die op dat moment nog prins was. In een brief van 12 september bood hij zijn diensten aan, al is het onduidelijk hoe Karel hierop antwoordde.¹¹⁴ Over welke motieven Van Renswoude het had om zo zijn diensten aan te bieden aan een Engelse prins blijft het gissen, maar het zou kunnen dat Van Renswoude zocht naar een patroon, nu de rol van de Oranjes sinds de dood van Willem II was uitgespeeld.

Het blijft onduidelijk hoe Van Renswoude exact de 'removing of the present difference' in gedachten had. Wilde hij wellicht andere gedelegeerden ervan overtuigen dat het beter was om de eisen van de Engelse koning in te willigen? Karel II had immers de hoop dat de zeeoorlog snel in Engels voordeel zou worden beslist om de kosten voor de vloot nog enigszins in de hand te houden.¹¹⁵ Daarnaast had de Staatse vloot op 13 juni een verpletterende nederlaag geleden tegen de Engelsen in de zeeslag bij Lowestoft. De onkunde van luitenant-admiraal Jacob van Wassenaar-Obdam zorgde ervoor dat het numerieke evenwicht toch resulteerde in de nederlaag: acht gezonken schepen, negen veroverd door de Engelsen en daarbovenop ongeveer 5000 man gedood, gewond of gevangen genomen. Van Wassenaar-Obdam sneuvelde ook toen de kruitkamer van zijn schip explodeerde. Daartegenover verloren de Engelsen slechts één fregat en 723 man.¹¹⁶ Voor de geheime commissie voor maritieme zaken was dit een grote nederlaag, met name dus ook voor De Witt, die samen met de andere commissieleden kosten noch moeite had bespaard om de tot dan toe grootste Staatse vloot in gereedheid te brengen.¹¹⁷

Deze nederlaag had de ideale aanleiding kunnen zijn om de heren Staten-Generaal te bewegen om vredesbesprekingen te gaan voeren. De Engelsen wisten de overwinning bij Lowestoft echter niet uit te buiten, waardoor de heren gedeputeerden de kans kregen de orde op de Staatse vloot te herstellen. Hoewel in 1665 de Staatse vloot nog wel lang in zee bleef, werden er geen zeelsagen meer gevoerd. In 1666 kwam het wel tot twee grote confrontaties: de Vierdaagse Zeeslag (11-14 juni) en de Tweedaagse Zeeslag (4-5 augustus). De Vierdaagse Zeeslag eindigde in een duidelijke, maar niet beslissende overwinning voor de Staatse vloot, terwijl de Tweedaagse Zeeslag uitmondde in een nederlaag. De Tweedaagse Zeeslag zou de laatste vlootoperatie blijken van de Engelse vloot in deze oorlog. Het geld

¹¹³ R. Downing en G. Rommelse, *A fearful gentleman. George Downing in The Hague 1658-1672* (Hilversum 2011) 133.

¹¹⁴ NNBW III, 1037.

¹¹⁵ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 126-127.

¹¹⁶ Bruijn, *Varend Verleden*, 112.

¹¹⁷ Oudendijk, *Johan de Witt*, 110-111.

voor de marine bleek op. De door de Engelsen zo gehoopte en misschien ook wel verwachte overwinning bleef uit.¹¹⁸ De rollen werden daardoor definitief omgedraaid; de onderhandelingspositie van de Republiek werd versterkt door de onmacht van de Engelse vloot en het onheil dat de Engelsen op het eiland boven het hoofd hing.

Het was duidelijk dat de politieke situatie in 1666 was veranderd. De Engelsen hadden last gekregen van oorlogsmoeheid. Het begon eigenlijk al in de lente van 1665, toen Londen en andere delen van het land werden getroffen door de pest. Daar bovenop werden van 2 tot en met 6 september door een brand in een bakkerij uiteindelijk ongeveer 13.200 huizen in de as gelegd, goed voor een schadepost van rond de £7.000.000. Niet alleen waren dit moreel gezien zware klappen voor de Engelsen, ook de koninklijke schatkist werd nog eens een stuk lichter gemaakt. Financieel gezien konden de oorlogslasten niet meer worden gedragen, ook al kreeg Karel II nog wel £1,6 miljoen extra om de oorlog voort te kunnen zetten. De steun voor de oorlog kwam nu echter wel op een dieptepunt te staan, omdat de kooplieden de oorlog niet langens wilden steunen. Om de Staatse vloot te kunnen verslaan, moest een vloot worden uitgerust die minimaal net zo sterk was als in 1666. Daarvoor waren de beschikbare middelen niet aanwezig, zodat in 1667 werd besloten om geen vloot uit te rusten. De meeste schepen van de Engelse oorlogsvloot lagen zodoende in de havens van Chatham en Harwich.¹¹⁹

De Staten-Generaal voelden klaarblijkelijk aan dat het nu een goed moment was om de vredesbesprekingen te openen. Op 16 september 1666 besloten de Staten-Generaal daarom een commissie in te stellen om de vredesbesprekingen met Engeland voor te bereiden. Of zoals in de resoluties staat: ‘geauthoriseert om op de condities, gronden ende fundamenten te meermalen aangeboden, de vrede met Engelandt te bevorderen.’¹²⁰ De taakomschrijving van het besogne is enigszins vaag te noemen; het bevorderen van de vrede met Engeland kon immers op verschillende manieren worden gedaan. Hoe het ook zij, wederom werden uit de bekende beschikbare regenten een secrete besogne te installeren met volledige volmachten: Rudolph van Ommeren, Johan de Witt, Cornelis de Witt, Van Renswoude, Van Glinstra, Van Pallandt, Crommon en Gockinga.¹²¹ Binnen de commissie waren nog wel enkele verschuivingen, omdat niet iedereen altijd beschikbaar kon zijn. Ook Van Renswoude was blijkbaar niet in staat om altijd aan te schuiven, aangezien hij drie van de twaalf vergaderingen niet aanwezig was. In geval van zijn afwezigheid werd hij vervangen door Van der Hoolck.

Hoewel Van Ommeren als afgevaardigde van Gelderland in theorie de president was van de vergadering van de commissie, was het ook hier weer zo dat de raadpensionaris in de praktijk de leiding had. Gebruik makend van zijn contacten met de gezanten Van Beuningen in Frankrijk en Johan Meerman en Johan Boreel in Engeland. Daarnaast had de raadpensionaris ook zijn broer Cornelis naast zich zitten als medestander. Bij het bestuderen van de verballen van de commissie is het duidelijk dat aan het begin

¹¹⁸ Bruijn, *Varend Verleden*, 112-113.

¹¹⁹ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 163-167, 176.

¹²⁰ Resoluties 16 september 1666, NA, SG, inv. nr. 3274.

¹²¹ Geheime resoluties betreffende Engeland, 30 september 1666, NA, Archief Staten van Holland (hierna SvH), inv. nr. 2413. Het is opvallend te noemen dat in de archieven van de Staten-Generaal geen verbaal te vinden is van de commissie, maar wel in het archief van de Staten van Holland. Dit zou ook weer een indicatie kunnen zijn van de dominante positie van de raadpensionaris.

van de vergadering eerst Johan de Witt de rest van de aanwezigen inlichtte over de laatste stand van zaken, iets wat in andere gevallen aan de voorzitter werd overgelaten. Het was nu de raadpensionaris die door middel van particuliere correspondentie in staat was om met vooraf verkregen kennis de zaken naar zijn hand te zetten. De Witt hield de commissie op de hoogte van het laatste nieuws van het diplomatieke verkeer tussen de Republiek en de betrokken landen. Met name de contacten met de Franse ambassadeurs d'Estrades en de Lionne.¹²²

De naam van Van Renswoude komt buiten de vermelding in de presentielijsten niet voor en het blijft daardoor onduidelijk welke rol hij exact in deze commissie speelde. Dat Van Renswoude überhaupt in het besogne participeerde is opvallend te noemen gezien zijn belofte aan Downing. Van Renswoude was er in ieder geval dus in geslaagd om zitting te krijgen en zijn belofte aan Downing kracht bij te zetten. Van Renswoude was echter ook afhankelijk van de uitkomsten van de krijgsverrichtingen op zee en het sentiment in de Staten-Generaal. Deze had hij weliswaar kunnen beïnvloeden, maar ook daarin had hij hulp nodig van de omstandigheden. Nu de Staatse vloot door de problemen in Engeland bloed rook, was het voor Van Renswoude onmogelijk om het tij te keren. Zeker nu de raadpensionaris zich zo koortsig met de vloot bemoeide en zichzelf in twee commissies had geplaatst die zich met de zeeoorlog bezig hielden. Zowel in de besluitvorming over de uitvoering van de oorlog als de beëindiging daarvan had een De Witt een stem, de rol van Van Renswoude beperkte zich tot één commissie. Door het gesloten karakter van het geheime commissiewezen was het voor Van Renswoude ook moeilijker om de besluitvorming op informele wijze te beïnvloeden. Van wat zich achter de schermen van de commissie voor maritieme zaken afspeelde had Van Renswoude totaal geen weet.

De commissie voor maritieme zaken had namelijk juist in juli, dus twee maanden voor de instelling van de commissie voor Engelse zaken, gekozen voor een uiterst agressieve strategie. De Staatse vloot moest namelijk:

(...) haer coers stellen nae 's Vijants Vlote; Ende sal tot naerichtinge vande voornoemde Lieutenant Admiraal dienen, datmen geerne soude sien, dat de voorsz. Vijants op't onvoorsients, ende noch in't ongereede wesende, selfts te plaetse daer de jongste advisen mede gebracht hebben, dat deselve was leggende wierde overvallen.¹²³

Als deze opzet zou slagen, dan zouden de Staatse onderhandelaars bij de vredesbesprekingen zich in een uiterst sterke onderhandelingspositie bevinden. De Vierdaagse Zeeslag en Tweedaagse Zeeslag die in dit campagneseizoen werden uitgevochten werden echter geen onverdeeld succes. Het idee om de Engelse vloot op deze manier te pakken te krijgen moest daardoor nog even de ijskast in. Ook omdat op de Staatse vloot een griepepidemie was uitgebroken, die luitenant-admiraal De Ruyter ook had getroffen.¹²⁴

---

¹²² Geheime resoluties betreffende Engeland, NA, SvH, inv. nr. 2413. Zie bijvoorbeeld de vergaderingen van 30 september, 18 november, 14 december en 24 december.

¹²³ Tweede verbaal maritiem besogne, 3 juli 1666, NA, SG, inv. nr. 9249.

¹²⁴ Oudendijk, *Johan de Witt*, 169-170.

Na het einde van het campagneseizoen 1666 begonnen de commissieleden voorbereidingen te treffen voor de besprekingen in Breda. De Witt onderhield het contact met Coenraad van Beuningen, de Zweedse ambassadeur Appelboom en de Franse ambassadeur in de Republiek, de graaf d'Estrades, en speelde de informatie die hij daaruit haalde door aan de rest van de gedeputeerden. In het verbaal zijn deze brieven – al dan niet in hun geheel – opgetekend. Ook de correspondentie tussen de twee ambassadeurs de Lionne en d'Estrades kan in het verbaal worden gevonden. Zoals gezegd coördineerde De Witt de geheime commissie voor maritieme zaken. Ook in de geheime commissie voor Engelse zaken was De Witt de dominante factor. Het voorbereiden van de vredesbesprekingen was niet heel veel meer dan het voeren van besprekingen met de bondgenoten van de Republiek. Doordat De Witt op informele wijze de diplomatieke correspondentie afhandelde, was hij eerder op de hoogte van de laatste ontwikkelingen, zodat hij eerder kon anticiperen op eventuele veranderingen. Uit het verbaal valt in ieder geval op te maken dat de beraadslagingen in een vaste volgorde verliep. Hoewel het Gelderse lid de introductie behoorde te doen, nam of kreeg De Witt direct het woord, waarna de overige leden commentaar konden leveren op de door De Witt aangestipte punten. Tot slot werden deze punten doorgaans goedgekeurd.

In het jaar 1666 hield de commissie een zeer afwachtende houding aan. Tot medio januari 1667 werden er soms helemaal geen resoluties aangenomen, maar alleen de laatste missiven doorgenomen, 'waerop geene resolutie is gevallen'.¹²⁵ Wel intensiveerden de contacten tussen de commissie en de ambassadeurs van Zweden, Frankrijk en Denemarken. Op 14 januari werd daarnaast besloten dat Van Ommeren, in theorie de president van de commissie, en de raadpensionaris alle binnenkomende informatie met de ambassadeurs zouden delen, iets wat daarvoor maar mondjesmaat werd gedaan.¹²⁶ Het geduld van de Hoog Mogende Heren was blijkbaar op, aangezien vanaf januari verwoed werd overlegd over de samentrekking van de Staatse vloot met de Franse. Deze onderhandelingen werden door de commissie voor maritieme zaken gevoerd, maar werden ook besproken in de vergadering van de commissie voor Engelse zaken.¹²⁷ De eerste poging tot samentrekking van de vloten stamde al van een jaar eerder; op 26 maart 1666 kreeg de commissie voor maritieme zaken de opdracht daarover te onderhandelen met d'Estrades.¹²⁸ Met de Franse ambassadeur werd wel overstemming bereikt, maar de Fransen onder admiraal De Beaufort lieten zich niet zien in 1666. Het is ook maar de vraag of de commissie veel verwachtte van de tweede poging tot onderhandelen, want Lodewijk XIV was inmiddels naar de grens met de Spaanse Nederlanden getrokken, wat in Den Haag voor commotie zorgde.

In april stelden de commissieleden de instructies op voor de onderhandelaars in Breda. De onderhandelingen in Breda, die op 25 mei 1667 waren gestart, gingen moeizaam, omdat de Engelsen van de Franse dreiging gebruik wilden maken. De Engelse onderhandelaars Denzill Hollis en Sir Henry Coventry gingen er vanuit dat ook de Republiek snel vrede wilde sluiten om zich zo snel mogelijk tegen de

---

¹²⁵ Bijvoorbeeld bij de eerste vergadering van 24 december en 3 januari: Geheime resoluties betreffende Engeland, NA, SvH, inv. nr. 2413.

¹²⁶ Geheime resoluties betreffende Engeland 14 januari 1667, NA, SvH, inv. nr. 2413.

¹²⁷ Geheime resoluties betreffende Engeland 19 januari 1667, NA, SvH, inv. nr. 2413. Geheime resoluties betreffende Frankrijk 26 maart 1666, NA, SG, inv. nr. 3237.

¹²⁸ Geheime resoluties betreffende Frankrijk 26 maart 1666, NA, SG, inv. nr. 3237.

Franse annexatiedrift te kunnen wapenen. Zij stelden daarom onmogelijke eisen, in de hoop dat de Republiek akkoord zou gaan. Zo eisten zij bijvoorbeeld de soevereiniteit van de zee op. Dit kwam er in het kort op neer dat een Nederlands schip de vlag moest strijken voor een Engels schip. Hoewel d'Estrades erop aandrong de mogelijkheid tot vrede aan te grijpen, werd deze eis resoluut van de hand gewezen. Het is spijtig dat niet te achterhalen is welk standpunt Van Renswoude innam; weliswaar had hij aan Downing de belofte gedaan om de vrede zoveel mogelijk te bespoedigen. Of Van Renswoude ook daadwerkelijk de daad bij het woord voegde is niet duidelijk. Hoe het ook zij, de onwil van beide partijen om enige concessies te doen, zorgde voor een impasse in het onderhandelingsproces.¹²⁹

Op dezelfde dag als de start van de onderhandelingen in Breda werd in de vergadering van de Staten-Generaal een resolutie aangenomen, waarin Cornelis de Witt werd verkozen als gevolmachtigde op de vloot van De Ruyter. De leden van de twee hier genoemde commissies (dus ook Van Renswoude) stemden hiermee in, wat betekende dat Cornelis zijn broer als gevolmachtigd gedeputeerde opvolgde.¹³⁰ Nepotisme van de eerste orde, maar het sprak voor Cornelis dat hij door zijn participatie in de commissie voor Engelse zaken al goed op de hoogte was van de politieke ontwikkelingen. Daarnaast hielden de Staten-Generaal de raadpensionaris liever in Den Haag. Buiten medeweten van beide commissies en de overige aanwezige gedeputeerden naar de Staten-Generaal, had de raadpensionaris geheime orders naar De Ruyter en zijn broer gestuurd met de opdracht om de Theems op te zeilen en de Engelse vloot in hun eigen havens aan te vallen. Omdat Cornelis als gevolmachtigde niet verplicht was om ruggespraak te plegen konden de twee broers ongestoord een eigen koers varen.

Het idee van een dergelijke aanval speelde al sinds de zomer van 1666 in zijn hoofd, maar tot dan toe waren de omstandigheden daartoe niet optimaal. Om het alsnog mogelijk te maken, beperkte De Witt de groep van ingewijden tot drie man: zijn broer, De Ruyter en hijzelf. Terwijl de commissie voor maritieme zaken onwetend de vloot uitrustten voor een nieuwe campagne, bekookstooften de drie heren de Tocht naar Chatham die de geschiedenisboeken in is gegaan als de meest formidabele maritieme actie uit de vaderlandse geschiedenis. De besluitvorming voorafgaand aan de actie toont niet alleen aan dat verschillende commissies elkaar deels konden overlappen, maar ook dat de invloed van een man als Van Renswoude zeer beperkt was als de raadpensionaris eenmaal ergens zijn zinnen op had gezet. Het commissiewezen vormde een essentieel element in het bespoedigen van het besluitvormingsproces, maar het was niet zo dat de gehele kerngroep in de Staten-Generaal altijd even veel greep op het proces had. Van Renswoude kon daardoor zijn belofte aan Downing niet nakomen, als hij het al wilde. Uiteraard kon ook de raadpensionaris niet altijd even veel invloed uitoefenen, maar De Witt beschikte over wel over meer en efficiëntere middelen dan de Utrechtse edelman.

Van Renswoude acteerde in de jaren 1665-1667 dus in twee belangrijke besognes: die voor Engelse zaken en de gedeputeerden te velde. Daarin werkte hij vaak met dezelfde personen samen, namelijk de

---

¹²⁹ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 179-180.

¹³⁰ Resoluties Staten-Generaal 25 mei 1667, NA, SG, inv. nr. 3275.

gebroeders Witt, Van Pallandt, Crommon en Van Glinstra.¹³¹ Over het algemeen gesproken vertonen de drie hierboven gemelde commissies sowieso veel overeenkomsten. Hieruit kan worden opgemaakt dat de kernleden van de Staten-Generaal door middel van de (geheime) besognes een groot deel van het beleid van de Generaliteit vorm gaven en ook uitvoerden, in ieder geval in tijden van oorlog. Uit het besluitvormingsproces van de geheime commissie voor maritieme zaken komt tot slot duidelijk naar voren dat de verhoudingen tussen de gewesten in de Staten-Generaal werden weerspiegeld in de commissies. Het gewest Holland nam in de persoon van de raadpensionaris de leiding in alle hierboven genoemde kwesties, al is het doorgaans lastig na te gaan op welke manier en in welke mate Holland de besluitvorming beïnvloedde.

In de jaren 1665-1667 zullen Van Renswoude en De Witt vaak van mening hebben verschild, omdat hun houding ten opzichte van Engeland in het algemeen en Karel II in het bijzonder verschilde. Waar Van Renswoude een groot voorstander was van een vrijwel onvoorwaardelijke vrede met de Engelsen, daar wilde De Witt eerst een grote klap uitdelen om de onderhandelingspositie van de Republiek te versterken. Net als in 1654 hield de raadpensionaris Van Renswoude ook buiten de beraadslagingen rond de voorbereidingen op de tocht naar Chatham. Als er iemand in de Staten-Generaal geen lucht mocht krijgen van deze geheime missie dan was het Van Renswoude. Als een van de informanten van Downing in de Staten-Generaal zou het plan al snel aan Karel II bekend zijn geworden. Ook al had Van Renswoude zitting in twee belangrijke commissies, wanneer De Witt geheime resoluties wilde doorvoeren werd het groepje ingewijden dusdanig verkleind dat Van Renswoude buiten de boot viel. De groep van ingewijden beperkte zich dan tot soms maar drie personen, dus dat een enigszins verdachte regent niet tot die groep behoorde, mag geen verassing heten.

Het is niet ondenkbaar dat Van Renswoude na de Vrede van Breda ook in andere commissies zitting had. Na de Vrede van Breda verschoof de basis van de geheime deliberaties naar de commissie voor Franse zaken, omdat de Republiek zich nu moest concentreren op de Fransen aan de zuidgrens van de Spaanse Nederlanden. Aangezien er geen verballen zijn overgeleverd valt het echter niet na te gaan of Van Renswoude ook daadwerkelijk in andere commissies deelnam met betrekking tot de buitenlandse zaken. In ieder geval is het wel duidelijk dat de buitenlandse zaken door de kerngroep van de Staten-Generaal werden afgehandeld. Op zich is dit geen schokkende conclusie; Grever en De Bruin constateren immers hetzelfde.¹³² Echter, beiden beperken zich tot algemene constatering, zonder deze te concretiseren. Dit heb ik aan de hand van de drie hierboven beschreven commissies proberen te doen. Doordat de commissies dezelfde kernleden hadden, was het voor een van die kernleden ook mogelijk om aan te schuiven bij de beraadslagingen van andere geheime besognes, ook al waren dit wel slechts uitzonderingen.

Aangezien Van Renswoude zich al dan niet direct bemoeide met de besluitvorming in de drie belangrijkste commissies tijdens de Tweede Engelse Oorlog, kan moeilijk worden gesteld dat de oude bok

¹³¹ Ook De Bruin constateert dat vaak dezelfde gezichten zitting hadden in de commissies. Dit wijt hij aan de beperkte omvang van de kern van de Staten-Generaal. Dit laatste lijkt mij zeker juist: De Bruin, *Geheimhouding*, 255.

¹³² De Bruin, *Geheimhouding*, 255-265; Grever, 'Committees', 20-24.

tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk veel van zijn invloed had verloren, ook al werd Van Renswoude in 1654 en 1667 bij hoge uitzondering buiten het besluitvormingsproces werd gelaten. De Stichtse adel vond dat hun belangen het beste konden worden vertegenwoordigd door een Oranje en ook Van Renswoude vormde daarop geen uitzondering. Desondanks wist Van Renswoude ogenschijnlijk prima met De Witt samen te werken en vormde de afwezigheid van een stadhouder geen grote belemmering in zijn functioneren. Zijn contacten met de Engelse ambassadeur Downing zal echter wel met argusogen door De Witt zijn bekeken; De Witt vertrouwde Van Renswoude in ieder geval niet genoeg om hem deelgenoot te maken van het plan om De Ruyter naar Guinea te sturen en ook van het plan om een kleine vloot naar Chatham te sturen was Van Renswoude niet op de hoogte. De informatie die uit de verbalen en resoluties te halen is echter te beperkt en te eenzijdig om een goed beeld hiervan te krijgen. In dat licht bezien biedt de correspondentie met Van Amerongen een uitkomst. Hieruit valt veel beter te reconstrueren welke standpunten Van Renswoude innam en op welke manier hij gebruik maakte van de informele circuits.

§3 De correspondentie tussen de twee neven Van Renswoude en Van Amerongen

In de jaren 1666-1667 en 1671-1672 intensiverde het briefcontact tussen de twee neven Van Renswoude en Van Amerongen zeer sterk.¹³³ In deze eerste twee jaren was Van Amerongen in Denemarken om de vriendschappelijke banden met de Deense koning aan te halen en hem te bewegen tot de uitrusting van veertig oorlogsschepen. Voor en gedurende het Rampjaar zat Van Amerongen aan het hof van de keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem, op dat moment reeds weduwnaar van de oudste dochter van Frederik Hendrik. Daar poogde Van Amerongen om bij de keurvorst militaire en financiële steun te verkrijgen tegen de op handen zijnde inval van Engeland, Frankrijk en van de bisschoppen van Münster en Keulen. De brievenwisseling is verder redelijk beperkt; slechts enkele brieven uit 1659 en het begin van de jaren '60 zijn nog overgeleverd. Logischerwijs zorgde de fysieke afwezigheid van Van Amerongen ervoor dat de twee noodgedwongen met elkaar correspondeerden, zowel over familiekwesaties als politieke zaken. Op beide punten vormt de correspondentie een rijke bron van informatie.

Omdat beide heren een huis hadden in Den Haag en beiden vaak op het Binnenhof te vinden te waren is het logisch te veronderstellen dat de neven elkaar vaak bij een van hen thuis troffen of het Binnenhof zelf. Als gedelegeerden van de Staten van Utrecht waren zij voor de besluitvorming in de Staten-Generaal sowieso gedwongen met elkaar in overleg te treden om het standpunt van hun gewest te verwoorden. Ook in het gewest zelf moesten zij de stem laten horen, hier als woordvoerders van de adellijke factie binnen Utrecht. Dit werd lastig als Van Amerongen in het buitenland zat, want Van Renswoude gaf er de voorkeur aan om in Den Haag, dus in de buurt van het Binnenhof te blijven. Pas als

---

¹³³ Voor de brieven van Van Renswoude aan Amerongen zie: Utrechts Archief (hierna UA), Archief Huis Amerongen (hierna AHA) inv. nrs. 2878-2879. Brieven van Amerongen aan Van Renswoude heb ik helaas niet kunnen vinden.

de spanningen zeer sterk toenamen, was hij bereid om de tocht naar Utrecht te maken. Dat was bijvoorbeeld het geval in mei 1646, toen er geschillen waren over de privileges van de stad Utrecht.¹³⁴ In vergelijking met de periode 1644-1645 was de positie in het gewest nu veel sterker, niet alleen door zijn verkiezing tot president in de Statenvergadering, maar ook door de aanwezigheid van Van Amerongen. Dit bood Van Renswoude meer ruimte om in Den Haag te blijven.

Omdat de informele circuits onmogelijk te onderzoeken zijn zonder de mogelijkheid de informele contacten te bestuderen, is het een geluk dat Van Amerongen regelmatig in het buitenland verbleef. De overgeleverde brievenwisseling tussen de twee heren loopt van 1659 tot 1681, dus tot enkele maanden voor de dood van Van Renswoude. Ook met de vrouw van Van Amerongen, Margaretha Turnor, correspondeerde Van Renswoude regelmatig, maar logischerwijs besprak Van Renswoude met haar geen politieke kwesties die in de Staten-Generaal werden behandeld. In de jaren 1665-1667 schreven de twee elkaar zeker twee maal in de week, met een piek in mei-juni 1667, voor en tijdens de tocht naar Chatham. Van Amerongen berichtte vanuit Kopenhagen over zijn onderhandelingen met de Deense koning, terwijl Van Renswoude zijn neef op de hoogte hield van de laatste besprekingen binnen de Staten-Generaal. Slechts een enkele keer komen de gewestelijke politiek van Utrecht ter sprake en zelfs dan is de informatie zeer karig. De prioriteit lag voor beiden dus duidelijk bij de generaliteitszaken.

De bestudering van de correspondentie tussen Van Amerongen en Van Renswoude wordt bemoeilijkt doordat Van Renswoude in zijn brieven regelmatig gebruik maakt van geheimschrift. Net zoals in de brieven gericht aan Huygens uit het tweede hoofdstuk bestond de geheimschrift uit reeksen van cijfers. Helaas schreef Van Amerongen niet altijd, zoals Huygens gewoon was te doen, de oplossing van dit geheimschrift erbij. Zonder sleutel is het onmogelijk om deze codes te ontcijferen, maar met de kennis van de context waarin deze brieven geschreven zijn en de enkele woorden die Van Amerongen er wel bij schreef is het enigszins mogelijk om nog enige informatie uit de brieven te destilleren. Aangezien Van Amerongen een enkele keer het woord 'besoigne' bij het geheimschrift schreef, lijkt het logisch te veronderstellen dat Van Renswoude ook informatie doorspeelde uit de geheime besognes.¹³⁵ Wat die informatie precies inhield blijft dan weer grotendeels onduidelijk. Het woord 'besoigne' komt voor in twee brieven, gedateerd op 11 en 16 februari 1667, dus waarschijnlijk ging het hier om de commissie voor Engelse zaken. Van Amerongen verbleef op dat moment in Kopenhagen en zoals is gebleken uit het verbaal van de commissie was ook Denemarken betrokken bij de voorbereidingen op de vredesbesprekingen met Engeland.

Ook na de Tocht naar Chatham stroomden de brieven van Van Renswoude aan Van Amerongen binnen; vrijwel dagelijks schreef Van Renswoude een brief, soms zelfs twee per dag. Helaas staan ook deze brieven vol met geheimschrift, bijvoorbeeld in een brief van 18 juni:

---

¹³⁴ Van Renswoude aan Huygens, 21 mei 1646

¹³⁵ Van Renswoude aan Amerongen 11 en 16 februari 1667, UA, AHA, inv.nr. 2878.

(...) wij sijn besich om een (27.34.48.26.30) van (39.31.25.27.46.37.39.59.32.21.30.25.33) maer (33.29.46.39.) D. hoochste (34.33.38) te zaijen (47.33.23.34.33.26.40.38.43.) F seijt dat H een (23.45.35.47.37.25.43.33.) (21.35.50.37.39) (41.52.36) 28.25.22.22.46.33. (...)

Wanneer we de aantekeningen van Van Amerongen erbij zetten wordt het duidelijk dat Van Renswoude hier schreef over de positie van de ‘prince van oragne’ als kapitein-generaal van het leger. Het is niet met zekerheid te zeggen wat deze passage nu daadwerkelijk betekent, al lijkt het zo te zijn dat Van Renswoude zich inzette om de aanstelling van Willem tot kapitein-generaal te bewerkstelligen. Al in 1654 had de Utrechtse ridderschap immers onder leiding van Van Renswoude verklaard dat de prins door de Staten-Generaal tot kapitein-generaal moest worden benoemd zodra hij volwassen werd. Door de uitvaardiging van het Eeuwig Edict in 1667 zou het echter nog tot december 1671 duren voordat Willem III tot kapitein-generaal werd benoemd. In de Statenvergadering had Van Amerongen daarop aangedrongen op instigatie van Willem zelf. Als afgevaardigde ter generaliteit was Van Renswoude degene die dit nieuws aan De Witt overbracht.¹³⁶

Het is door het geheimschrift lastig om de positie van Van Renswoude in het informele circuit te belichten tijdens de Tweede Engelse Oorlog, maar uit de correspondentie van de jaren 1670-1671 valt meer te halen. Hieruit blijkt namelijk dat Van Renswoude samen met Gockinga en, in mindere mate, Van Pallandt gesprekken voerde over de positie van de prins. Hoewel de inhoud van die gesprekken niet worden besproken, geeft het in ieder geval aan dat Van Renswoude ook binnen de Staten-Generaal andere kernleden benaderde. In april mocht Gockinga optreden als voorzitter van de Staten-Generaal, waarna hij aan Van Renswoude doorspeelde dat op de woensdag over de prins zou worden gesproken, waarna Van Renswoude weer aan Van Amerongen schreef: ‘den heere Gockinga seijt dat de saecke van sijne Hoocht begint te wackeren op woensdag’, waarna hij Van Amerongen aanspoort om bij de deliberaties aanwezig te zijn.¹³⁷

Van Renswoude informeerde Van Amerongen eigenlijk over de algehele stand van zaken in de Republiek. Ambassadeurs waren afhankelijk van de nieuwsvoorziening uit de Republiek in hun functioneren, maar vaak was de nieuwsvoorziening uit Den Haag zeer karig, zeker na het wegvallen van De Witt.¹³⁸ Waar Huygens in 1644-1645 een bron van nieuws was, daar was Van Renswoude dit voor Van Amerongen in de jaren 166-1667 en rond Het Rampjaar 1672. Zo berichtte Van Renswoude zijn neef bijvoorbeeld ook over de vredesbesprekingen in Breda, informatie die hij verkreeg uit de vergaderingen van de Staten-Generaal. Van Renswoude zorgde er wel voor dat hij goed op de hoogte bleef van alle belangrijke politieke kwesties. Na zijn afscheid was Van Renswoude vanzelfsprekend minder goed geïnformeerd, maar de oude man wist nog altijd genoeg om Van Amerongen van dienst te kunnen zijn. In de loop der jaren had Van Renswoude dan ook een schat aan ervaring opgedaan en had hij nog altijd zijn connecties. Nog altijd wist hij de weg te vinden naar bijvoorbeeld Huygens, net als hijzelf een man met

¹³⁶ W. Troost, *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2001) 75.

¹³⁷ Van Renswoude aan Amerongen 21 april 1670, UA, AHA, inv. nr. 2879.

¹³⁸ Franken, *Coenraad van Beuninghen*, 40.

ervaring en uiterst groot netwerk. Anders dan Van Renswoude was Huygens nog altijd actief, wat hem tot een waardevolle bron maakte en een toegang tot de prins.

Hoofdstuk IV De plicht roept: een oude baas in dienst van stadhouder Willem III (1674-1676)

§1 *Bloed kruipt waar het niet gaan kan: Van Renswoude's terugkeer in de politiek van de Republiek*

Na de dood van zijn geliefde vrouw Jacomina in 1671 besloot Van Renswoude de politiek vaarwel te zeggen. Van Renswoude verkoos een bestaan in de anonimiteit boven een invloedrijke positie in zowel de Staten van Utrecht als de Staten-Generaal. Ook De Witt betreurde dat ten zeerste, zoals blijkt uit één van zijn schaarse brieven aan Van Renswoude:

WelEdele gestrenge heere,

D'advertentie, my door UwEd.^{ts} missive van den 12^{en} deser loopende maendt toegebracht, van dat deselve, considererende syne hooge jaeren sich ten verschreven daege hadde ontdaen van de radicale qualiteyten ende de hooge bedieninge, die UwEd. vele jaeren herwaerts met approbatie, ten besten van ons lieve vaederlandt heeft becleedt.¹³⁹

Ook na zijn afscheid in 1671 bleef Van Renswoude niet geheel stil zitten. Veel rust werd Van Renswoude ook niet gegund, want nog geen jaar na zijn resignatie vielen de Fransen, Engelsen en de bisschoppen van Münster en Keulen de Republiek binnen, wat het begin van het Rampjaar 1672 inluidde. Wellicht had de oude heer zich tot dan toe bezig gehouden met het organiseren van muziekpartijen, zoals hij ook deed in 1676. Constantijn Huygens schreef op 24 september van dat jaar immers aan ambassadeur d'Estrades: 'Ik hoor, dat gij een bediende hebt, die voortreffelijk zingt, en nu richt de heer van Van Renswoude bij zich aan huis een muziekgezelschap op, waar een nichtje van hem zingen en spelen zal. Kunt gij uw bediende ook niet daarheen zenden?'¹⁴⁰

Dat Van Renswoude interesse bleef tonen voor de politieke ontwikkelingen op het niveau van de generaliteit is wel gebleken uit zijn correspondentie met Van Amerongen. De oude man had de politiek weliswaar officieel vaarwel gezegd, maar hij had altijd nog zo zijn connecties. Van Renswoude bleef na zijn afscheid ook nog in Den Haag wonen, dus het kan ook best zo zijn dat hij de afgevaardigden naar de Staten-Generaal nog regelmatig zag en sprak. Zo schreef Van Renswoude in januari 1672 dat hij Gockinga had gezien en gesproken, al schreef hij niks over de inhoud van dat gesprek.¹⁴¹ In Het Rampjaar verschoof de aandacht echter wel naar zijn familie door de dreigende oorlog. Ook Van Renswoude maakte zich zorgen en probeerde zoveel als maar mogelijk was anderen op de hoogte te stellen van alles wat hij wist. Helaas bestaat er geen correspondentie met zijn vrouw of andere directe familieleden, maar in ieder geval

---

¹³⁹ *Brieven van De Witt IV*, 242.

¹⁴⁰ Huygens aan d'Estrades, 24 september 1676.

¹⁴¹ Van Renswoude aan Amerongen 17 januari 1672, UA, AHA, inv. nr. 2879.

had Van Renswoude wel veel contact met Margaretha Turnor.¹⁴² Ook probeerde Van Renswoude nog om Huygens zover te krijgen dat hij zorg droeg voor de promotie van zijn neven.¹⁴³

De invasie van de Fransen deed Van Renswoude ertoe besluiten om net als vele anderen naar Amsterdam te vertrekken, al bleek dit achteraf niet zo'n succes te zijn. Zijn aanwezigheid in Amsterdam was blijkbaar zeer snel bekend geworden en er werden al snel roddels over de oude bok verspreid. Zo ging het gerucht dat hij arm zou zijn geworden en dat hij zichzelf wilde verrijken met het geld van de Fransen. Volgens Margaretha was hij zelfs in levensgevaar nu de gemeente wist dat hij er was. Dit dwong Van Renswoude ertoe om naar Hoorn te vertrekken.¹⁴⁴ In augustus schreef hij naar Huygens weer vanuit Den Haag, dus lang heeft de vlucht niet geduurd. Volgens Panhuysen was het in deze periode dat Willem III, nu zowel kapitein-generaal als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, een select groepje van regenten om zich heen begon te verzamelen. Volgens Panhuysen behoorde ook Van Renswoude tot dit gezelschap, die erop uit werden gestuurd om geheime opdrachten uit te voeren.¹⁴⁵ Waar hij dit op baseert is mij niet duidelijk, aangezien een verwijzing bij deze stelling volledig ontbreekt. Wellicht gebruikte hij hiervoor de correspondentie tussen Van Amerongen en zijn vrouw. Hoewel enige verantwoording voor de stelling ontbreekt, is deze best aannemelijk. Van Renswoude was immers weer teruggekeerd naar Den Haag, had nog niet zo lang afscheid genomen, bracht een schat aan ervaring mee en was als Utrechts edelman en hoofd van de Van Reedes een prima steunpilaar voor de nog jonge stadhouder. Ook zijn jonge achterneef Godard van Reede-Ginkel (1644-1703), officier in het Staatse leger en enige zoon van Van Amerongen, was door zijn prestaties op het slagveld in de gunst gekomen van Willem.¹⁴⁶ Door zijn directe omgang met de prins wist hij zijn vader te melden dat de gewestelijke politiek van Utrecht na het terugdrijven van de Fransen waarschijnlijk wel aan hem en Van Renswoude zou worden toevertrouwd. Godard gaf zijn vader dan ook de tip om samen met Van Renswoude op te trekken.¹⁴⁷

Het antwoord zou niet heel lang op zich laten wachten. In 1673 waren Gaspard Fagel, de opvolger van de vermoorde De Witt als raadpensionaris van Holland, en de stadhouder het erover eens dat er in Gelderland en Utrecht grote politieke veranderingen doorgevoerd moesten worden. Hierbij liet hij zich waarschijnlijk door Van Renswoude, Van der Hooek en Fagel zelf adviseren.¹⁴⁸ Anderen zoals Van Amerongen liet hij nog lang in ongewisse over hun toekomst, maar met Van Renswoude als adviseur was het een uitgemaakte zaak dat ook Van Amerongen niet hoefde te vrezen voor zijn positie. Bij de wetsverzettingen in 1674 kondigde Willem III aan dat alle Utrechtse regenten uit hun ambt waren ontslagen, waarna een aantal ook niet meer terug hoefden te komen. Er werden uiteindelijk twee keer

---

¹⁴² Panhuysen, *Rampjaar*, 192.

¹⁴³ Van Renswoude aan Huygens 30 augustus 1672.

¹⁴⁴ Panhuysen, *Rampjaar*, 194-195.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 332.

¹⁴⁶ Van Reede-Ginkel zou zich uiteindelijk opwerken tot veldmaarschalk en werd door Willem III in zijn hoedanigheid van koning tot graaf van Athlone verheven in 1692. Voor de positie van Godard van Reede-Ginkel aan het stadhouderlijk hof zie Wilders, *Dienstbaarheid*, 76-80.

¹⁴⁷ Panhuysen, *Rampjaar*, 398.

¹⁴⁸ Roorda, 'Prins Willem III en het Utrechtse regeringsreglement: Een schets van de gebeurtenissen, achtergronden en problemen' in: H.L.Ph. Leeuwenberg, L. van Tongerlo en C.A. Rutgers ed., *Van standen tot staten: 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975) 91-133: 118-119.

zoveel regenten vervangen dan in Holland was gebeurd.¹⁴⁹ Het is typerend dat van de Van Reede familie niemand hoefde te wijken. Wat velen wel verbaasde is het feit dat Van Renswoude wel weer zitting nam in de Staten van Utrecht en de Staten-Generaal. Sterker nog, Van Renswoude werd weer in zijn oude functie van president hersteld. Daar bovenop werd door Willem III speciaal voor Van Renswoude, vanwege zijn grote verdiensten, een supernumerair zetel in het leven geroepen. Hierdoor werden de verhoudingen in de Staten van Utrecht in het voordeel beslecht van de adellijke factie onder Van Amerongen en Van Renswoude. De leider van de burgerlijke factie, Dijkveld, werd door Willem III eruit gezet, waarna Dijkveld ervoor koos om in de toekomst een meer prinsgezinde politiek te voeren.¹⁵⁰

Johan van Reede, heer van Renswoude, vermoedelijk Caspar Netscher (1639-1684), 1672/3, olieverf op ijzer, 6 x 7,3 cm. Collectie Het Utrechts Archief

Zodoende keerde Van Renswoude terug in de politiek, invloedrijker dan hij daarvoor ooit geweest was. Zijn functies waren in theorie exact dezelfde, maar doordat hij bij de jonge stadhouder in hoog aanzien stond werd zijn functioneren in grote mate vergemakkelijkt. De tegenstellingen tussen de adellijke factie en de burgerlijke factie werden minder problematisch, waardoor Van Renswoude veel gemakkelijker de wensen van de prins in daden om kon zetten. Voor de prins zelf was dit dus ook een mogelijkheid om zijn eigen macht in het Sticht te versterken. Van Renswoude vormde in dit opzicht de schakel tussen de Staten van Utrecht en de Staten-Generaal. Ook in de generaliteit bleef Van Renswoude actief, waar zijn prioriteit bleef liggen. Veelzeggend is het gegeven dat Van Renswoude nog altijd in Den Haag bleef wonen en slechts sporadisch naar Utrecht afreisde om er zijn opwachting te maken.¹⁵¹ Dit soort schakels waren voor

¹⁴⁹ Vlg. Wilders, *Dienstbaarheid*, 44. In Holland waren er van 460 zittende regenten uiteindelijk 130 vervangen: Troost, *Stadbouder-koning Willem III*, 98.

¹⁵⁰ Wilders, *Dienstbaarheid*, 44-45.

¹⁵¹ Zie paragraaf 1.3.

Willem III essentieel als hij zowel in de gewesten als de Staten-Generaal iets voor elkaar wilde krijgen. Van Amerongen speelde een vergelijkbare rol, al verschilde deze wel van die van Van Renswoude. Hoewel Van Amerongen ook afgevaardigde bleef naar de Staten-Generaal was hij vaker in Utrecht te vinden. Daardoor was hij voor de Stichtse elite de ideale ingang tot het hof van de prins. Dit maakte hem tot een pion in het makelaarsstelsel van Willem III, terwijl Van Renswoude juist in de Staten-Generaal de belangen van de stadhouder verdedigde en verzoeken tot bemiddeling buiten de familiesfeer niet of nauwelijks ontving.¹⁵² Het is dus de vraag op welke manier Van Renswoude paste binnen het netwerk van Willem III, welke uit de correspondentie tussen de oude heer Van Renswoude en Willem III in de periode 1674-1676 wat duidelijker naar voren komt.

§2 *Van Renswoude als informant en politiek breekijzer*

In het Koninklijk Huisarchief bevinden zich veertien brieven van Van Renswoude aan Willem III, de eerste geschreven op 7 september 1674 en de laatste op 26 december 1675, allen geschreven vanuit Den Haag. In de jaren 1674 en 1675 was de stadhouder druk doende om de wetsverzetten in Utrecht, Overijssel en Gelderland door te voeren. Zoals we hebben gezien, speelden Van Renswoude en Van der Hoolck beide een grote rol in de toewijzing van de vacante plekken. Ook nadat de wetsverzetten waren doorgevoerd bleef Van Renswoude voor Willem III een belangrijke spil in de gewestelijke politiek. Van Renswoude moest er op toezien dat de nieuwe regenten zich gedroegen zoals de stadhouder graag zou zien. Waarschijnlijk had Willem ook om die reden een extra zetel voor Van Renswoude gecreëerd, om hem de mogelijkheid te geven de gang van zaken in goede banen te leiden. Dat Van Renswoude in Den Haag bleef was wat dat betreft geen groot nadeel; door zijn grote correspondentienetwerk bleef Van Renswoude echter op de hoogte van alles wat in het Sticht gebeurde. Was het niet via Van Amerongen, dan konden ook anderen de rol van Stichtse informant invullen. Van der Hoolck zat in het stadsbestuur en ook familieleden (zoals zijn neef Taets van Amerongen, naast Van der Hoolck ook lid van de vroedschap) konden Van Renswoude schrijven als zij daar een aanleiding toe hadden. Van Renswoude zelf noemde hen zijn ‘confidente vrienden’.¹⁵³

Van Renswoude informeerde de stadhouder over zowel de gang van zaken in de stad Utrecht en de Staten van Utrecht. Over het algemeen gaat het in de brieven over tegenstellingen tussen bepaalde personen in de stad of de Staten, de betalingen van de troepen door de Staten en voorstellen die andere regenten in de Staten van Utrecht hadden gedaan. Blijkbaar bemoeide Van Renswoude zich daar weinig

---

¹⁵² Voor de positie van Amerongen aan het stadhouderlijk hof zie Wilders, *Dienstbaarheid*, 87-109. Wilders constateert hier in navolging van Roorda dat vooral personen uit het diplomatiek stelsel als makelaar fungeerden voor Willem III. Dit zou te maken kunnen hebben met het streven van de prins naar een ‘balance of powers’ in Europa, met name gericht tegen de annexatiedrift van Lodewijk XIV: Troost, “To restore and preserve the liberty of Europe”: William III’s ideas on foreign policy’ in: D. Onnekink en G. Rommelse ed., *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe* (1650-1750) (Farnham 2011) 283-304: 285-286.

¹⁵³ Van Renswoude aan Willem III 4 juni 1675, Koninklijk Huisarchief (hierna KHa), Archief stadhouder Willem III (hierna AS-KWIII), inv. nr. A16-XIc-1420.

mee, omdat hij er verder geen mededelingen over doet. Het was ook lastig om zonder fysiek aanwezig te zijn ook daadwerkelijk het proces te beïnvloeden, dus liet hij de gewestelijke politiek over aan Van Amerongen en zijn andere ‘vrienden’. Ook Van Amerongen zal de prins op de hoogte hebben gehouden van de gang van zaken, maar als Van Amerongen in het buitenland verbleef waren er weinig andere personen die de prins van de noodzakelijke informatie konden voorzien. Op de manier speelde Van Renswoude een grote rol ‘int herstellen van die regeringe’,¹⁵⁴ als adviseur met betrekking tot het invullen van de vacante posities, als informant en als politiek steunpunt en breekijzer. De prins had Van Renswoude zelf tot steunpunt gemaakt.

De samenwerking zou beide mannen geen windeieren gaan leggen. Als een van de eerste politieke zetten van Van Renswoude deed de oude bok 16 april 1674 ‘met veel redenen en kragtige manieren van spreken’ in de Staten van Utrecht het voorstel om het stadhouderschap in de mannelijke lijn erfelijk te verklaren naar het voorbeeld van de Staten van Holland en Zeeland.¹⁵⁵ Het krachtige pleidooi miste haar uitwerking niet, want de leden gingen allen akkoord, ook al waren nog niet alle leden bij voorbaat overtuigd. De prins, die op dat moment in een aangrenzende kamer de uitkomst van het overleg afwachtte, werd binnengeropen en gevraagd of hij het stadhouderschap van Utrecht aan wilde nemen. Willem accepteerde dit en de daarbij horende voorwaarden. Aansluitend legde Oranje een eed af waarin hij beloofde de bestaand staatsstructuur, bestuursregels en privileges te respecteren, waarna de bezegeling volgde met een akte. Als symbool van dienstbaarheid aan het gewest legde de nieuwbakken stadhouder van Utrecht tijdens de eed zijn handen in die van de president, Van Renswoude dus. Het is interessant ons af te vragen hoeveel aanwezigen de ironie ervan inzagen. Dienstbaarheid tonen door de handen te leggen in die van iemand die zijn positie op dat moment alleen aan de prins te danken had. Nadat de overeenkomst was bezegeld traden Van Renswoude, Van Amerongen en de burgemeester van Utrecht, Johan van Nellesteijn, naar buiten, waar zij op de trappen van het stadhuis bekend maakten dat Utrecht een stadhouder had en een nieuw regeringsreglement.¹⁵⁶

De beloning voor Van Renswoude kwam niet lang erna. Op 25 oktober schrijft Van Renswoude aan Oranje:

Doorluchtige Hooch geb: Furst gen: Here

Mijn wort van Utrecht gescreven, hoe dat sonder mijn voorweten off toedoen, d’ Ed: Mo: Heren Staten van Utrecht de Heerlijkheid van Van Renswoude hebben gelieve te erigeren in ene hoge vrije Heerlijkheid, en dat op ’t fundament van enige diensten aen die provintie bij mij gedaen, dogh sonder twijffel herkomende uijt die expressie die U Hooch^t tot mijner (dogh onverdiende) eere int herstellen van die regeringe der provintie van Utrecht doen heeft gelieft te expresseren en daerom

¹⁵⁴ Van Renswoude aan Willem III 25 oktober 1674, KHa, AS-KWIII, inv. nr. A16-XIc-1419.

¹⁵⁵ Groenveld, ‘William III as Stadholder: Prince or Minister?’ in: Esther Meijers en David Onnekink eds., *Redefining William III. The impact of the King-Stadholder in international context* (Aldershot 2007) 17-37: 26; Roorda, ‘Prins Willem III en het Utrechts regeringsreglement’, 96; Wilders, *Dienstbaarheid*, 56.

¹⁵⁶ Wilders, *Dienstbaarheid*, 56.

mijn als president van de Staten aldaer aen te stellen, waer over ick altijd aen U Hooch^t verobligeert sal blijven.¹⁵⁷

Op deze manier beloonde de prins Van Renswoude voor zijn diensten die hij aan het gewest en de stadhouder zelf had gedaan; de positie van de prins in Utrecht was nu immers verzekerd. Deze gunst kwam ook als antwoord op de beslissing van de Staten van Utrecht om de prins enkele buitenverblijven te schenken. Ook hier was het Johan van Reede die dit plan in de Staten van Utrecht had geopperd.¹⁵⁸

Wat betreft zijn rol in de Staten-Generaal is het wat lastiger om precies te achterhalen hoe Van Renswoude deze invulde. Er zijn geen verballen van commissies waarin hij zitting had. Sterker nog, er zijn helemaal geen verballen van commissies. Wat uit de correspondentie met Willem III wel duidelijk wordt is dat Van Renswoude nauw samenwerkte met Fagel om enkele resoluties door Hare Hoog Mogende Heren goedgekeurd te krijgen. Zo ontving Van Renswoude bijvoorbeeld regelmatig brieven van Fagel met de laatste nieuwtjes.¹⁵⁹ Ook trokken zij samen met andere regenten op om in de Staten-Generaal ervoor te zorgden dat er genoeg geld werd gereserveerd voor de militaire ambities van de stadhouder. Er is slechts één brief van Van Renswoude geschreven aan Fagel, maar daarin worden geen generaliteitszaken besproken, maar een recomandatie van ene heer Van Zuylen.¹⁶⁰ De situatie was dus in vergelijking met 1644-1645 veranderd. Van Renswoude had zich altijd al willen verzekeren van de steun van de stadhouders, maar nu had hij een directe toegang tot de prins van Oranje, terwijl dat bij Frederik Hendrik niet het geval was geweest. Het gebrek aan particuliere correspondentie maakt het wederom lastig om tot in detail na te gaan op welke manier Van Renswoude en Fagel te werk gingen. De geheimhouding in het commissiewezen werd onder Willem III in samenwerking met Fagel nog verder verbeterd door de instelling van een commissie tot 'de secrete en buitenlandsche saecken'.¹⁶¹ Deze commissie handelde alle kwesties af waarbij grote geheimhouding was vereist. Had Van Renswoude een taak in deze commissie? Helaas, we weten het niet. Gezien de grote ervaring van Van Renswoude in het commissiewezen en zijn sterke banden met de stadhouder en Fagel zou het mij verbazen als het niet zo zou zijn.

De verandering die de positie van Van Renswoude onder Willem III onderging past binnen de ontwikkelingen die de Duitse historicus Mörke constateert. Over het algemeen probeerde Willem III een sterke band te creëren tussen het stadhouderlijk hof en de elites in de Republiek. Dit deed hij onder meer door enkele jacht- en buitenverblijven te bouwen door de Republiek, waarvan veel ook in het Sticht. Het cadeau dat de Staten van Utrecht onder leiding van Van Renswoude aan de prins had geschonken was dus niet alleen een daad van vrijgevigheid, maar er schulde ook een politieke reden achter. Doordat Oranje deze verblijven verkreeg was hij in staat de geografische en relatieve afstand tussen hem en de gewestelijke

¹⁵⁷ Van Renswoude aan Willem III, KHa, AS-KWIII, A16-XIc-1419.

¹⁵⁸ O. Mörke, 'William's III Stadholderly Court in the Dutch Republic' in: Esther Meijers en David Onnekink ed., *Redefining William III. The impact of the King-Stadholder in international context* (Aldershot 2007) 227-240: 234.

¹⁵⁹ Van Renswoude aan Willem III, KHa, AS-KWIII, A16-XC-1417, 1423 en 1426. Op 8 september kreeg Van Renswoude bijvoorbeeld ook het droevige bericht dat een kleinzoon van Van Renswoude, Carel van Hardenbroek, bij een amfibische actie onder De Ruyter was gesneuveld. Deze Carel was enige maanden daarvoor op instigatie van de prins bevorderd.

¹⁶⁰ Van Renswoude aan Fagel, NA, Archief raadpensionaris Fagel, inv. nr. 58.

¹⁶¹ De Bruin, *Geheimhouding*, 271.

elites te verkleinen.¹⁶² Aangezien Van Renswoude slechts een enkele keer in Utrecht was, had het voor hem weinig nut, maar wel voor bijvoorbeeld Van Amerongen en later zijn zoon Godard van Reede-Ginkel. Zo lagen paleis Het Loo en het jachtverblijf Dieren in de buurt van het Huis Middachten, dat sinds het huwelijk van Van Reede-Ginkel met Ursula Philippota van Raesfelt in 1666 in bezit was van Van Ginkel. Als Willem III op weg was naar Het Loo ging hij regelmatig uit eigen beweging naar het kasteel Amerongen, dat na de Franse inval in classicistische stijl was herbouwd, nadat Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679) hen van enkele ontwerpen had voorzien. Zo kon hij zijn banden met Van Amerongen aanhalen en inspiratie opdoen voor het te bouwen Soestdijk.¹⁶³

Een andere ontwikkeling die Mörke constateert is de ‘netherlandization’ van het stadhouderlijk hof. Waar onder Frederik Hendrik aan het hof nog veel Fransen en Duitsers aanwezig waren, daar was het hof onder Willem III dus ‘vernederlandst’. De familie Van Reede was in dat opzicht met Van Amerongen, Van Renswoude en vanaf 1675 ook met Van Ginkel¹⁶⁴ redelijk goed vertegenwoordigd. Hoewel Van Amerongen en Van Renswoude geen officiële functie kregen toebedeeld, werd de afstand tussen hen en het hof sterk verkleind. Met de stijging van Van Ginkel in de militaire rangorde kregen de Van Reedes ook iemand in directe entourage. Hierdoor veranderde ook de rol van Van Renswoude in het Sticht. Waar hij eerder van familieleden verzoeken kreeg om een goede aanbeveling te doen, werd Van Ginkel steeds vaker hiervoor benaderd. Van Renswoude was in geen enkele zin een militair, maar voor zoals voor zoveel jonge telgen van adellijke families was het leger ook voor de jongemannen uit de Van Reede en aanverwante families de basis voor een carrière. Ook de eerder genoemde leden van de familie Van Hardenbroek stuurden verzoeken naar Van Ginkel in plaats van Van Renswoude.¹⁶⁵

In 1674 komt Van Renswoude nog een enkele keer naar voren als vertegenwoordiger van zijn gewest en bewaker van de belangen van Oranje. In augustus 1674 vaardigden de Staten van Utrecht Van Renswoude af naar de prins in Den Haag (Van Renswoude was daar immers toch al) om met hem te vergaderen over de rol van de Staten van Utrecht over het vergeven van ambten. Van de Staten van Utrecht was dit een poging om daarin meer vrijheid te krijgen, aangezien de prins op dat moment alle benoemingen deed zonder inmenging van de Statenvergadering. In hetzelfde jaar kwam deze kwestie nogmaals naar boven toen de Staten van Utrecht zonder toestemming van de prins een stadssecretaris hadden aangesteld in Breukelen. Van Renswoude moest de heren Staten er vervolgens op wijzen dat zij

---

¹⁶² Mörke, ‘William’s III Stadholderly Court’, 233-236.

¹⁶³ Ibidem, 235; Wilders, *Dienstbaarheid*, 88-89, 97.

¹⁶⁴ In 1675 was Van Reede-Ginkel benoemd tot Lieutenant in ’t Opper Jagermeesteramt in Gelre en Zutphen, wat ervoor zorgde dat Van Ginkel regelmatig in de nabijheid verkeerde van de prins: Mörke, ‘William’s III Stadholderly Court’, 235; Wilders, *Dienstbaarheid*

¹⁶⁵ Ook in de brieven van Van Renswoude staan meerdere recommandaties van familieleden aan de prins: Van Renswoude aan Willem III, 7 september 1674, 25 oktober 1674, 23 juli 1675, 21 augustus 1675, 25 en 25 december 1675, KHa, AS-KWIII, A16-XIc-1416, 1419, 1422, 1423, 1425, 1426. Een enkele keer recommandeert Van Renswoude ook een Van Hardenbroek voor een drostambt: Idem, 4 juni 1675, 17 augustus 1675, KHa, AS-KWIII, inv. nrs. A16-XIc-1420,1423. Ook de eerder genoemde Van Zuylen wendde zich tot Van Ginkel, zoals Turnor aan Amerongen schreef: ‘De heer van Suijllen is deese weeck hier 3 a 4 dagen bij de heer van Ginkel geweest, en met hem gaan jaegen, en versocht de heer van Ginkel eene favorabel recommendatie te doen.’: Margaretha Turnor aan Amerongen, oktober 1676, UA, AHA, inv. 2724. Voor de brieven van Van Hardenbroek aan Van Ginkel zie: Van Hardenbroek aan Van Ginkel 26 en 29 oktober 1691, UA, AHA, inv. nr. 3190.

handelden tegen het nieuwe regeringsreglement in. De Staten van Utrecht konden daardoor niet veel anders dan de benoeming terug draaien. Hoewel Van Renswoude ook gedurende deze kwestie in Den Haag verbleef, was hij in staat om door de correspondentie met zijn ‘confidente vrienden’ op afstand in te grijpen. Een enkele brief was daarbij vaak al afdoende.¹⁶⁶ In 1676 werd Van Renswoude nog door de stadhouder aangewezen om namens het Sticht aanwezig te zijn bij de onderhandelingen bij de vrede met Frankrijk.

De vredesbesprekingen met Frankrijk lijken het laatste te zijn waarin Van Renswoude nog enigszins een actieve rol heeft gespeeld. Over de laatste levensjaren van Van Renswoude is niet veel bekend. De oude man bleef tot het einde van zijn leven in Den Haag, deels ook gedwongen omdat zijn ouderdom gepaard ging met een verslechtering van zijn gezondheid. Het lijkt erop dat Van Renswoude na 1676 slechts nog een passieve rol heeft gespeeld in zowel de Staten-Generaal als de Staten van Utrecht, al bleef hij tot 1681 wel president van de Edel Mogenden. Correspondentie is na 1675 niet meer voorhanden, de enige verwijzing die verder te vinden zijn is de brief van Huygens aan d’Estrades over de muzikale bijeenkomst bij Van Renswoude thuis in de hofstad. Ook zijn er gedichten van Huygens, waarin hij schrijft over de hoge leeftijd van de heer van Van Renswoude, waarvan een uit 1680:

Hier licht Van Renswoude; neen, ick heb maer willen seggen

Hier sal hij liggen als ‘tbehoort

Dan, soo hij sijn musijck langh hoort

(Lang moet hijs’ horen noch) hij salder niet haest leggen¹⁶⁷

In 1681 besloot Van Renswoude dat het nu toch echt tijd was om te stoppen, gedwongen door een slepende ziekte. De edelman kon terugkijken op een leven dat gedomineerd was door generaliteitszaken. Missies naar het buitenland, verschillende commissies en andere werkzaamheden. Dit maakte hem tot een politicus in hart en nieren; als er iemand Den Haag en het Binnenhof kende, dan was het wel de heer van Van Renswoude.

---

¹⁶⁶ Wilders, *Dienstbaarheid*, 57.

¹⁶⁷ www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG80, geraadpleegd 24 juni 2013.

Conclusies en besluit

Het schrijven van een (politieke) biografie is niet makkelijk. Vaak komt de wens van een schrijver om een biografie te schrijven voort uit de onmetelijke bewondering die de auteur voor zijn subject van onderzoek heeft. In eerste instantie was dat hier niet het geval, maar is de bewondering voor Van Renswoude met de tijd gekomen. Hoe kan het ook anders, maanden van onderzoek door middel van secundaire literatuur en primaire bronnen geven de onderzoeker op een bepaald moment het gevoel dat hij de persoon die hij onderzoekt van binnenuit kent, ook al gaat het om iemand die eeuwen eerder leefde, uit een totaal andere sociale klasse kwam en dus leefde in een andere tijd en onder totaal andere omstandigheden. Bij het schrijven van een politieke biografie is het daarom des te lastiger om de persoonlijkheid niet al te veel naar voren te laten komen en niet te vervallen in een eindeloze reeks van anekdotes.

De heer van Van Renswoude dankte zijn positie in eerste plaats aan zijn afkomst. Als edelman werd hij al vroeg beschreven in de ridderschap van het gewest Utrecht en vanaf 1634 werd hij door de Staten van Utrecht afgevaardigd naar de Staten-Generaal. Als telg van de familie Van Reede was zijn machtsbasis in het gewest verzekerd, zeker na de dood van zijn oudere broer. Dit betekende immers dat hij het hoofd werd van een van de meest invloedrijke families in Utrecht, die warme betrekkingen onderhield met de Oranjes. Van Renswoude heeft deze banden met de Oranjes altijd warm proberen te houden, zowel bij Frederik Hendrik als bij zijn opvolgers Willem II en zeker ook Willem III. Via hen probeerde hij familieleden (zowel naaste verwanten als aangetrouwde) aan te dragen voor met name militaire functies. Zo kon hij de positie van de Van Reedes in het Sticht versterken. Ook in Utrecht bestonden er namelijk, net als in Holland, gewestelijke facties: een adellijke factie onder leiding van Van Renswoude en een burgerlijke factie die de privileges van de stad Utrecht probeerden te verdedigen en een tegenwicht wilde vormen in de Staten van Utrecht. In dat opzicht vormde de opkomst van zijn neef Van Amerongen in de jaren zestig van de zeventiende eeuw een verlichting. Samen waren zij beter in staat om de positie van de adellijke factie te versterken.

De dominante positie van de Van Reede-clan in het gewest Utrecht was voor Van Renswoude van essentieel belang voor zijn functioneren in de Staten-Generaal. Hoewel het gewest ook in het geval van Van Renswoude de machtsbasis vormde, gaf hij er namelijk de voorkeur aan om in de buurt van het Binnenhof te verblijven en zich bezig te houden met de politieke kwesties in de Staten-Generaal, dit in tegenstelling tot het overgrote deel van de regenten, die bang waren om hun machtsbasis in het gewest kwijt te raken. Deze angst voor ontworteling had Van Renswoude niet zolang hij in Den Haag was, maar zoals we zagen kwam die angst om zijn 'vrienden' te verliezen wel toen hij als extraordinaris ambassadeur in Engeland verbleef in 1644 en 1645. Om die reden onderhield Van Renswoude een uitvoerige brievenwisseling met Constantijn Huygens, die hem op de hoogte kon houden van de gang van zaken in de Staten-Generaal en als secretaris van Frederik Hendrik een ingang vormde tot de prins van Oranje. Zo kon hij als hoofd van de familie zorg dragen voor de promoties van zijn familie. Meerdere malen verzochten hij en Boreel om terug te mogen keren naar huis, maar pas toen het duidelijk was dat de missie

niks op zou leveren werd dit verzoek ingewilligd. Het is lastig te bepalen wat voor invloed zijn ambassadeurschap heeft gehad op zijn politieke vorming, maar men mag aannemen dat de ervaringen met Engels Parlement in de jaren 1644-1645 zijn aversie tegen het republikeins politieke gedachtegoed heeft versterkt. Het was in deze jaren dat ook duidelijk wordt dat Van Renswoude ook zeer warme banden onderhield met Karel I. Deze politieke inzichten zouden tijdens het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk nogmaals naar voren komen en hem deels tegenwerken.

In de periode 1666-1667 was de politieke situatie in vergelijking met '44-45 volkomen anders. Door het ontbreken van een stadhouder was Van Renswoude een steunpunt verloren en moest hij noodgedwongen samenwerken met raadpensionaris De Witt, die van het machtsvacuüm gebruik had gemaakt om zijn eigen positie te versterken. Van Renswoude was door zijn pro-Engelse houding in de ogen van De Witt een twijfelachtige factor, reden waarom Van Renswoude in belangrijke zaken met betrekking tot Engeland niet door de raadpensionaris werd betrokken, zoals de missie van De Ruyter naar Guinea en de Tocht naar Chatham. Van Renswoude bleef desondanks ook tijdens het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk in twee van de belangrijkste commissies van de Staten-Generaal: de gedeputeerden te velde en de commissie voor Engelse zaken. Hoewel het lastig is de individuele inbreng van Van Renswoude in de besognes in kaart te brengen, kan worden gezegd dat Van Renswoude buiten de commissies om ook overlegde met de Engelse ambassadeur Downing, aan wie hij de belofte deed om zijn invloed te gebruiken in de Staten-Generaal om de vrede tussen de Republiek en Engeland te bespoedigen. Zeker is in ieder geval dat hij zitting had in de commissie die daarvoor moest zorgen, maar dan wel op een manier zoals De Witt dat graag zag. Dit wordt duidelijk uit het besluitvormingsproces rond de Tocht naar Chatham en het sturen van De Ruyter naar Guinea; in beide gevallen werd Van Renswoude buiten de besluitvorming gelaten, dit in tegenstelling tot het stadhouderschap van Willem III. Hoewel Van Renswoude en De Witt over het algemeen prima konden samenwerken, betrok De Witt de Utrechtse edelman niet in zaken die voor de raadpensionaris van de grootste importantie waren. Uit de verballen van de besognes blijkt verder dat er niet alleen veel overlapping was tussen de commissies qua samenstelling, maar ook dat Van Renswoude als kernlid aan kon schuiven bij de deliberaties van besognes waar hij zelf geen zitting had. Ook al was dit een uitzondering, het geeft wel aan dat de kerngroep in de Staten-Generaal zeer nauw met elkaar samenwerkten. Tijdens het Eerste Stadhoudersloos Tijdperk werkte Van Renswoude ook nauw met De Witt samen, ook al behoorde Van Renswoude niet tot de intimi van de raadpensionaris. Er was in de Staten-Generaal geen sprake van partijvorming, waardoor het proces van besluitvorming vlot kon verlopen.

Bij zijn terugkeer in de politiek na een afwezigheid van bijna drie jaar waren de omstandigheden wederom anders. Willem III had zowel in het gewest Utrecht en de generaliteit een sterke machtspositie opgebouwd, mede geholpen door Van Renswoude die in het gewest in staat was om de positie van de stadhouder te versterken. Doordat de prins een supernumerair zetel in het leven riep voor Van Renswoude en hem weer president maakte van de Staten van Utrecht kon Van Renswoude de belangen van de prins behartigen, ook al was hij slechts een enkele keer fysiek aanwezig. Ook in de jaren 1674-1675 bleef de prioriteit van Van Renswoude liggen bij de Staten-Generaal, al zijn er geen bronnen die duidelijk

maken hoe Van Renswoude in deze jaren in de Staten-Generaal functioneerde. De correspondentie laat echter wel zien dat Van Renswoude met zeker twee andere kernleden, Fagel en Gockinga, overlegde hoe de belangen van de prins in de Staten-Generaal konden worden behartigd. Dit toont wederom aan dat het preliminair beraad gemeengoed was in de generaliteit. De Hoog Mogende Heren in Den Haag mogen dan vaak worden gezien als slechts een overlegorgaan, maar in de Staten-Generaal werden de belangrijkste beslissingen centraal genomen, binnen een kleine groep mensen – soms zelfs door slechts drie man – die zowel de wil als de mogelijkheden hadden om in de Staten-Generaal te functioneren; zij hadden de nodige financiële en politieke basis om op het Binnenhof te blijven. Wanneer de nood hoog was, werd de praktijk van ruggespraak losgelaten en was de werkwijze van de Staten-Generaal zeer effectief, in ieder geval ten tijde van De Witt en Willem III.

Door het ontbreken van een stadhouder kon een kundig politicus als raadpensionaris De Witt de leegte invullen en zo een dominante positie innemen in het besluitvormingsproces. Met name door het gebrek aan animo om te functioneren als afgevaardigde naar de Hoog Mogende Heren was er in de Staten-Generaal al eerder een kerngroep van ongeveer vijftien personen ontstaan, die een groot deel van het beleid van de generaliteit vorm gaf en ook uitvoerde. Hoewel Fruin met zijn strikt institutionele blikveld beweerde dat de Republiek ten onder ging aan de ‘machteloos der regeering’, was dit geenszins waar. Natuurlijk, er waren door de praktijk van ruggespraak en de noodzaak tot het bereiken van een consensus altijd nog kwesties die zich eindeloos konden voortslepen. Echter, het commissoriaal maken van staatszaken zorgde voor een machtsconcentratie binnen de Staten-Generaal, zeker in de ‘secrete besoignes’ die door het verkrijgen van absolute volmachten volledig onafhankelijk van de Staten-Generaal zelf en dus ook van de gewesten kon opereren. De Bruin en Grever constateerden dit al eerder, zonder het echter te concretiseren. Het besluitvormingsproces in de geheime commissies voor Engelse zaken en maritieme zaken laten de dominantie van De Witt duidelijk zien; in de commissie voor maritieme zaken wist hij het zelfs zo te spelen dat hij op een gegeven moment als enige werd gedeputeerd naar de vloot, met alle mogelijke volmachten. Het toppunt van de machtsconcentratie was de besluitvorming rond de Tocht naar Chatham, waar slechts drie personen het plan vorm gaven en uitvoerden: de gebroeders De Witt en De Ruyter. Door zijn particuliere correspondentie wist De Witt ook in de commissie voor Engelse zaken de leidersrol op zich te nemen.

Omdat de kerngroep naast Van Renswoude en de raadpensionaris uit meerdere personen bestond, kan het interessant zijn om ook naar mannen als Gockinga of Rutger Huygens meer onderzoek te verrichten. Wellicht dat dit meer duidelijkheid zou geven over het functioneren van de kerngroep, aangezien ook in het geval van Van Renswoude nog enkele gaten moeten worden opgevuld en het gevaarlijk is om op basis van één persoon algemene conclusies te trekken. Ook van de andere kernleden moet er het een en ander aan correspondentie bestaan, wat bijvoorbeeld meer licht zou kunnen werpen op bijvoorbeeld het belang van preliminair beraad en de connecties die deze regenten hadden op het Binnenhof en daarbuiten. Daarnaast zou het interessant kunnen zijn om een vergelijking te maken met het functioneren van de kerngroep onder Frederik Hendrik, omdat van deze periode nog weinig bekend is. Een andere mogelijkheid is het proces van besluitvorming in een Europees perspectief te plaatsen, zoals

De Bruin reeds op beknopte wijze in een artikel heeft gedaan. In ieder geval blijft er nog genoeg ruimte over voor meer onderzoek.

Laten we dan nu tot slot terugkeren naar 7 februari 1682. Met het uitblazen van de laatste adem sterft een man die door zijn jarenlange ervaring was uitgegroeid tot een door de wol geverfde politicus, die vier stadhouders meemaakte, vele oorlogen en talloze vergaderingen heeft bijgewoond. En man met vele verdiensten voor de Republiek. Het is betreuenswaardig dat een man als Van Renswoude in stilte is begraven, waar normaal gesproken een president van de Staten van Utrecht met groots ceremonieel te aarde werd besteld. Een man die door Van Amerongen werd geroemd als zijn leermeester.¹⁶⁸ Als afscheid schreef Huygens een gedicht, enkele weken voor de dood van Van Renswoude waarin hij hem met warme bewoordingen prijst voor zijn persoonlijkheid en zijn diensten aan de Republiek:

Gaet de lang levens kunst ten eind', oud Heer en Vriend,
 Daer gh' u soo menigh jaer soo wel af hebt gedient;
 U staet een' betere van ouds in 'thert geschreven
 Van geern en wel bereidt in 'teewigh te gaen leven.
 Zeid' ick dat ghij die nu door en door leeren most,
 Ick leerd' u dat ghij lang geleert hebt en gekost.
 Ontleeft maer soo ghij leefd', als in Gods wegh bedreven;
 Lang en wel leven kan niet als wel sterven geven.
 Vaert wel in eewicheit; ick volgh u op den voet,
 God ghev' mij hem soo wel te volgen als ghij doet.

Ook na de dood van Van Renswoude schreef Huygens een gedicht dat mooi weergeeft hoeveel respect Huygens had voor zijn vriend, een passend afscheid na zoveel jaren van grote arbeid.

Van Reede rust hier in, soo Edel van Geslacht
 Als om lang trouwen dienst den Lande in hooger acht:
 Die stock-oud, kloeck en jongh tot naer bij aen sijn' dood was,
 Geen Grootevaer gelijk doen hij 't al Overgroot was:
 Noch moeyelijck, noch traegh, noch schielijck van beraed,
 In klein en groot belangh eenpaerigh van gelaet:
 Hoe de Fortune woelde, en of 't soet weer moght wesen,
 Of Storm en inden Wind, altoos gelijk van wesen:
 Dit's meer, na soo veel wel beleefde dagen, Een,
 Een leste was 't die all' de vorighe overscheen.
 Indien ick wenschen magh; God gaev' datw' in ons' dagen
 Veel oude lien soo jong en soo kloeck sterven saghen.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ Wilders, *Dienstbaarheid*, 91.

¹⁶⁹ Beide gedichten zijn van www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG82.html, geraadpleegd 25 juni 2013.

Bibliografie

Archivalia

Utrechts Archief

Archief Huis Amerongen (1001)

Inv. nrs. 2878-2879   Correspondentie Van Amerongen en Van Renswoude

Koninklijk Huisarchief

Inv. nrs.

A16-XIc-1416-1427   Correspondentie Willem III met Van Renswoude

G1-08.4   Correspondentie Constantijn Huygens met Van Renswoude

A25-593   Aanbeveling Van Hardenbroek door Van Renswoude aan stadhouder
Willem Frederik

Nationaal Archief

Archief Staten-Generaal

Inv. nrs.

12576.52, 12576.83.2, 12576.83   Stukken betrekking hebbende op de bezending naar Engeland

3271-3276   Resoluties Staten-Generaal januari 1665 t/m december 1667

9177   Rapport van de gecommitteerden te velde 1665

9230   Eerste verbaal maritiem besogne 1665

9237   Tweede verbaal maritiem besogne 1665

9248-9249   Verbalen maritiem besogne 1666

Archief Staten van Holland (3.01.04.01)

Inv. nrs. 2413 en 2414   Resoluties en verbaal commissie voor Engelse zaken 1666-1667

Secundaire literatuur

Bescheiden uit vreemde archieven omtrent de groote Nederlandsche Zeeoorlogen 1652-1676 I, H.T. Colenbrander ed., *Rijks-geschiedkundige Publicatiën* (Den Haag 1919).

Brieven aan De Witt, III delen, R. Fruin en H.T. Colenbrander ed. (Utrecht 1922).

Brieven van De Witt, IV delen, R. Fruin en H.T. Colenbrander ed. (Utrecht 1912).

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek III, P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed. (Leiden 1914).

Adams, J.P., *The familial state. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (Ithaca 2005).

- Aitzema, L. van, *Saken van Staet en Oorlogh in ende omtrent de Verenighde Nederlanden II* (Den Haag 1669).
- Beemon, F.E., 'We Have No Such Word: The Concept of Sovereignty and the Rise of the Dutch States-General, 1578-1587', *Contributions to the History of Concepts* 3 (2007) 181-204.
- Black, J., *A history of diplomacy* (Londen 2010).
- Bruijn, J.R., *Varend Verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17de en 18de eeuw* (Amsterdam 1998).
- Bruin, G. de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek* ('s Gravenhage 1991).
- Bruin, G. de, 'Het politiek bestel van de Republiek : een anomalie in het vroegmodern Europa?', *BMGN* 116 (1999) 18-39.
- Bruin, G. de, 'De soevereiniteit in de Republiek: een machtsprobleem', *BMGN* 94 (1979) 27-40.
- Bruin, R.E. de, en Faber, D.E.A., 'Tegen de vrede. De Utrechtse ambassadeur Godard van Reede van Nederhorst en de onderhandelingen in Münster' in: J. Dane ed., *1648. Vrede van Münster: feit en verbeelding* (Zwolle 1998) 107-134.
- Deursen, A.Th. van, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780' in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel V 350-387.
- Downing, R. en Rommelse, G., *A fearful gentleman. George Downing in The Hague 1658-1672* (Hilversum 2011).
- Duindam, J., 'Almacht en onmacht: heersers en hun leefomgeving', *Leidschrift* 27.1 (2012) 7-16.
- Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse Staat onder de Republiek* (Amsterdam 1969).
- Franken, M.A.M., *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de jaren 1667-1684* (Groningen 1966).
- Fruin, R., *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Leiden 1980).
- Fruin, R., 'De drie tijdvakken der Nederlandse geschiedenis', *De Gids* 29 (1865) 245-271.
- Gabriëls, J., *De beren als dienaren en de dienaar als beer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s Gravenhage 1990).
- Grever, J.H., 'Committees and deputations in the Assemblies of the Dutch Republic 1660-1668' in: *Parliaments, Estates and representation* 1 (1981) 13-33.
- Grever, J.H., 'The structure of decision-making in the States-General of the Dutch Republic 1660-1668' in: *Parliaments, Estates and representation* 2 (1982) 125-153.
- Groenveld, S., 'William III as Stadholder: Prince or Minister?' in: Esther Meijers en David Onnekink eds., *Redefining William III. The impact of the King-Stadholder in international context* (Aldershot 2007) 17-37.
- Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990).
- Groenveld, S., *Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse burgeroorlog 1640-1646* (Leiden 1984).
- Groenveld, S., *Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17^e-eeuwse noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief* (rede, 2006).
- Groenveld, S., 'De institutionele en politieke context' in: J. Th. De Smidt e.a. ed., *Van tresorier tot thesaurier-generaal: zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996).

- Heringa, J., *De eer en de hoogheid van de staat: over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw* (Groningen 1961).
- Hofman, H.A., *Constantijn Huygens (1596-1687). Een christelijk-humanistisch bourgeois-gentilhomme in dienst van het Oranjehuis* (Utrecht 1983).
- Israel, J.I., *De Republiek 1477-1806* (Franeker 1996).
- Israel, J.I., *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740* (Oxford 1989).
- Janssen, G.H., *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau 1613-1664* (Amsterdam 2005).
- Kooijmans, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).
- Koopmans, J.W., 'De vergadering van de Staten-Generaal in de Republiek voor 1795 en de publiciteit', *BMGN* 120.3 (2005) 379-396.
- Koopmans, J.W., *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (Groningen 1990).
- Mörke, O., 'Stadtholder' oder 'Staetholder'? *Die Funktion des Hauses Oranien und seinen Hofes in der Politischen Kultur in der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert* (Münster 1997).
- Oudendijk, J.K., *Johan de Witt en de zeemacht* (Amsterdam 1944).
- Panhuysen, L., *Het rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009).
- Perlot, T., *De Staten van Utrecht en Willem III: de houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III* (Utrecht 2000).
- Plaat, P., van der, *Eendracht als opdracht. Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2003).
- Poelhekke, J.J., *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978)
- Pollmann, J., 'Dienst en wederdienst. Patronage en de kunst van het netwerken in het ancien régime' in: W. Frijhoff en L. Wessels ed., *Veelvormige dynamiek. Europa in het ancien régime, 1450-1800* (Nijmegen 2006) 213-236.
- Pollmann, J., 'Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuuridealen en politieke werkelijkheid in de Republiek' in: D. Bos, M. Ebben en H. te Velde ed., *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2011) 134-151.
- Prak, M. *The Dutch Republic in the Seventeenth Century* (Cambridge 2009).
- Price, J.L., *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century* (Oxford 1994).
- Riemsdijk, T.H.F. van, *De griffie van Haar Hoog Mogenden* ('s Gravenhage 1885).
- Roorda, D.J., *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1978).
- Rommelse, G., *The Second Anglo-Dutch War 1665-1667. International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum 2006).
- Roorda, D.J., 'Prins Willem III en het Utrechts regeringsreglement: een schets van de gebeurtenissen, achtergronden en problemen' in: H. L. Ph. Leeuwenberg, L. van Tongerlo en C.A. Rutgers eds., *Van standen tot staten: 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975).
- Rowen, H.H., *John de Witt. Statesman of the "True Freedom"* (Cambridge 2002).

Troost, W., *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2001).

Troost, W., ‘To restore and preserve the liberty of Europe’: William III’s ideas on foreign policy’ in: D. Onnekink en G. Rommelse ed., *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe (1650-1750)* (Farnham 2011) 283-304.

Wilders, C.P., *Dienstbaarheid uit eigenbaat. Regenten in het makelaarsstelsel van stadhouder Willem III tijdens het Utrechts regeringsreglement 1674-1702* (ongepubliceerd proefschrift UvA 2010).

Afbeelding voorblad: Johan van Reede, heer van Renswoude, Paulus Moreelse (1571-1638), ca. 1630, olieverf op paneel. Collectie Het Utrechts Archief